

kültür ve iletişim
culture and communication

BİLANÇO ÖZETİ

	1996	1997	ARTIŞ %
MEVDUAT	560.9	1,142.3	104
TOPLAM PLASMAN	282.8	620.5	119
ESNAF-KOBİ KREDİLERİ	140.0	300.0	114
ÖZ KAYNAK	30.9	90.4	193
KAR	5.9	6.6	12
TOPLAM AKTİF	704.7	1,533.5	118
BİLANÇO TOPLAMI	857.4	1,880.2	119

TRİLYON

 HALKBANK
TÜRKİYE HALK BANKASI

1998 1(2)
YAZ • SUMMER

kültür ve iletişim

culture and communication

1998 1(2) Yaz - Summer

ki, iletişim, kültür eleştirisi ve toplumsal düşünce alanlarında üretilen en iyi eleştirel yazıları yayınlamaya adanmış disiplinlerarası akademik bir dergidir. ki eleştirelliği, aklın sınır ve imkanlarının araştırılması yolunda her türlü dogma karşıtlığı olarak tanımlar. ki'nin kapıları iletişim çalışmalarına olduğu kadar insan varoluşunun ve kültürünün temel bileşeni olan iletişimin içerildiği tüm düşünce boyutlarına -tüm sosyal bilim disiplinlerine, insan bilimlerine, tüm yöntemlere ve bunların keşim noktalarından doğacak arayışlara-açıktır. ki "hakemli" bir dergidir; dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, yazarın kimliğini bilmeyen uzman hakemler tarafından değerlendirilmeye alınır. ki yılda iki kez, Ocak ve Temmuz aylarında yayınlanır. ki'nin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

Editör Editor
Halil Nalçaoğlu

Yayın Kurulu Editorial Board
Sevda Alankuş Kural
Bülent Çaplı
Ayşe İnal
Ahmet Tolungüç

Editör Asistanları Editorial Assistants
Meltem Ağduk Gevrek
Sevilay Çelenk

Tasarım Design
m.Sobacı

Uluslararası Değerlendirme ve Danışma Kurulu
International Review and Advisory Board

Ackbar Abbas, *University of Hong Kong, ROC*
Brian G. Chang, *University of Massachusetts, USA*
Kuan-Hsing Chen, *National Tsing-Hua University, Taiwan*
George Gerbner, *Temple University, USA*
Lawrence Grossberg, *University of Illinois, USA*
Michael Morgan, *University of Massachusetts, USA*
R. Radhakrishnan, *University of Massachusetts, USA*

ISSN 1301-7241

kültür ve iletişim - culture and communication

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Cebeci 06590 Ankara Turkey

tel: (90.312) 362 20 24

fax: (90.312) 362 27 17

e-mail: ki@media.ankara.edu.tr

web: www.ankara.edu.tr/ilef/ki/

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı
Adına **Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:**
Süleyman Coşkun

Reklam Sorumlusu
Nuran Yıldız

Baskı: Ajans-Türk Basımcılık A.Ş.

kültür ve iletişim Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi
Mezunları Vakfı tarafından yayınlanmaktadır.

Copyright ©1998 kültür ve iletişim. Tüm hakları saklıdır.

İ ç i n d e k i l e r

5

Önemli Bir Dönemece Yaklaşırken: ki Bir yılını Dolduruyor

Halil Nalçaoğlu

13

Tartışma: İletişim Eğitimi

Erol Mutlu • Mahmut Mutman • Michael Morgan

47

Üniversite-Sanayi İşbirliği Programı Üzerine Bir Eleştiri

Metin Özügürlü

77

Education for Broadcasting

Erol Mutlu • Hakan Tuncel

93

Türkiye'de İletişim Eğitimi Üzerine Öneriler

Erdal Dağtaş • Serhat Kaymas

111

Kültürel Üretim Ekonomisi Politigi

Barış Çakmur

149

Gerbner'in Ekme Tezi ve Anlattığı Öyküler Üzerine Bir Değerlendirme

İrfan Erdoğan

181

Chineseness and MTV

George B. Lee

197

Mahrem'in Müzakereye Çağrılması ve Yıldo Örneği:

Mahrem Alandan Pop-Mahrem Alana

F. Mutlu Binark • Peyami Çelikcan

215

Kitap Eleştirileri

- **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum Kişi ve Cinsel Politika • Milliyetçiliğe Bakmak**
- **Tüketim • Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**

Bu sayının hazırlanmasındaki katkılarından dolayı
Gülseren Aksop
Pembe Behçetoğulları
Bedriye Poyraz
Hakan Tuncel
Angora Reklamcılık ve Yayıncılık Ltd.
ve
Ajans-Türk Basımcılık A.Ş.'ye
teşekkür ederiz.

kültür ve iletişim

Yapım - Üretim
Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş.
Necdet Evliyagil Caddesi, Batıkent • Ankara
Tel: (0.312) 278 08 24 • Faks: (0.312) 278 18 95
www.ajansturk.com.tr

Önemli Bir Dönemece Yaklaşırken: ki Bir Yılını Dolduruyor

Kültür ve İletişim birinci sayısında kendisini iletişim, kültür ve toplumsal düşünce alanlarında yer alan bir "olağan bilim dergisi" olarak tanıttı. Sanırım bu alanlarda çalışan akademisyenlerin kulaklarında "ciddi ve hakemli bir akademik dergi" olarak yer etmeyi başardık. Dergi ile ilgili çevreleri ilgilendiren bir başka konu, Kültür ve İletişim'in, alçak gönüllüce de olsa, uluslararası platformlarda fark edilme arzusuuydu. Bu alanda da bir gelişme kaydettik: Kültür ve İletişim birinci sayısından itibaren dünyanın en yaygın dağıtımına sahip indekslerinden olan MLA International Bibliography'de¹ ve yine MLA tarafından yayımlanan Directory of Periodicals'da yerini aldı. Derginin dağıtım konusunda yaşadığımız güçlükleri saymazsak, önümüze koyduğumuz hedefleri gerçekleştirdiğimizi söyleyebiliriz.

İkinci sayısını siz okurlarına sunan Kültür ve İletişim bir yılını doldurarak önemli bir dönemece giriyor. Üçüncü sayının hazırlıkları tüm hızıyla süren dergimizin sponsorlara ve reklamlara olduğu kadar (ve bizce bunlardan çok daha önemlisi) abone okurlara ihtiyacı var. Dergiyi yayına hazırlayan ekibin ve (çok önemli bir işlevi yerine getirerek Türkiye'de alanında ilk ciddi hakemli akademik dergi olmamızı sağlayan) hakemlerimizin hiçbir maddi karşılık beklemezsiniz çalıştıklarını hatırlatarak okurlarımızdan dergimize abone olmalarını, eğer bunu yapamıyorlarsa sık sık gittikleri büyük kitapçılara ısrarla ki'nin niye standlarında olmadığını sormalarını istiyoruz. Kısaca, doğru bir şey yaptığımızı inananların maddi ve manevi desteklerini istiyoruz.

Halil Nalçaoğlu
Editör

¹
MLA-Modern Language
Association.

Uluslararası platformlarda fark edilmek arzusu hiçbir şekilde "yabancı" ya da "Batılı" olana duyulan tek yönlü bir hayranlık ve kendini "onlara" beğendirme çabası olarak okunmamalı. Kültür ve İletişim çalışanları olarak uluslararasılığı Türkiye'de çalışan akademisyenlerin zaten hakkı olan şeylere ulaşmaları; uluslararası etkinlikler içinde aktif olarak yer almaları; ve araştırma bulgularını aynı alanda çalışan "yabancı" akademisyenlerle paylaşmaları olarak tanımlıyoruz. Gerek birinci sayımızda yer alan Gerbner makalesi, gerek dergimize İngiltere ve ABD gibi ülkelerden ulaşan makaleler ve gerekse uluslararası indekslere katılmamız bu konuda atılmış alçak gönüllü adımlar ve kazanımlar sayılmalı.

İletişim alanında çalışan akademisyenlerin uluslararası platformda seslerini duyurmalarının tek yolu yayın değil kuşkusuz. IAMCR (International Association for Mass Communication Research) ve ICA (International Communication Association) gibi uluslararası kuruluşların her yıl düzenledikleri uluslararası konferanslar bir başka açılım kanalı olarak görülebilir. Dergimizde yer alan yazıları tanıtmadan önce bu kuruluşlardan ICA'nın 1999 konferansı ile ilgili bilgi vermek istiyorum.

ICA 1998 toplantısını Sınırlararası İletiş(eme)mek ([Mis]Communicating Across Borders) teması ile Kudüs'te gerçekleştirdi. 1999 yılı toplantısını ise 27-31 Mayıs tarihleri arasında San Francisco, California'da gerçekleştirecek. Önümüzdeki yılın teması İletişim ve Çelişkiler: Söylem Aracılığıyla Farklılıkları Kucaklamak (Communication and Contradictions: Embracing Differences Through Discourse). Bu konferansa bir tebliğ veya panel önermek için son tarih 1 Kasım 1998 (posta damga tarihi).

Konferansa Çağrı broşüründe bu yılın konferans program başkanı Linda L. Putnam temayı açıklarken, yaşamımızdaki karşıtlıkların rolünün, kavrayışlarımızı ve keşiflerimizi biçimlendiren ikilemlerin, çelişkilerin ve akılsal karmaşaların konferansın ilgi odağında yer alacağına işaret ediyor. Putnam, tema başlığında yer alan "kucaklamak" kelimesine özel bir anlam atfediyor. "Farklılıkların kucaklanması," klasik iletişim düşüncesinin temelinde yer alan anlaşma, oйдаşma ya da anlaşmazlıkla-

rın orta noktada çözüme kavuşturulmasından çok, farklı kutupları farklılarıyla bir arada düşünmek anlamını ima ediyor. Bu tema bizi ayrıca, karşıtlıklardan doğan gerilimlerle ilişki kurmaya, onları sorgulamaya ve farklı bakış açıları arasındaki etkileşimleri/geçişlilikleri anlamaya çağırıyor. Çelişkiler, dilimizdeki erkek-kadın, beyaz-siyah ve iyi-kötü gibi ikilikler kadar, rasyonel-rasyonel olmayan, birey-toplum ve eylem-yapı gibi ikilikler üzerine yapılan felsefi tartışmalar aracılığıyla da kavranabilir. Putnam, iletişim ve çelişkileri çalışmanın İletişim alanına üç kritik konunun çalışılması sayesinde katkı sağlayacağını söylüyor: (1) yaratıcılık ve keşif tarzları; (2) farklılıklara tepki biçimleri; (3) uyuşması imkansız araştırma perspektiflerini diyalog içinde birbirine bağlama olanakları.

ICA konferansına tebliğ sunmak için konferans temasına uygun bir çalışma yapmanın zorunlu olmadığını belirtmeliyiz. ICA üyeliği ve 1999 konferansı ile ilgili ayrıntılı bilgi almak isteyenlerin dergimize ulaşabilecekleri gibi doğrudan konferans sekreteryasına² yazabileceklerini belirtmek ve birinci sayıdaki editör yazısının sonunda yer alan çağırımı yinelemek istiyorum: "İletişim, kültür eleştirisi ve toplumsal düşünce alanlarında hakemli akademik bir dergi, bu alanlarda çalışan akademisyenlerin ve alana ilgi duyan herkesin etkin katılım ve desteği ile yaşayabilir. Sizleri olağan dışı bir şey yapmaya, bu "olağan bilim dergisini" yaşatmaya çağırıyorum."

Richard Rorty, Consequences of Pragmatism adlı derleminde sosyal bilimcilerle şairlerin, drama yazarlarının ve romancıların işlevlerinin benzeştiği bir noktaya işaret ediyor: bir tür tercümanlık (202). Yani, "dış dünyada" olup bitenlerin genellikle "bizim" anlayacağımız bir dilde gerçekleşmediğini; "toplumun" (ya da tercihinize göre "toplumsal aktörlerin") dilinin meraklı herkese açık, şeffaf bir dil olmadığını; anlama ve anlamlandırma edimlerinin her zaman tercüme edimleri (de) olduğunu söylüyor. Bu yaklaşım, son zamanlarda sosyal bilimlerde etkisini giderek hissettiren yeni epistemolojilerin yalnızca disiplinlerarası sınırların değil ama aynı zamanda sosyal bilim-kurgu (fiction) ayrımını güvence altına alan sınırların da artık kesikli

2

Robert Cox
International
Communication Association
P.O. Box 9589
Austin, TX 78766, USA
Tel.: 1-512-454-8299 Faks:
1-512-451-6270
Email:
icahdq@uts.cc.utexas.edu

çizgilerle gösterilmesi gerektiğine işaret ediyor. İletişim alanının genellikle oldukça "tutucu" kanadını temsil eden ve yine genellikle Amerikan kökenli olduğu bilinen "kişilerarası iletişim" alanının önemli isimlerinden Arthur P. Bochner ise postmodernist ve yapısalcı-sonrası söylemlerin etkisi altındaki sosyal bilimlerin içinde bulunduğu hali "güven krizi" kavramı ile tanımlarken bu durumu hem "endişe verici" hem de "heyecan verici" bulduğunu belirtiyor (21).

Postmodernist ve yapısalcı-sonrası söylemlerin etkisinin en son ulaşması beklenecek yerin "kişilerarası iletişim" olduğu düşünülecek olursa, bu söylemlerin yapıbozuma uğrattığı "bilimci güveninin" artık tek yönlü bir yola girerek söylemlerimizden uzaklaşmaya başladığını söylemek çok abartılı olmaz sanırım. İletişim alanında çalışanların üzerinde yoğunlaştıkları toplumsal görüngülere baktığımızda, yukarıda özetlenen yapısal-epistemolojik dönüşüme koşut bir değişiklik gözlemek olası. Modern ve önemli ölçüde modernleş(tiril)miş toplumların iletişim etkinlikleri daha önce gözlenmeyen (ya da hiç bu şekilde kavramsallaştırılmamış olan) bir birleşme.(integration) ve ayrışma (disintegration) hareketini aynı anda sergiliyor. Bir yandan enformasyon sektörüne ait sermaye uluslararasılaşıp birleşirken öte yandan tam da bu uluslararasılaşmanın bir sonucu olarak kültürlerarası seyahat eden simgeler, üzerinde yaşadığımız dünyada farkın ne kadar "yapısal" olduğunu düşündürüyor.

Böyle bir ortamda "iletişim eğitiminin" iletişim alanında çalışanların dikkate alması gereken önemli bir konu olduğu düşüncesinden hareketle, bu sayımızın yarısından fazla bir bölümünü eğitim konusuna ayırdık. Derginin ilk sayfaları dünyanın "güncel konumunun" elden geldiğince farklı yorumlanmasına olanak tanıyacak, öte yandan "iletişim eğitimi" sorunsalını tek bir karşıtlığa indirgeyen bir tartışma sorusu ve bu soruya verilen üç yanıtı içeriyor. Sanırım okurlarımız tartışmaya farklı iletişim okullarından katılan ve farklı ardyörelere sahip üç akademisyenin yanıtları arasındaki koşutlukları ve ayrışmaları ilgiyle karşılayacaklar. Umudumuz bu konunun sadece bu dosya ile sınırlı kalmayıp sonraki sayılarımızda da her boyutu ile derinlemesine irdelenmesi.

Türkiye sorunlu bir üniversite sistemine sahip. Üniversite sistemini tanımlayan sorunların en azından bir kısmının arkasında devlet ve özel sektör ile bunların temsil ettiği değer sistemleri arasındaki gerilimi görebiliriz. Türkiye'de "devlet geleneği" olarak bilinen ve "kamu çıkarı" ilkesini ağırbaşlılık ve yoğun bir bürokratik yapılanma ile yürürlüğe sokan anlayış uzun zamandır çeşitli kesimlerce sorgulanıyordu. Devlet üniversitelerinin "evrensel değerler" ve "devlet ciddiyeti" ile yürüttüğü eğitim faaliyetlerinin, kimi alanlarda ve belli üniversiteler özelinde, Türk yatırımcısının (ve genelde işverenin) ihtiyaçlarını karşılamaktan çok Türk gençliğinin istihdam sorununa 4 yıllık geçici çözüm anlamına geldiği düşünülebilir. Devletin kendisinin "iyi" ve "kötü" devlet üniversitesi ayrımı yapmaya başladığı ülkemizde "iyi" devlet üniversitelerine öğrenci ve öğretim elemanı olarak girmek giderek zorlaşıırken, özel ve vakıf üniversitelerinin kurulmasına izin veren yasal düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan, sermaye kesimi ile yakın ilişkiler içinde olan kimi yükseköğretim kurumlarının yetkilileri, çeşitli platformlarda devlet üniversitelerinde eğitim gören/görmeye çalışanlardan farklı bir üniversite mezunu tipi arandığını iddia ediyorlar.

Ancak bu iddianın arkasında yattığı varsayılan "kaliteli eğitim" çok pahalı olduğundan herkese sunulamıyor. "Kaliteli eğitim" büyük yatırımcıların hedefe yönelik olarak kurdukları eğitim kurumları dışında yer alan devlet üniversitelerine yaygınlaştırılabilir mi? Bu sorunun yanıtı, "üniversite-sanayi işbirliği" kavramında düğümleniyor. Metin Özügürlü, Kültür ve İletişim'in "eğitim dosyasına" yaptığı katkıda bu kavramın Türkiye üniversitelerinin bilimsellik, özerklik ve demokratiklik ilkeleri etrafında toplanan taleplerine ne ölçüde yanıt verebileceğini bilim etiği perspektifinden irdeliyor. Ülkemizde son on yıldır yasal ve teknik hazırlıklarının yapıldığı üniversite-sanayi işbirliği programının eleştirel bir değerlendirmesi olan "Üniversite-Sanayi İşbirliği Üzerine Bir Eleştiri" başlıklı bu yazı titiz bir yorumsama (Özügürlü başta TÜBİTAK olmak üzere pek çok resmi kurum raporunun eleştirel okumasını yapıyor) ve ideolojik eleştiri niteliğini de taşıyor. Sanıyorum bu yazı "fakül-

te/firma ikilemini" giderek daha derinden hissedilen akademisyenlerin yoğun ilgi ve yorumlarına hedef olacak.

Erol Mutlu ve Hakan Tuncel "Education for Broadcasting" başlıklı yazılarında 1993 yılında ABD ve Türkiye'de gerçekleştirdikleri karşılaştırmalı görgül araştırmanın sonuçlarını sunuyorlar. Araştırmanın hedefi çıkarım veya genelleme yapmak değil, ancak, iki farklı kültürde yetişmiş ve aynı alanda eğitim gören yükseköğretim öğrencilerinin gelecekteki mesleklerine ilişkin perspektiflerini yansıtmaları, yayıncılık mesleği ve yayıncılık eğitimi arasındaki ilişkiye ışık tutarak somut bir tavır önerisinde bulunması açısından son derece ilginç bir çalışma. Bu tür görgül araştırmaların Türkiye'de iletişim eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında tekrarlanması ve medya sektörü ile bu sektöre eleman sağlayan eğitim kuruluşlarının nasıl bir ilişki içinde olmaları gerektiği konusunun bütün boyutlarıyla irdelenmesi gerekli. Mutlu ve Tuncel'in bu çalışmalarının bu tür yeni araştırmalara örnek oluşturacağını umuyoruz.

Erdal Dağtaş ve Serhat Kaymas'ın "Türkiye'deki İletişim Eğitimi Üzerine Öneriler" başlıklı makaleleri "eğitim" dosyamızın son parçası. Makalenin önemli boyutlarında biri, bir önceki makalede Mutlu ve Tuncel'in görgül çalışmalarıyla ileri sürdükleri eğitim-sektör sürekliliği konusundaki tezlerine karşıt bir konum oluşturması. Mutlu ve Tuncel iletişim sektörü ve iletişim eğitimi arasında anlamlı bir süreksizlik gözlerken Dağtaş ve Kaymas eğitim kurumları ve sektör arasında eşgüdüm önererek sektörün istemleri ile eğitimin verebileceklerini buluşturmayı tasarladıklarını ortaya koyuyorlar. Bu bakımdan iki makalenin birlikte okunması anlamlı olur kanısındayım. Dağtaş ve Kaymas'ın iletişim eğitiminin "iyileştirilmesi" konusunda "eleştirel" bir pedagoji öneren; müfredat ve kurumsal yapılanma sorunlarına somut çözümler getiren makaleleri programlarını yeniden gözden geçiren ya da yeni kurulan ve program oluşturma çabası içinde olan iletişim okullarının dikkatine sunulur...

Bu sayıda yer alan eğitim dosyası dışındaki ilk yazı Barış Çakmur'a ait: (1) "Kültürel Üretim Ekonomisi Politikası: Kültürün Metalaşmasında Genel Eğilimler." Çağımızda günlük yaşamı

giderek artan bir hız ve yoğunlukla belirleyen medyanın kültürel üretimince belirlenen "toplumsal gerçeklik" nasıl bir yöntem ve yaklaşımla araştırılmalıdır? Sanırım bu sorunun unsurlarından olan "medya" ve "kültürel üretime" yapılacak vurgu temelinde en az iki önemli kuramsal kampın netleşmesi söz konusu. Çakmur bu makalesinde "kültürel ürünlerin" tüketimini kapsayan araştırma programlarının yapısal nedenlerden kaçınılmaz olarak "eksik" kalmaya mahkum olduğunu savlıyor. Çakmur'a göre, bu ürünlerin "hangi mekanizmalarla" ve "nasıl bir yapı içinde" (kapitalist toplumsal formasyon) üretildiklerinin analize dahil edilmesi tercihin ötesinde bir "gerekliliğe" işaret ediyor. Bu içerik açısından son derece yoğun çalışmanın "başka kamplardan" ya da "bir kamplaşmanın gerekli olmadığını savunan" perspektiflerden eleştirel yanıt alacağını düşünüyorum.

Kültür ve İletişim'in birinci sayısını dünyaca tanınmış iletişim araştırmacısı ve kuramcısı George Gerbner'in "The Stories We Tell" ("Anlattığımız Öyküler") makalesi ile açmıştık. Gerbner'in yazısı bu sayıda eleştirel bir yanıt alıyor: İrfan Erdoğan "Gerbner'in Ekme Tezi ve Anlattığı Öyküler Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı makalesinde "ekme (cultivation) tezi" ve "kültürel göstergeler (cultural indicators)" yaklaşımlarını yöntem, bulgular ve önerilen çözümler açısından eleştirel bir şekilde değerlendiriyor ve anılan perspektiflerin yetersizlikleri üzerinde duruyor. Erdoğan'ın eleştirisinin çok güçlü hissedildiği iki alandan söz edebiliriz: "Kültürel Göstergeler" araştırma programının görgül yöntemlerle televizyon içeriğinde buldukları ve "dış dünya" hakkında yine görgül yöntemlerle izleyicilerden elde edilen kanılar arasındaki ilişkinin niteliği; ve (2) merkez (emperyalist) ülkeler dışına sembol aktarımı düşünüldüğünde bu sembollerin hangi kültürü (nasıl) ekeceği konusu--diğer bir deyişle "öykü anlatan" "biz"in gerçekte kim olduğu...

Gregory B. Lee'nin bu sayıda yer alan "Chineseness and MTV: Construction of the 'Ethnic' Imaginary and the Recuperation of National Symbolic Space by the Official Ideology" yazısı, Kültürel Çalışmalar kategorisi altında değerlendirilebilir. Böylece okurlarımıza dergimizin kapılarının bu alana da açık olduğunu bir kez daha iletmiş oluyoruz. Lee bu makalesinde

yalnızca iyi bir kültürel analiz örneği vermekle kalmıyor ama aynı zamanda kimi kültürel pratiklerin devlet ideolojisi, sansür-cülük ya da kurulu düzenin yeniden üretilmesi gibi kavramlarla nasıl örtüşebileceğini gösteriyor. Bu makale Türk bayrağın- dan sahne elbisesi yaptırılan ya da Anıtkabir ziyaretli video klipler çekilen ülkemiz için önemli bir kültürlerarası karşılaştır- ma olanağı olarak değerlendirilmeli. Bir de yazarla ilgili notu- muz var: Lee yazısının kabul edildiği tarihlerde University of Hong Kong'dan University of Lyon Jean Moulin'e (Fransa) geç- ti.

Dergimizin birinci sayısını okuyanlar Mutlu Binark ismini hatırlayacaklar. Binark bu kez Peyami Çelikcan'la birlikte okur- lara "Mahrem'in Müzakereye Çağırılması ve Yıldı Örneği: Mah- rem Alandan Pop-Mahrem Alana" adlı bir kültürel metin anali- zi sunuyor. Metnin öne çıkan boyutu kültür çalışmaları alanın- da mevcut kavramlar içinde bir kavramsal çerçeve oluşturmak- la yetinmeyip, yeni bir kavram önermesi: pop-mahrem. Mah- rem alanın popülerleştirilmesi Türk televizyon izleyicisinin ya- kından tanıdığı ve oldukça yoğun ilgi gösterdiği bir rating tak- tiği. Huysuz Virjin başta olmak üzere bu taktiğin sonucu olan pek çok program ve tür var. Beyaz Saçlı Prens: Yıldı programı yazarların böyle bir kavramsal yeniliğe duyulan ihtiyacı ve ka- musal alana taşınan mahrem'in kamusal alanı ne ölçüde demok- ratikleştireceği sorusunu tartıştıkları örnek kültürel metin ola- rak seçilmiş. Lee'nin makalesi ile birlikte okunabilecek bu anali- zin de eleştirel ilgi uyandıracığını umuyoruz.

Kaynakça

- Rorty, Richard (1982). *Consequences of Pragmatism (Essays 1972-1980)*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bochner, Arthur P. (1994). "Perspectives on Inquiry II: Theories and Stories." *Handbook of Interpersonal Communication*. Mark L. Knapp ve Gerald R. Miller (der) içinde. Thousand Oaks: Sage.

Tartışma

"İletişim Eğitimi"

Makro anlatılara ve bunların ürünü olan kimi kavramlara olan güvenin giderek azalması gibi sendromlarla belirgin hale gelen postmodern durumun söylemsel cazibesi bugün "özcülük-karşıtlığını," en azından belli akademik çevrelerde, egemen epistemoloji konumuna sokmuş durumda. Öte yandan, belli bağlamlarda özcülük-karşıtlığının bu derece popüler olmasının arkasında özcülük-karşıtlığıyla reddedilen şeyin, yani özcülüğün, kendine muhkem bir yer edindiğinin görülmesi gerektiği kanısındayım. Özcülük karşıtlığının özgül bağlamlarda bir anlam ifade edip etmediği konusunda derinlemesine düşünülmesi gerekiyor. Söz konusu özgül bağlamlardan çok önemli bir tanesi "eğitim."

Öyle görünüyor ki, genel bir başlık olarak eğitim tüm cazibesine karşın postmodern özcülük-karşıtlığı söylemine zor uyum sağlayan konuların başında geliyor. Bunun en belirgin nedeni, eğitimin temel varsayımının bir tür öz fikri içermesi. Her ne kadar postmodern söylem içinde bilginin verili olmayıp "kurulduğu" iddia edilse de, eğitimin bir noktadan diğerine bir bilgi akışı, dolayısıyla bir verici (eğitici) bir de alıcı (eğitilen) özne varsaydığını göz ardı edemeyiz. Dünyanın şu an içinde bulunduğu "durum" ne olursa olsun, karşısında öğrenci dolu bir sınıf bulan bütün eğitimciler, adına "bilgi" denilen şeyin bir noktadan diğerine seyahat ettiğini, etmek zorunda olduğunu, kabul edeceklerdir diye düşünüyorum. Bu "seyahatin" biçimi, içeriği, yönü, nasıl bir ortamda ve ne hızda gerçekleştiği bu durumu çok fazla değiştirmeyecektir.

Halil Nalçaoğlu
Editör

Bu saptamaya belli itirazlar olabilir. Örneğin, eğitime dair bu varsayımın kendisinin “özel” ya da “işsel” bir nitelik taşımadığı, durumsal olduğu, yani, eğitim kurumlarının günümüzdeki mevcut yapılaşmasını yansıttığı, bu anlamda hiç bir şekilde olması gerekene işaret etmediği söylenebilir. Bunlar kuşkusuz yerinde itirazlar olarak değerlendirilmelidir. Bu olası itirazları tartışmacıların dikkatine sunup bir başka noktaya geçmek ve konuyu bir derece daha karmaşıklaştırmak istiyorum. *Kültür ve İletişim*'in bu sayısındaki ilk özel dosyanın ilgisi genel anlamda “eğitimden” çok “iletişim eğitimi” üzerinde yoğunlaşıyor. Bu anlamda tartışmanın odak noktasını, iletişim eğitimcisi akademisyenlerin ne olduğuna bir türlü karar veremedikleri “iletişimin” eğitiminin verilmesi oluşturuyor.

Amacım iletişimin ne olduğu, bu “alanın” toplum bilimleri ve beşeri bilimler arasındaki statüsü konusundaki tartışmalara daha fazla katkıda bulunmak değil. Bu konuda tartışmak isteyen katılımcıların cesaretlerini kırmadan, iletişim eğitiminin amacına dair işlemsel bir tanım yapmak istiyorum. İletişim eğitiminin amacını, profesyonel iletişimci yetiştirmek şeklinde tanımlayabiliriz—tabii bu tanımın da tartışmaya açık olduğunu hemen belirtmeliyim. Yani, üniversite düzeyinde iletişim eğitimi almış bir kişi, dahı ne olursa olsun veya kendini ne şekilde tanımlarsa tanımlasın (gazeteci, televizyoncu, radyocu vb.) sonuçta “(iyi bir) iletişimci” olmalıdır. Bu kişinin eğitim gördüğü alanda iş bulmayı ümit edeceği sektör ise ağırlıklı olarak “medya sektörü” olacaktır.

Karınca iletişim eğitiminin en temel ikilemi, eğitimin varsaydığı özsellik ile postmodern durumun başat parametrelerinden biri olan medyanın temel bileşeni olduğu uçucu gerçeklik modelinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkıyor. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, iletişim eğitimcileri bir yandan kavramsal düzlemde gerçekliğin parçalanışına tanıklık ederken, bir yandan da pratik bir düzlemde söz konusu parçalanmanın kendini en net bir biçimde ortaya koyduğu medya sektörüne eleman yetiştirmeye çalışıyorlar. İkilemi daha net bir şekilde ortaya koymak için indirgemeciliği göze

almak istiyorum: iletişim eğitimi verenler içinde ilkelerine sahip çıkanlar, sektör için “kötü” eleman yetiştirirlerken, ilkelere boş verip sektöre ve sektörün başat olarak maddi çıkarlar tarafından belirlenen ihtiyaçlarına yoğunlaşanlar ise sektör için “iyi” eleman yetiştiriyorlar. Bu çelişkinin en belirgin tezahürü ise akademisyenlerin, özellikle ilgilerini “eleştirel” olarak tanımlayanların, bir yandan medya içeriğini kıyasıya eleştirirken bir yandan da bu kötü (!) içeriğin potansiyel yaratıcılarına yapacakları işin (yani, kötü içerik üretmek) eğitimini vermeleri olsa gerek.

Yukarıdaki giriş paragraflarında yer alan saptamaların ve tanımların tümü tartışmaya açık. Ancak bu girişten soru şeklinde düşünülebilecek üç temel nokta çıkarılabilir: Eğitimin özcü bir varsayımı gerçekten var mı? Medya kaynaklı mesajların temel bileşeni olduğu düşünülen çağdaş toplumsal ve kültürel yapılaşmada gerçekten “uçucu bir gerçeklik modeli” egemen olmaya başladı mı? Bu iki sorunun çakıştığı nokta olan iletişim eğitimi için gerçekten de yukarıda betimlendiği gibi bir ikilem söz konusu mu? Ve son olarak, nasıl bir iletişim eğitimi iyi bir iletişim eğitimidir?

Kuşkusuz ne medya sektörünün, ne de bu sektöre eleman yetiştiren iletişim eğitimi sektörünün işleyişi ve ilişkileri burada formüleştirildiği kadar basit ve şeffaf değil. Bu metni ve soruları oluştururken amacım, katılımcılara, mevcut olduğuna inandığım bir ikilemin ilk akla gelen unsurlarını olabildiğince belirgin tavır alabilecekleri bir biçimde sunmaktır. Bu sorulara gelecek olan yanıtların sadece iletişim sektöründe eğitim verenlerce değil, “eğitim dünyası” ile “dış dünya” arasında rutin sefer yapan tüm eğitim emekçileri tarafından ilgi ile okunacağını umuyorum.

Tartışma: İletişim Eğitimi

Erol Mutlu

Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Günümüzde şahsi zihinsel parçalanmalar öylesi bir yere ulaştı ki, bu noktadan sonra parçalanmış zihinler arası ilişkiler de alabildiğine parçalanmış bir durum arzeder oldu. Bu parçalanmışlık durumu "benim doğrum bana, seninki sana" sözde-üşmeciliğinden, "benim doğrum senin doğrunu döver" dalaşmacılığına kadar farklı stratejiler gösterebilir ve bunların hepsi postmodern durum başlığı altında toplanabilir. Aslında başlık altında toplamak modern durumların daha doğrusu modern zihniyetin derli topluluğunun tabii bir eğilimi olduğundan işbu tesbit bu yazıda, yazarın değerlendirmelerinin altını çizen eğilimi hemen ele vermiş oluyor. Bu eğilim kuşkusuz, farklı eğilimde olanların da çoğunlukla yaşadıkları trajik bir çıkmazdan arınık değil. Sorun hem özcülüğe, hem de saf ve "şan olsun tarzı" göreliliğe aynı anda nasıl karşıt olunabileceği sorunudur. Yani, iki tarafın birbiriyle zıtlaşan dayatmalarına akli bir göğüs gerebilme sorunudur: Bir yanda mutlak bir doğrunun varlığı ve bunun tahakkümü, diğer yanda da "anlamsızlığa" varan ya da varma potansiyelini sürekli hissettiren bir anlam kayganlığı. Özcü olmayan, ama anlamsızlığa da varmayan bir anlam üretim pratiği olarak "eğitim"i nasıl meşrulaştırabiliriz bu sıkışık durumda?

Postmodern durum savunucuları doğa bilimlerinde de durumlarını dayatmaya çalışıp bunu pek beceremedikten sonra, kendilerini daha kolay dayatabilecekleri bir alana, toplumsal düşünce alanının içine hapsedtiler. Burada işler karışabilirdi, çünkü toplumsal düşünce nihayetinde anlam ekseninde dev-

nen bir pratikti. Postmodern durumun problemiği de anlam kavramından kurulabiliyor nihayetinde. İnsanın boğaz köprüsünden düştükten sonraki hali, kontrol edilebilir değişkenlerle açıklanabilir ama bu hale atfedilen anlamlar kolayca farklılaşabilir. Bu anlamlar üzerinde katıksız görelilik alıştırmaları yapılabilir. Bu alıştırmalar sonucunda "anlamsızlık" a kadar gidilebilir. Nihilizme ve kendini yok etmeye varmayan bir "anlamsızlık" ise yeniden-Orta Çağlaşma ile, yani geçerli bazı dinsel -bu anlamda evrensel- akidelerin ve postulaların kabulüyle aldedilebilir, ya da böylesi bir anlamsızlığın ölümcül uzantıları böyle atlatılabilir. Pre-modern durumla post-modern durumun bu örtüşmesi bize hiç de yabancı değil. Yani sonuçta insan aklının ermeyeceği uzaklarda bir mutlakliyetin tahakkümü düşüncesi bize hiç de yabancı değil...

Eğitim Denen Sorunlu Pratik

Yoksa, bu genel örtüşmelerden, parçalanmalardan ve hakim bir "manasızlaşma" zihniyetinden eğitim de payını aldı mı? "Deforme" etme değil, "forma" sokma, yani "biçimlendirme" etkinliği olan eğitim böylesi bir yaygın zihniyet iklimi içinde nasıl meşru görülebilir, ya da nasıl bir temel (?) üzerinde kavramlaştırılabilir?

Tabii eğitimin, "toplumun ilerlemesinde, gelişmesinde, daha mutlu ve güzel bir dünyanın, daha ehil, daha bilgili, daha beceri sahibi insanlardan oluşan bir dünyanın kurulmasında te-

mel etkenlerden" biri şeklindeki yaygın kabul gören ama o kadar da naif olan tanımından hareketle bu soruyu yanıtlamanın mümkünü yoktur. Zira bu tanım eğitim pratiklerine yüklediği tüm olumlu ve iyimser işlevlere karşın bu pratikleri dilim dilim edip tutarlı bir anlamsal çerçeve içinde yeniden kurmaya elveren bir problematik sunmuyor, tam tersi tüm naifliğiyle zahiren tutarlı bir anlam bütünlüğünü dayatıyor, ki bu bütünlüğün özselcilik-karşıtı cepheden çökertilmesi hiç de zor değil. Bu naif kavramlaştırma karşıymış gibi görünen ve "hakim fikirlerin zihinlere zerk edilme süreci" olarak bir eğitim tanımı da, çözümleme bakımından benzer zorluklar taşımaktadır ve naifliğin bir başka, bu kez karşıt cepheden kurulmasını dile getirmektedir.

Peki, eğitim pratiklerini soyutlama düzeyinde nasıl kuşatabiliriz? Bu sorunun yanıtını eğitime ilişkin bildik olumlayıcı veya olumsuzlayıcı sözleri tekrarlayarak araştırmanın yolunu pek açacağını sanmıyorum. Hele bunların "iletişim eğitimi" diye sınırları daha da zorlayan bir kısıtlamayı aydınlatacağı hiç düşünülemez gibi geliyor bana. Ama eğitsel faaliyetleri düzenleme bakımından pratik düzeyde bu tanımların işe yaramaz ya da etkili olmadığını söylemek istemiyorum. Olumlayıcı ya da olumsuzlayıcı konumlara göre bir eğitim öğretim programı oluşturmak şüphesiz mümkündür. Esasen olumlayıcı konumun hakimiyetinde böylesi bir genel yapılaşmanın varlığı da açıktır. Burada olumsuzlamaya da yer bulunabilir ve eğer eğitim bilgi üretimini de içeren bir etkinlik olarak düşünülüyorsa bu zaten kaçınılmaz olarak da böyledir.

Bunca yıldır yaşadıklarımızdan öğrendiğimiz bir şey var. Eğitim yansız olamaz. Bilgi de yansız olamaz. Çünkü dünyayı her yandan kuşatan bir bakış açısı olamaz. Olabilecek ve zaten olan şey, pratiğimizin tanımının genel geçerliğini savunmak, meşrulaştırmak ya da meşru göstermektir. Uç noktaya ulaşmayan olumsuzlayıcı (yani tümünden reddiyeci) konumların da yaptığı, yapmaya çalıştığı budur, olumlayıcıların da. Buraya kadar söylenenleri özetlemek gerekiyorsa, eğitim de, iletişim de ideolojik tınıları haylice yüksek kavramlardır.

Eğitimin ideolojik tınısını en açık biçimde ele veren yönü, "onun biçimlendirici" bir pratik olmasıdır. Bu biçimlendirme eğitimin ait olduğu alanla ilgili beceri ve bilgi birikimi doğrultusunda gerçekleşeceği gibi, bu birikimle donatılacakların bu donanım sonucu konumlandırılacakları "uzmanlık" mekanlarının topluma dair hakim tanımlara uygunluğunu ve uyumluluğunu sağlayacak biçimde gerçekleşmesi gerekir. Yani eğitimin "profesyonel deformasyon" dışında "deforme" ediciliği söz konusu olamaz. "Profesyonel deformasyon" ise, uzmanlaşmış toplum anlamında bir deformasyon değil, tam tersine uyumluluk kazandırma bakımından sıkı bir "formasyon"dur. Öyle ki, şu soru hiç de akla aykırı değildir: acaba eğitimin mi, yoksa pratiklerin mi tanımladığı bir uzmanlaşmayı tecrübe ediyoruz? Bu soruyla temellendirilebilecek bir eleştirel konum, eğitimin tanımladığı bir uzmanlaşma söyleminin tecrübe ettiğimiz hayatımızı da tanımladığı, kompartmanlaştırdığı, sınırlandırdığı varsayımından hareketle kurulabilir. Ama eğitime yönelik bu eleştirel konum, daha önce söylediğimiz "topluma dair hakim tanımlar" genel çerçevesi içine yerleştirilmezse sırf eğitim üzerine bir üst dil müdahalesi olarak yetersizlikle malul kalacaktır. Ne var ki, maluliyet problemi olsa da, yaşananlara bakıldığında, özellikle eğitimin formeli söz konusu olduğunda, eleştirel kastı olmayan bir yaklaşımın dahi bu hakim tanımları kabul ederek yola çıkması gerekmektedir. Zira, formel eğitimin bireye yönelik amacı, bireyin toplumda kendisini içine yerleştirebileceği bir mesleki konum, bir uzmanlık alanı için hazırlanmasıdır. Bireyin eğitim sürecine katlanmasının, bu sürecin sıkıntılarını tecrübe etmeye bilerek ve isteyerek kalkışmasının altında da bu amacın toplumda genel kabul görüyor olması yatar. Prestijin temellerinin bir zamanlar (entelektüellerin altın çağları) olduğundan farklılaşarak, zihin zenginliklerinden paraya mütaallik zenginliklere kaydığı çağımızda, yani entelektüel ile entelektüel-olmayan arasındaki farkın toplumsal prestij bakımından epeyce manasızlaştığı bir çağda, eğitimin (ister formel, ister informel) zahmetine sırf öğrenme, zihinsel zenginleşme amacıyla katlanmak da manasızlaşmıştır. Prestije ilişkin kalıntılar, yani parantez içinde altını çizdiğimiz altın yıllardaki kadar önemli olmasa da,

hala bir ölçüde bilgili, okumuş yazmış, diplomalı insanların bunlardan yoksunlara göre daha farklı bir gözle değerlendirilmesi, olsa olsa bin bir zahmet sonucu ulaşılan noktada bu zahmetin bir "yan-ürünü"dür. Sonuç olarak, tüm sıkıntılara, rahatsızlıklara, pürüzlere, hatta eğitimin tanımladığımız işlevinin zaman zaman amacından sapmasına karşın bu alanda "alan razı, veren razı" denebilecek bir oydaşmanın hüküm sürdüğünü söyleyebiliriz.

Buraya kadar söylediklerimiz çerçevesinde eğitim konusunu yeniden düşündüğümüzde bizi bir adım öteye götürecek bazı pratik ayrımları da yapmamız gerekiyor. Bilinen pratik ayrımlardan biri, belki de önde geleni mesleki eğitim ile mesleki olmayan, daha genel bir eğitim süreci arasında yapılabilir. Örneğin popüler bir terimle "yurttaşlık eğitimi" gibi bir kategori elbette "iletişim eğitimi" gibi bir kategoriyle aynı başlık altında bitirilemez. Bunun formel ve formel-olmayan eğitsel süreçlerle bağlantılı yönleri vardır herşeyden önce. Ama bu ayrımın fevkalade açık görünenlere ilave bir başka yönünü, yurttaşlık kavramıyla iletişim kavramının ne derece biraraya gelebildiğini düşünelim. İletişimi kavramlaştırma zemininize göre, yani iletişime yüklediğiniz tanımsal işlevlere göre böyle bir biraradalık mümkün görülebilir. Burada dışlayıcı olan demek ki eğitim kavramıdır. Ama ideolojik zemininizi zorlayarak ya da kaydırarak bu bitişikliği eğitimin içine de dahil edebilirsiniz.

İletişim Denen Sorunlu Alan

İletişim kavramının sıradanlığı, ama sıradanlığı kadar da muğlaklığı herkesin, yani sokaktaki insanın olmasa bile, bu alan içinde zihinsel olarak devinip duranların malumudur. E. X. Dance ve Carl E. Larson 1972'de yayınladıkları *Speech Communication: Concepts and Behavior*'da yaptıkları tarama sonucu 126 değişik tanım saptadıklarına göre, herhalde bugüne kadar bu kavrama ilişkin değişik tanımların sayısı birkaç yüzü bulmuş olsa gerekir. Bunların çoğunda ortak bazı özellikler mevcuttur şüphesiz. Ama bunca çok ayrılığın varlığı, bakış açılarının çoğulluğu kadar kavramın muğlaklığının da bir delili olarak değerlendirilmelidir.

Ayrıca bu kavramın gündelik pratiklerin dilinde bunca yaygın kullanılıyor olması yine muğlaklığın bir işareti olarak yorumlanmak gerekir. Zira bu popülerlik iletişim kavramının içeriğini daha da boşaltmaktadır. İletişim bir deve midir ki, herkesin gördüğü ve dillendirdiği farklıdır? Yoksa bu kavramı şöyle genel geçer, toplumda da, alanda da, akademide de ortak kabul gören bir şekilde tanımlamanın olanağı mı yoktur? Yani diğer tanımların, farklı olanların da, çelişmeyeceği, tersine konuyu nereden sorunsallaştırırlarsa sorunsallaştırsınlar temel alacakları bir tanım geliştirilemez mi bu alanda? Bu soruların yanıtı, hiç değilse bugün bulunduğumuz yerden bakıldığında olumsuz gibi görünüyor.

Özetle "nasıl bir iletişim eğitimi?" sorusunun iletişim kısmı başlıbaşına bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ya, iletişim nasıl bir şeydir ki, nasıl bir iletişim eğitimi olmalıdır? Elbette burada parantez içi bir not olarak acaba tanım gerekir mi sorusunu sorup, buna makul bir yanıt da vermek gerekiyor. Tanım içinde dolaşılacak alanın sınırlarını belirleme etkeni olarak düşünüldüğünde, sanki iletişime ilişkin genel kabul gören bir tanım da "iletişim eğitimi" sorununu büyük ölçüde halledecek gibi görünüyor. Oysa alanın tanımsal bir katı sınırlanışının, eğitimi şayet dinamik bir faaliyet olarak düşünüyorsak pek çok da sakıncası olabilir. Zamanın ve mekanın dayattığı değişikliklerle başa çıkmak için gerekli esnekliği tanım konusundaki ısrar büyük ölçüde kısırlaştırabilir. Özetle faaliyetin kendisini yenilemesi zorlaşabilir. Vazgeçilemeyen tanımların fosilleşmeyle içiçeliği burada akıldan uzak tutulmamalıdır. Ne var ki, eğer "nasıl bir iletişim eğitimi" sorusuna mutlaka şöyle ya da böyle bir yanıt vermek gerektiğini hala düşünüyorsak, illa sıkı bir tanım arama yerine yol gösterici olabilecek bir yordam arayışına girmek de kaçınılmaz görünmektedir.

Tabii her zaman yapılageldiği gibi, devasa bir sorunu altetmenin bir yoluna, yani sorunu sıkıştırmaya, daraltmaya başvurabiliriz. Örneğin "medya" kavramını iletişimin yerine ikame ettiğimizde, hem zaman zaman (belki çoğu zaman) problemleri daha da artıracak şekilde birbirlerinin yerine kullanılan bu kav-

ramları aslında gerekli olduğu üzere birbirinden bir ölçüde ayrı yerlere konumlandırabiliriz, hem de sorunu epeyce daraltmış oluruz. Böylelikle soruyu "nasıl bir medya eğitimi?" şeklinde formüle ettiğimiz zaman kendi içlerinde tutarlı ve meşrulaştırılabilecek birkaç değişik cevap üretmek mümkün olabilir. Medya kavramı nihayetinde daha kurumlaşmış ve sistematik pratikleri kavramaktadır. Bu pratiklerin ders ve ders kitabı formatında kodlanması da pek zor değildir. Üstelik böyle bir tercih, eğitiminin daha önce değinmiş olduğumuz bireysel amacını da meşrulaştıracak bir devinim alanı sağlar bize. Böylelikle iletişim eğitiminin amacı medya pratikleri alanında uzmanlık konularını yeniden üretmek, bu konulara insan hazırlamak şeklinde ifade edilebilir. Bu amaç doğrultusunda eğitim kurumları, eğitimciler ve eğitilenler, veliler, toplum, hükümetler, herkes gönül rahatlığıyla bir araya gelir. Eğitimin işlevinin amacından sapması (örneğin, medya alanında işsizler ordusunun her akademik yıl sonunda daha da büyümesi) ise kalitatif ve kantitatif nedenlerle ama böyle bir eğitimin toplumsal olanla ilişkisi tartışılmaksızın değerlendirilerek geçiştirilir. Dolayısıyla bu yazının eksenini oluşturan soru, "medya" kavramının "iletişim" yerine kullanılmasıyla, bizi öyle çok da rahatsız eden, düşüncemizi labirentlere koşan, yaman mı yaman bir soru olmaktan çıkabilir.

Ama, hâlâ sorunun ilk hali üzerinde ısrarımızı sürdürecektir. Çünkü, iletişim nasıl bir şeydir sorusunu kolayca yanıtlamak nasıl mümkün değilse, "iletişim eğitimi" nasıl olmalıdır sorusunu yanıtlamak da o kadar zor. Ne var ki, bu zorluğu herşeye rağmen göze almakta yarar var gibi sanki. Çünkü bu çaba, bir anlamda sonuçsuz kalacak bile olsa, bizim pratisyenleri olarak konumlandığımız bu alanı sorgulama olanağı vereceği için, sadece bu nedenle bile olsa, cazip ve verimli olacak gibi görünüyor.

İletişimin bir disiplin olup olmadığı (ya da olup olamayacağı) sorusunu bir yana bırakıp, bir çalışma ya da eğitim-öğretim alanı olarak mevcut pratiklere bakıldığında alanın farklı dünya üniversite ve fakültelerindeki parçalanmışlığı karşımız-

da duran sorunun yamanlığını sanki gözümüzün içine sokarçasına ortaya koymaktadır. Parçalanmışlık derken, kastığımız yazıya girerken sözünü etmiş olduğumuz türden bir dağınık değil; tersine bu fevkalade modern bir zihniyetin dayatması ve kurumlaşması sonucu ortaya çıkan bir ayrışım. Burada parçalanmışlık, daha önce iletişim yerine medya kavramını ikame ettiğimizdeki rahatlamaya benzer bir çözüm yolunun somut ifadesi olarak karşımıza çıkıyor. Bu ayrışım giderek daha da atomik ayrışımara yöneliyor. Elbette bu genel akıntıya karşı ters akıntılar da görülüyor. Ama bunların nitel ve nicel boyutları, akademik dünyanın kıyısına köşesine sıkışmış olmaları bu akıntıları henüz genel bir tartışmanın tarafı olarak ele almamızı engelliyor. Bunlar genellikle iletişim çalışmalarını kültür ve felsefe çalışmalarlarıyla örtüştüren bir yer değiştirme eğilimi gösteriyorlar. Böylesi bir eğilimin bizim arayışımız bakımından fikir verici, ufuk açıcı yönleri bulunmuyor da değil. Ama bu eğilimleri mevcut iletişim eğitimi pratiklerinin alternatifi olarak görmenin, kabul etmenin de kendi içinde bir çok sorunu bulunduğu düşünüyorum. İlki, bu eğilim iletişimi genel bir kültür, zihniyet sorunu alanına yayıyor. Burada iletişim ya alanın ana etmeni olarak tanımlanmak suretiyle söz gelişi kültürle yer değiştirebilir bir kavram haline getiriliyor, ya da hemen her pratiğin teşmil edildiği bir kültür kavramı içinde, bu kavramın altında bir yere yerleştiriliyor. İlkinde yanlıcı bir indirgemecilik, ikincisinde ise iletişimin özgüllüğünü gideren bir genellemeçilik problemiyle karşı karşıya kalıyoruz. Üstelik bu eğilimler sonuç olarak formel eğitim kurumları içinde konumlandıklarından, iletişim eğitiminin bireysel ve toplumsal amacını, işlevini de gözetmek durumunda kalıyorlar. Yani bu kurumların da amacı içinde buldukları sosyal formasyondaki medyacı konumlarına insan yetiştirmek. Burada kendi içinde sıkıntılı, gergin bir ilişkinin (ama dönüştürücü olmayan, kısır bir ilişkinin) mevcudiyetine tanık oluyoruz. Bu gergin ilişkiyi örneğin bu kurumların müfredatlarıyla toplumun ve öğrencilerin beklentileri arasındaki tartışma niteliyor. Medya endüstrisinin talepleriyle bu kurumların nihai ürünleri olan (medya alanında çalışabilecek beceriyle donatılmış) öğrencilerin donanımı arasındaki çelişki

de, bu gerginliğin bir başka görünümünü oluşturuyor. Üstelik bu çelişki zaman zaman bu eğitim kurumlarının meşruiyetinin tartışılmasına kadar gidebilecek bir boyuta ulaşıyor.

Ne var ki bu sıkıntı sadece iletişim eğitimi alanındaki karşıt eğilimler için geçerli değildir. İletişim eğitimi sorununu daha en başından itibaren bir yanıyla bu çelişkiler çerçevelemiştir. Çünkü iletişim eğitimi, iletişimin kuramsal sorunsallaştırılmasını önceleyen, pratik gereksinimlerin ve taleplerin bir sonucu olarak başlamıştır. Ne var ki tüm gereksinim ve taleplere karşı üniversitelerdeki iletişim eğitiminin niteliği ile endüstrinin beklentileri arasında sürekli bir kopukluk, hatta kurumlar arasında ender de olsa karşılıklı olarak birbirlerini yoksamalarına varan bir tartışma varolagelmıştır. Bu tartışmada genellikle endüstri ağır basmakla birlikte, sonuçta iletişim eğitimi ile endüstrinin beklentileri arasındaki kopukluk hiçbir zaman tam anlamıyla giderilememiştir. Bu problem iletişim alanının teorik olarak sorunsallaştırılmasından sonra da varlığını sürdürmüştür. İletişim eğitimi veren üniversiter kurumların endüstri ile olan ilişkilerini bir anlamda yeniden ve kendilerini endüstri karşısında daha güçlü bir şekilde tanımlamalarıyla iletişim konusunun özgün bir alan olarak kuramsallaştırılması arasında dolaysız bir ilişki bulunmakta gibidir.

Ama alanın kuramsallaştırılması süreci, daha bütünlüklü ve genel kabul gören bir iletişim kavrayışının kurumsal olarak yerleşikleşmesinden ziyade alanın giderek parçalanmasını beraberinde getirmiştir. Bu parçalanmanın, daralmanın, dallanıp budaklanmanın örneklerini sıklıkla görmekteyiz. Aynı üniversitede, retorikten örgüt iletişimine, kitlelerden kişilerarası iletişime kadar farklı çatılar altına yerleştirilme şeklinde görülen bu ayrışma aslında genel bir uzmanlık sınırlamasının dayatması olarak değil, aynı zamanda ve özellikle de iletişim alanındaki kuramsallaştırmaların bir zaafı olarak değerlendirilmelidir. İletişimi böylesine daraltıp parçalarken ve bu dar alanlara hapsolmayı rızamızla kabul ederken kendimize daha sağlam bir yer bulduğumuzu düşünebiliriz. Ne var ki, kimilerinin düşündüğünün tersine bu parçalanma ve daralma aslında bu alanın

muğlaklığını gidermeye değil, muğlaklığın daha da artmasına neden olmaktadır. Çünkü kendi küçük ve dar alanlarımızda dolaşarak dururken genel iletişim alanının muğlaklığını kapsayıcı bir şekilde sorunsallaştırmanın olanağı pek yoktur. Ama tek sorun kuşkusuz bu değildir. Sınırlarını titizlikle koruyan, hatta bu sınırlar dışındaki iletişim çalışmalarıyla ilgilenmeyen bir anlayış kendisini de zihinsel kısırlığa mahkum etmiş demektir. Araştırma veya eğitim-öğretim alanı olarak iletişimi retorikten örgütsele, kitlelerden kişisele sıkı çizgilerle ayırmak, bunca yaygınlığına karşın pek de haklı ve doğru görülecek bir tavır değildir. Nitekim genel olarak iletişim alandaki en parlak (ama sayısız pek de fazla olmayan) çalışmaların bu sınırları sorgulayan, kesin çizgilerle ayrılmış sınırları aşan, bu sınırların tanımladığı alanlarda üretilen bilgileri birbirleriyle ilişkilendiren çalışmalar olması bu tavrın yanlışlığını ortaya koymaktadır.

Nasıl Bir İletişim Eğitimi?

Buraya kadar, pek de sistemli bir şekilde düzenlenmemiş düşünce kırıntıları genel olarak iletişim eğitimi konusunda, ilk bakışta "bir dokun bin ah işit kase-i fağfurdan" deyişini anımsatır karamsarlıkla dokunmuş gibi görünüyormuş olabilir. Kuşkusuz aynı düşünce kırıntıları, üstelik daha derli toplu, sistemli ve disipline edilmiş bir tarzda ve bu kez çok daha iyimser bir biçimde hikaye edilebilirdi. Böylelikle, alandaki, iletişim eğitiminin kurumsal yapısına da yansıyan parçalanma, dallanıp budaklanma ve ayrışma, aslında bir zenginleşme olarak da değerlendirilebilirdi. Dünyada ve Türkiye'de sayısı her geçen gün daha da artan iletişim bölüm ve fakülteleri, iletişim okuyan öğrencilerin sayısındaki (sosyoloji ve benzeri diğer toplumsal bilim okuyan öğrencilerin sayısındaki azalmaya koşut) artış, bu alandaki eğitimin ufak tefek (kadı kızı misali) sorunlarına karşın, ne kadar geliştiğinin somut delilleri olarak sunulabilirdi. Ama bu konu, yarısı dolu bardağa birinin boş, diğerinin dolu demesi gibi basitçe ve düzayak ikil karşıtlığa yerleştirilebilecek bir konu değil...

İster iyimser, ister karamsar hiçbir yaklaşım eğitimin ve özelde iletişim eğitiminin mevcut eklemlemelerini irdelemeksizin, çözümleneksizin "nasıl bir iletişim eğitimi?" sorusunu yanıtlama meşruiyetini iddia edemez. Böyle bir çözümlenme olmaksızın, iletişim eğitimi sorunu üzerine söylenenler, bugün olduğu gibi, bir yanda "öğrenci onu da bilsin, bunu da bilsin, benim bilmediklerimi de bilsin, bilmediği kalmasın, dünyayı öylesine bilsin ki hiçbir halini beğenmesin, eleştirsin de eleştirsin" tarzı, diğer yanda bu rekabetçi dünyaya başa çıkmanın yolu sınırları iyice çizilmiş dar alanda gereken tüm beceri ve bilgiyle donanmış olmaktır iddia ve inancıyla temellenen, "o halde öğrenci bu alanın içinde ne var ne yok herşeyi bilsin, uygulasin" tarzı ile karakterize olan iki uç yaklaşım, ve arada da, "amaç bu iki tarzı bir araya getiren bir tarzı yakalamak olmalı" tavrıyla çizilen bir çerçeve içinde sıkışıp kalmışlığı sürdürecektir. Bu çerçevenin öğrenci dilindeki ifadesi, "kuramsal-pratik" karşıt ikiliği şeklindedir ve öğrenci eğitimin yukarıda belirttiğimiz dar amacının daha da bilincinde olarak, genellikle tercihini "pratik"ten yana yapmaktadır. "Kuram" ise öğrenci için, benzer pratik tecrübe, bilgi ve beceriye sahip olanlara karşı bir üstünlük olarak koyabileceği, sırf bunun için gereksinim duyduğu ilave bir "muğlaklık"tan öte bir şey değildir. Burada "kuram ile pratiği" bağdaştıran (en azından bağdaştırma gereğini ortaya atan) üçüncü yol kulağa ve göze en hoş, akla en makul geleni gibi görünüyor. Ama tüm bu hoşluğuna ve akla uygunluğuna rağmen, uygulamada en sorunlu olan da bu yoldur. Çünkü bir yanda eleştirel, hatta olumsuzlamacı bir tavrı özendiren bilgi, diğer yanda da tüm yüzeysel muhalifliğine karşın medyanın olumlamacılığı burada kaçınılmaz bir gerginliğe yol açmaktadır. Yine bu gerginlik, müfredatın düzenlenmesinde karşılaşılan sorunlarla ve öğrencinin bu iki karşıt çekim arasında sallantıda kalmasıyla kendisini dışa vurmaktadır.

Tüm bu söylenenler bağlamında, özetle iletişim eğitim sorununun, dışarıdan çok bilgiç ve tümlükçü bir müdahale ile değil, sorunu tüm eklemlemeleriyle irdelemeyi, çözümlenmeyi dert eden bakış açılarının geliştirilmesi ve saklı kalması (ama

sorunu bilgilendirme dışında, hiçbir müdahalede bulunmaması) kaydıyla, kendi pratiğinin, kurumsal özgüllüğünün olağan süreci içinde ve bu yapı içindeki yine bu yapının olağan özelliği olan ufak müdahale ve çatışmalarla sürüp gideceğini, böyle de olması gerektiğini düşünüyorum.

Kaynakça

Dance & Larson. (1972) *Speech Communication: Concept and Behavior*.

Tartışma: İletişim Eğitimi

Mahmut Mutman

Bilkent Üniversitesi
İletişim ve Tasarım
Bölümü

Benim yanıtlım, büyük ölçüde, tartışma ve soru metninin okuması biçimini alacak. Çünkü, sorulan sorunun ya da soruların asla basit oldukları ya da basit bir biçimde formüle edildikleri kanısında değilim. Bu soruların sorarken ister istemez verdiği yanıtlar yepyeni sorular üretiyor. Yanıtım da bu noktaları açmaya çalışacak, çoğu kez bir sorunun pek çok önkabulünü yeni sorulara dönüştürerek veya formülasyonlarını tersyüz ederek.

Öncelikle özcülük karşıtlığının “egemen epistemoloji” olduğu konusunda ciddi kuşkularım olduğunu belirtmek isterim. Tartışma metni tam da böyle olduğunu söylemiyor; ama, ister istemez, bu olasılığı gerçeklikte hareket halinde olan, yani basitçe mantıksal değil olgusal bir olasılık, bir eğilim olarak gündeme getiriyor: “en azından belirli akademik çevrelerde, egemen epistemoloji.” Kuşku duymamın birinci nedeni şu: akademik aygıtın bütünü düşünüldüğünde, özcülük-karşıtlı denilen, genellikle eleştirel eğitmenlerin ve araştırmacıların (belirli çevreler), Türkiye’de ve dünyada, çoğunluğu oluşturduğu, veya akademik aygıtın temel programını kökten bir yeniden düzenlemeye tabi tutacak bir güce sahip hale geldikleri kanısında değilim. Benim gözümde, özcülük sorunu o kadar ciddi, derin, yapısal ahlaksal, kültürel ve toplumsal bir sorundur ki, zaten akademi tamamen özcülük-karşıtlı denilen bir programa veya yeniden yapılaşmaya maruz kalsa bile, bu sanıldığı kadar büyük bir değişiklik olmayabilir. Şunu demek istiyorum: bu iş sadece akademik bir yeniden yapılanmaya bağlı değildir; akademi, basitçe akademinin kendi içinde değiştirilemez. Bu tür edimler zaten

hep sınırlı kalır (bu da “o zaman yapılmasınlar” demek değildir tabii ki).

Kuşkumun ikinci nedeni ise, birinci nedende saklı olandan farklı bir varsayıma dayanacak (ve bu nedenle çelişik bir izlenim uyandıracak): niçin özcülüğe karşı olmam gerekiyor, ya da ne demektir özcülüğe karşı olmak? Örneğin, bu hiçbir özün olmadığını sadece bağlamların olduğunu kabul etmek midir (tartışma metninde “özgül bağlamlar” ifadesiyle kastedilen anlamda)? Düşüncemi hemen belirteyim: özcülük ve özcülük-karşıtlığı aynı şeydir. Özcülük-karşıtlığının egemen epistemoloji olması, olsa olsa, özcü epistemolojinin kendini başka araçlarla ve biçimlerle sürdürmesi olurdu. Bu nedenledir ki, soruda formüle edildiği haliyle, “özcülüğün (böylece) kendine muhkem bir yer edinmesi” olasılığı ile neyi kastettiğimizi açmamız gerekir. Ne anlamda, nasıl, özcülük kendini karşıtı olarak üretir? Bu sorunu, tartışma metninde ima edildiği gibi bağlamların çoğulluğuna, özgüllüklerine bırakmanın kendisi, tam da kaçınılmak istenen kolay özcülük-karşıtlığı olmaz mıydı? Örneğin, sorunun hâlâ varsayımı olduğunu düşündüğüm, “öz yok, sadece değişen ve özgül bağlamlar var” gibi bir önermede önemli olan bağlamların çoğulluğu mudur, yoksa özgüllüğü, yani sürekli değişmesi mi? Bir başka ifadeyle, özün yerine çoğulluğu koymakla kifayet mi ediyoruz, yoksa özün sürekli değişim içinde olduğunu hiçbir zaman aynı kalmadığını mı düşünmemiz gerekir? Bu ikisi farklı yaklaşımlardır: birincisi, özü çoğulluk ile değiştirir (bu anlamda özcülük-karşıtlığı özcülük ile aynı şeydir, onu muhkem yerinde bırakır); ikincisi ise, özün “olmadığını” değil,

esas olarak değişken ve karmaşık bir öz olduğunu söyler (öz, yok değildir, ama sürekli yerinden oynar, hep karşımıza çıkan ama bizim bilgisel denetimimizden kaçan bir başkalıktır). Daha da ileri gidelim. Örneğin eğitim başka bağlamlar arasında "bir" bağlam değildir basitçe. Eğitim, en azından, özel bir öneme hâiz bir bağlamdır; özgül, yani başka bağlamlarda olmayan özellikleri olan, ya da belirli özellikleri yoğunlaştıran bir bağlam. İnsan herşeyi eğitimle yaratamaz elbette. Ama bu bağlamın özgüllüğünü belirleyelim: eğitimin özgüllüğü, onun, ister istemez, toplumda, kültürde olup bitenlerle kavramsal bir ilişki kurma olasılığının meşru ve beklenir olduğu bir yer olmasıdır. Çok fazla abartılmaması gereken, ama kendine özgü, başka yerlerde olmayan bir önemi veya gücü olan bir alan. Burada "kavramsal" terimini oldukça geniş ve gevşek bir anlamda kullanıyorum. Eğer öğrenmek, daha önce bildiklerimizle yeni bir ilişki kurmak ise, minimal bir anlamda düşünmeyi ve düşünselliği gerektirir. Ayrıca, üniversite, yayıma ilişkin en son düzenlemeleriyle Türk üniversitelerin de onayladığı gibi basitçe eğitim değil aynı zamanda araştırma yapılan bir yerdir. "Kavramsal ilişki" kavramını bu son derece genel araştırmak, düşünmek, vb anlamlarında kullanıyorum.

Soruda "postmodern söylem" ile tam olarak ne kastedildiğinden emin olduğumu söyleyemem. Çünkü "makro-anlatılara karşı olmak" bana yeterli bir ipucu vermiyor (örneğin Derrida veya Deleuze gibi söylemleri böyle bir karşıtlıkla belirlenmeyen düşünürler de kimi zaman bu postmodern söylem denilen nesnenin içine katılabiliyor, vb). Makro-anlatılara karşı olmak, onların olmadığını, ya da bir etkilerinin olmadığını, ya da etkilerinin, bir kez bilinçle kavranırsa, sıfırlandığını söylemek mi? Özcülüğe karşı olmak ise, yukarıda belirttiğim gibi oldukça sorunlu bir nokta (örneğin, belki Lyotard hariç, postmodern denilen düşünürler acaba yukarıdakilerden birincisi anlamında özcülük karşıtı mıdır?) Ama tartışma metninin, postmodern teriminin altında, özetle, en soyut biçimiyle böyle özellikleri olan bir düşünce tarzını kastettiğini, ve isimlerin ya da adlandırmaların önemli olmadığını varsayıyorum. Eğitim, zaten bir öz fikri içerdiği için, bu özcülük karşıtı söylemle uyuşmıyor. Eğitimin özü ise şöyle formüle ediliyor:

Dünyanın şu anda içinde bulunduğu "durum" ne olursa olsun, karşısında öğrenci dolu bir sınıf bulan bütün eğitimciler adına "bilgi" denilen şeyin bir noktadan diğerine seyahat ettiğini, etmek zorunda olduğunu kabul edeceklerdir diye düşünüyorum. Bu "seyahatin" biçimi, içeriği, yönü, nasıl bir ortamda ve ne hızda gerçekleştiği bu durumu çok fazla değiştirmeyecektir.

Gerçekte, tartışma metni eğer bu klasik iletişim modelini (bilginin bir noktadan diğerine seyahat etmesi) eğitimin özü olarak görüyorsa, eğitimin öz itibarıyla medyadan farklı olmadığını söylemek gerekmez mi? Yani tartışma metni kendi farklı öz iddiasının tam tersi bir tanım vermiş olmuyor mu? Bunun basitçe yanlış olduğu kanısında değilim, ama bu provokasyondan şimdilik feragat edelim.

Eğitimin zorunluluğunu kabul etmemek düşünülemez (yukarıdaki kavramsal nedenden dolayı); ama zorunluluğun bu belirlenimi sonucunu öngörmekten kendini alıkoymalı. Bilginin seyahatinin bir noktadan diğerine olmak "zorunda" olması mutlaka o noktaya varacağı anlamına gelmez. Mutlaka o noktaya varacağını (yani mesajın gönderildiği yere varacağını) kabul etmek belirlenimi öngörmektir. Halbuki mesajın yerine varma olasılığı ona zorunlu bir olasılıktır. Aslında mesajlarımızın (eğitsel, bilgisel, medyatik, vb) nereye vardığından hiçbir zaman kolay kolay emin olamayız; ne de bu hedefi mantıksal veya kurumsal düzenlemelerle (sınav, vb) ve sonul biçimde denetleyebiliriz. (Eğitimin özü sınavı içerir mi içermez mi ayrı bir sorun, ona burada girmem mümkün değil.) Öte yandan, bence, bu seyahatin veya iletişimin "biçimi, içeriği, yönü, nasıl bir ortamda ve ne hızda gerçekleştiği" çok önemlidir, ve bunlardaki değişimler gerçekte temel sorunlardır (örneğin bir eğitim reformunun temel sorunları). Dolayısıyla eğer kafamızda bir "olması gereken" varsa, o tam da somut durumların içinde belirebilir (ortaya konur veya kaybolur). Ancak eğer statik bir özcülük-karşıtı konumuz varsa (yukarıdaki anlamda özcülüğün yerine çoğulculuğu geçirivermek gibi), eğitimin özelliğini bağlamsal çoğulluğun, değişkenliğin karşıtı gibi alırız. Böyle olabileceğini sanırım göstermiş oldum.

Bu arada üniversitelerin sadece eğitim değil aynı zamanda araştırma kurumları olduğunu, ve araştırmadan soyutlanmış bir eğitimin doğru dürüst eğitim olamayacağını unutmayalım (zaten bu nokta hemen bize eğitimin özü denilen şeyin basitçe "eğitmek," yani bilgiyi bir noktadan diğerine "yollamak" olmadığını göstermeye yeterli—yollanan bilgiler, idealler, ilkeler, vb zaten ve daima kaygan, hareket halinde, sorgu altında: araştırmanın elzem olması tam da bunu gösterir).

Tartışma metni ise iletişim eğitiminin işlemsel tanımı üzerinde durarak bunu "profesyonel iletişimci yetiştirmek" olarak özetliyor. Bu sözcüklerin herbiri, "profesyonel," "iletişimci," "yetiştirmek," problemlili olsa bile böyle bir işlemsel tanım pratik olarak tanıyabiliriz elbette. "Sonuçta iyi bir iletişimci" ve "ağırlıklı medya sektöründe" çalışacak biri yetiştirmek. Tabii ki bu zorunlu olarak ve kendi içinde ahlaksal-siyasal bir kötülük taşıyor. Örneğin, öğrencilere karşı olacakları iş gerçekliğinin farklı olacağını söylemek veya bu terimlerin herbirini problemli hale getirmek de aynı eğitimin bir parçası. Yani, düşünmeyen birisi nasıl iyi iletişimci, iyi gazeteci, vb olabilir? Dolayısıyla niçin, tartışma metninin dediği gibi, "ilkelerine sahip çıkanların sektör için kötü eleman yetiştirirlerken, ilkelere boş verip sektöre ve sektörün başat olarak maddi çıkarlar tarafından belirlenen ihtiyaçlarına yoğunlaşanların sektör için iyi eleman yetiştirmekte" olduğunu anlamakta güçlük çekiyorum. Hangi ilkeler? Ahlaksal? Kuramsal? Teknik? Tüm mesele sonul ilkelerin sabitlemeyeceği, ve bu değişkenlikte yaşamayı öğrenmemiz gerektiği noktasına dayanıyor belki de. Tartışma metninin formülasyonu ilkeler ile ne kastettiği konusunda oldukça belirsiz, ama anlaşıldığı kadarıyla, örneğin maddi çıkarlar etrafında yoğunlaşmak ilkelere taviz vermek. Tabii ki kastedilen türde eğitimciler de olacaktır, ve bu da onların inancı ya da tercihidir (ve herhalde bunu farklı terimlerle eklemleyeceklerdir). Ama bunların, dolayısıyla iyi iletişimci yetiştirdikleri, iletişim eğitimi ile medya sektörü arasında mutlaka bir belirlenim varsaymakla kalmıyor, bu mutlak varsayımın "iyi iletişimci" yanılmasını onaylamak tehlikesini taşıyor mu? Eğer sorun medya sektörünün maddi çıkarları, iktidar seçkinleriyle ilişkisi vb ve bunla-

rın haberin, programın, gazetenin niteliğine etkisi ise, zaten biz eğitimciler ve araştırmacılar, bunu eğitimin ve araştırmanın konusu yapmaktan veya elimizde olduğu ölçüde bir baskı grubu oluşturarak tekelciliği kırmak için yasal düzenlemeleri zorlamaktan gayri ne yapabiliriz ki?

Şu kadarının gene de kesin olduğunu söyleyebiliriz: İçinde yaşadığımız düzenlemeye ve normlara göre, medya sektörü de dahil olmak üzere hiç kimse, iletişim fakültesi yardımcı doçent, doçent ve profesörlerine, iletişim eğitimine, vb'ne gerek olmadığını söyleyemez. Bu geri dönülmez bir başlangıç noktası oluşturuyor. İletişim eğitiminin içindeki müfredat tartışmaları veya paradigma farkları ve karşıtlıklarının ise, sadece zenginleştirici olduğu söylenmeli. Eğer birisi bu zenginliğe karşı çıkar ve eğitimi tekdüze kılmaya çalışırsa (örneğin diyelim ki birisi Adorno'nun veya Derrida'nın iletişim üzerine söylediklerinin gazetecilik veya televizyon eğitiminde yeri olmadığını söylerse), bu bana olsa olsa bir eğitim mücadelesi vermem gerektiğini hatırlatır. Elbette mutlak ve mutlu bir "Son"u olmayan bir uğraş. Ama bence ilkelerine sahip çıkanlar her zaman ve her yerde ilkelere sahip çıkmayanlardan daha iyi iletişimci yetiştirir. Örneğin ilkesine sahip çıkan ve basitçe teknik düzeyde kalmayıp, düşünsel boyutu ihmal etmeyen bir hoca kesinlikle böyle yapmayan bir hocadan daha iyi iletişimci yetiştirir (tabii ki bu cümlemin yaptığı teknik-düşünsel ayrımının kendisi, hemen aynı anda, eğitimin ve ondan kopartılamaz araştırmanın nesnesidir). Ayrıca, her meslekte olduğu gibi (mesleğimiz akademisyenlik de bunun bir örneği), öğrencilik bir hazırlıktır ve de bir diploma; zaten "ancak bir kez olunca öğrenilen" şeyler vardır. O "bir kez içine girince öğrenilen" pratiğe, düşünsel olarak da eğitilmiş, sorunların ve çıkmazların farkında, hazırlıklı giren birisi, böyle hazırlığı olmayan birinden daha iyi bir iletişimci olmaz mı? Nedir iyi ya da kötü iletişimcinin ölçütü? Herşeyin birbiriyle uyum içinde olması? Mesajın yerine varması?

"Eğitimin varsaydığı özsellik ile medyanın temel bileşeni olduğu uçucu gerçeklik modeli" arasındaki karşıtlık yerinde bir saptama (en azından eğitimin sanayileşme düzey ve tarzının, örneğin Amerika'dan farklı olduğu Türkiye gibi bir yerde—

ama eğitim bir anlamda da sonul biçimde sanayileştirilemez). Eğitimin özseliği, yukarıda değindiğim kavramsal boyutundan geliyor. Dolayısıyla eğitimin elbette karmaşık, çok yönlü, denetlenemez bir "öz" var, ama bundan farklı birşey olarak özcü varsayımları da var (örneğin iyi iletişimci, mesaj, vb'ne ilişkin). Medya ise, enformasyon denilen uçucu söylemselliğe dayanıyor. Peki ya, acaba bu onun özü olmadığı anlamına mı geliyor? Yoksa özünün uçuculuk olduğu anlamına mı? (Öyleyse bir özü var!) Galiba bu öz terimi üzerine iyi düşünmemiz lazım. Bu bir yana, medyanın ne zaman "uçucu" olmadığı sorulabilir. Bu durum, eğer Walter Benjamin ya da Harold Laswell gibi yazarları anımsarsak, daha yüzyılın başında, postmodern denilen durumdan çok önce de böyleydi. Üstelik bu karşıtlık, öyle sanırım başka alanlar için de kurulabilir. Dolayısıyla (sondaki sorulara sırayla cevap vermek gerekirse), evet böyle bir karşıtlık ya da ikilem var (medyatik-düşünsel; uçucu-otantik, vb). Ama medyada bile "haber vermek" hala mümkün—bunu yapanların sayısı pek az olsa bile! Bir başka deyişle, tüm uçuculuğuna rağmen, "medyatik" topluma karşı "otantik" bir toplum, iletişim veya ilişki savunmanın bizi bu karşıtlığın statik terimlerine mahkum ettiği kanısındayım. Bu soyut karşıtlıklardan değişkenliğe kayma bitimsiz, sonsuz bir görevdir (eğitimin ayrılmaz, özsel bir ögesi olduğu bir görev). Bence, eğitimciler ve araştırmacılar olarak sorumluluğumuz bu (sadece haklarımız değil sorumluluklarımız da var). Sinema, fotoğraf, televizyon, video, bilgisayar, internet, multi-medya gibi yeni teknolojiler, onların basitçe teknolojik olduğu, alet olduğu, vb söylene dursun aslında bize yepyeni olanaklar, açılımlar sunmaktadır. Bu alanların kurumlaşmış üretim tarzlarının yoksulluğu, budalalığı ya da saldırganlığı niçin bizi yaratıcılıktan yoksun bıraksın? Yeter ki, kavramsalılığı uygulanacak bir teori ya da doğru değil de, bir düşünsel açılım, sonu verili olmayan bir yolculuk olarak alalım.

Son olarak, soruda ifade edilen "eğitim dünyası" ile "dış dünya" arasındaki karşıtlık üzerine bir şey söylemek istiyorum. Bu karşıtlık çok iyi bildiğimiz teori-pratik, soyut-somut, düşünce-hayat karşıtlıklarının bir başka ifadesi. Böyle bir karşıtlık içinde, kavramsal pratik hakikatin ifadesine (öğrenilecek, tüke-

tilecek bir sonuca) indirgeniyor, ve daha önemlisi akademiye ve eğitime üstesinden gelebileceğinden çok fazla bir önem atfediliyor (özellikle akademiye ve akademisyenliği soyut ve hayattan kopuk olmakla suçlayanlar tarafından—ki bunlar akademinin de diğer kurumlar gibi bir kurum olduğunu unutuyorlar). Tartışma metninde böyle yapılmıyor elbette, tam tersine bu ikilemler "ikilem" olarak tanımlanıyor. Bu nedenle de onlara karşı dikkatli olmamız gerektiği kanısındayım. Örneğin, bir sinemacı için de sinemanın dışı "dış" dünyadır, bir ayakkabı tamircisi için mahallesindeki küçük esnaf dünyasının dışı "dış" dünya. Eğitimin kavramsal ilişkiyi kendine merkez edinmesi ona bu ikilemde özel bir yer veriyorsa, bunun nedeni, kanımca, kavramsallığın kendini ayrı bir pratik olarak düşünmememiz; kavramsalıktan hep sahip olunacak teoriyi, sistemi, metodu, hakikati, uygulanacak doğruyu anlamamız; kısacası içinde yaşadığımız toplumun "Hakikat"e duyduğu metafizik bağlılık, üniversiteyi hakikatin, doğrunun söylenme yeri olarak kurumlaştırması, ve onu da böylece soyutlaması, evcilleştirmesi vb (yukarıda bu anlamda özcülüğün basitçe epistemolojik değil toplumsal, ahlaksal, siyasal bir sorun olduğunu belirtmişim). Bu nedenle, eğitim aygıtında farklı bir tavır geliştirebilmek öncelikle kavramsal, düşünsel pratiğe ilişkin yeni bir tutum almamızı gerektiriyor; yaklaşık olarak, özcülüğe karşı, ama özselden basitçe vazgeçmeyen, kavramsal, bilgisel pratiği açık tutan bir tutum. (Bu da—yani tüketime sonuna kadar direnmek, soruları her daim açık tutmak—kolay bir iş değil.)

Bu sorulara yanıt verirken oldukça eleştirel bir tutum takındımsa, bunun nedeni soruları beğenmemem değil, daha ziyade soruların zorunluluğunu kavrayışım ve onlardan kendimi sorumlu tutmam, kendimi soruların muhatabı, sorumlusu olarak görmem. Dolayısıyla bu yanıtın da "yanıt" gibi değil de, tıpkı soru gibi, yüksek sesli bir düşünme olarak okunacağını umarım.

Colloquy: *Notes on Communication Education*

Michael Morgan

University of
Massachusetts
Amherst

The editor has constructed in this colloquy a set of questions for us to ponder that are fundamentally interwoven and that subsume a variety of interconnected premises at various levels. Most of these premises could in themselves provide fertile ground for detailed inquiry and conceptual exploration. As the discussion within which the questions are enveloped takes shape, the focus seems to subtly shift several times; yet each time, it nevertheless resolutely turns back upon itself, shedding light on the primary issues raised here in new ways.

As we know, good questions do not always have good (as in simple or straightforward) answers, but the process of working through their formulations can in and of itself point us toward new ways of thinking about things. For this, I commend the editor for giving us so many "good questions" to consider. Indeed, when contemplating the intricate lines of inquiry drawn here, I found I could (surprisingly) fairly easily resist the inclination to supply knee-jerk, boilerplate responses; in the process of responding, some familiar suppositions became refreshingly problematized for me. In this way, the answers we provide here may be less important than the conceptual permutations the questions generate - that is, the fact that we're thinking about these questions at all may be more useful than whatever conclusions we haltingly reach.

A couple of caveats before proceeding. Having spent the last 20 years or so teaching and/or conducting research in communication, it has been difficult not to confront these kinds of

questions in various forms and at various times (even though I have never been very happy with my own answers to them). Until recently, however, I have not had to deal with these issues as an "administrator." Although I am still working my way through the morass of this new vantage point, I'm pleased to be able to report that, as least to date, my new status has not noticeably shifted my perceptions and priorities.

In any case, some of the many springboards with which the editor provides us are virtually tossed off, such as the assertion (albeit tempered) that anti-essentialism has become the dominant epistemology. Part of me suspects that this claim is being set up as such as a straw issue for us to demolish; after all, the circles within which anti-essentialism is the epistemological *modus operandi* are, I would submit, relatively small. Nevertheless, the interrogation to which this leads, namely that of the "universality of anti-essentialism as an essential category," does create an intellectually appealing paradox, one that brings to mind the old declaration:

All Statements In This Box Are False

Once we enter into and concede to its logic, there is no simple escape (and we don't mind languishing there for awhile). By framing anti-essentialism as an essential category, comfortable and familiar distinctions become unsettled, just as the box above rattles our understanding of "truth" and "falsehood."

More importantly, perhaps, we are also asked to agree with the proposition that "learning" reflects a process in which "something (more or less clearly) identified as knowledge must travel between two points (more or less clearly) identified as subjects." I understand the temptation to accept that proposition as self-evident on its face (it does indeed seem as if that is what most of us are manifestly doing in the classroom, or in daily life, most of the time; and the sun does seem to revolve around the earth), but I think it's important to resist that kind of thinking as well as to admit to the futility of the practices it generates. Discrete bits of information may certainly pass between those two points, along with opinions, affect, accounts of experiences, styles of behavior, and much more; but knowledge, never. Any of those others may trigger mechanisms and forces which may at some point engender knowledge, but they do nothing more (nor less) than play a role in some process whereby the subject comes to some kind of knowledge - at some depth or level of significance which exceeds merely transporting information, "facts," or data.

Without being too pompous about what we do, I feel it's worth recalling that the very derivation of the term "education" revolves around the process of "leading across," or "drawing forth." I take this to mean that education does not engage us, as teachers or as students, in any kind of act of "implantation." We can point out ways toward knowledge, or try to spark it, or strive to develop situations within which students will stumble upon it, to make it their own; but we cannot simply "transfer" it. That exchange of information (usually one-way) may be important in many respects and useful for some purposes, but it cannot be mistaken for imparting knowledge. Just as teaching is not learning, instruction is not education.

This is not hair-splitting. Indeed, the distinction between the transmission of information (instruction, or teaching) and the forging of knowledge (education, or drawing forth) is one that lies at the root of the central questions raised here concerning the functions, strategy, and tactics of communication education. Of

course, this begs the question of why we as educators should be in any special, privileged position from which to do the pointing (or the drawing forth), but that is probably a topic best left for another colloquy.

Fundamentally, for me, the purpose of communication education is not to raise professional communicators, at least in the sense that it might be said that the purpose of medical education is to raise professional doctors. Neither is it to nurture "good communicators" who earn their living from communication skills obtained through their education, and who are preferably subsequently hired by media institutions. That frames our mission as creating a world of Ronald Reagans - people who are very good at playing a part as long as someone else provides the cue cards. A few "good communicators" may well slip through, but nurturing them is not our primary mission.

The academic department of communication does not endeavor to educate "professional communicators," regardless of whether they be "good" or "bad." Professional communicators have a drive or a talent or some glimmer that cannot be taught, although they may certainly pick up techniques - the tools of the trade - in professional training programs, or on the job, or simply from mimicking certain conventions and commonly-used styles. All this has a great deal to do with performance, and it has virtually nothing to do with what goes on within communication as a scholarly discipline.

It is, therefore, vital to distinguish between (a) the training of communication professionals and (b) educating students within the academic discipline of communication. There is by all means a place for programs and institutions that are devoted to teaching the skills (the "essential" skills) of operating a video camera, audio production, visual and graphic design, announcing, photography, editing, lighting, broadcasting, public relations, marketing, advertising, audience research, computer programming, multimedia, and all the many technical details that are involved in all aspects of media production. It is also perfectly re-

asonable for an academic department of communication to offer some coursework in these and related techniques. Students who want to learn those skills should be afforded plenty of opportunities to obtain them.

But teaching those skills need not be - and should not be - the goal of communication education. I see these as supplementary - and not essential - to communication education. Yes, production experience of any kind can help demystify the media, and can cultivate critical skills in interpreting media content and visual significations. But detailed, extensive, technical hands-on experience of this nature should not be the primary mission of a department of communication.

I routinely run across articles in the trade and industry press (and I think scholars should follow these assiduously) that seek to assess the quality of the education provided to those who go on to work in the media industries. From the industry's perspective - at least in terms of how it is reported in these articles - communication education is seriously lacking in numerous ways. Comments along the lines of "These kids don't know anything about how things work in the real world" and "They don't learn anything worth knowing in college" are typical. These kinds of statements express the sentiment that communication education should be wholly in service to the industry, that its function is to prepare people to work in the industry, and most of all that it is not doing a very good job of accomplishing these tasks.

Is this a problem? Perhaps it is one for media professionals and employers, but not for me. Clearly, I am far more concerned with the scholarly implications of communication education than with its professional (read occupational) ramifications. And I must admit that I do not expend very much energy on a regular basis worrying about whether I am helping to raise "good communicators." To some extent, this is just a matter of personal emphasis and predilection. I suppose that scholarly and professional ends need not intrinsically be in conflict - although,

perhaps unfortunately, they usually tend to be so in practice. The more serious problem to me is that, partly out of financial necessity, colleges and universities in the U.S. have been putting more and more emphasis on fomenting "partnerships" with business and industry, on promoting their potential to enhance the economic activities of a region, and on offering curricula that (they believe) best prepare students for the job market. Yet, when commercial, corporate interests expressly determine academic curricula, then education (in communication or almost anything else) has lost its purpose.

Although it may not be very popular to say so in this context (at the least, few would say this publicly), I don't really care very much about what jobs my students get after they graduate. That is the duty of a placement office or a career center, not a professor. Nevertheless, although nothing I teach them is directly or intentionally designed to prepare them for any specific job, I do believe that what my students learn will indeed help them do their jobs better, more responsibly, with more consciousness of its implications.

I have a poster on my office wall that asks, "What Can You Do with a Communication Degree?" It lists actual jobs obtained by Communication majors from about 15 U.S. universities, including my own. Many, many dozens of jobs appear (in an attractive variety of fonts and colors), and even a tiny sample demonstrates an astonishing diversity: social services worker, travel agent, customer services representative, newspaper reporter, broadcasting production supervisor, fashion merchandiser, state police officer, production coordinator, university information specialist, data processing manager, market analyst, hotel assistant manager, speech writer, forensic coach, advertising agency account executive, private school fundraiser, state employees labor negotiator, group sales representative, historical commission director, book store owner, broadcast script writer, stock broker, theatre business manager, sports writer, government press secretary, human development lab trainer, educati-

onal media specialist, community affairs director, college placement officer, campaign director, conflict resolution specialist, museum curator, telecommunication technician, human rights officer, missionary... This list goes on and on in a plethora of additional directions. There may be some who are troubled by this hodgepodge melange, but I personally find it heartening.

Given all this, it does not worry me if "those who (critically) think that they stick to their academic principles end up raising bad professional communicators." True, those who obtain an exclusively theoretical, critical, non-hands-on, non-"applied" communication education will probably not be most qualified to be newscasters, directors, or broadcast station managers. On the other hand, I have always believed - intuitively, but admittedly not on the basis of any particular empirical evidence - that potential employers should find it more desirable and advantageous to hire people who know how to think and then train them to do some specific job, than it would be to hire people who have some specific skill and then try to train them to think. Moreover, given the speed with which dramatic overhauls in technology occur these days, it is increasingly likely that whatever equipment students rely upon to acquire their skills in college will be obsolete by the time they enter the job market anyway - unless they attend an unusually resource-rich institution with the full spectrum of state-of-the-art facilities, as relatively few do. On the other hand, it is also worth pointing out that there is no guarantee that those who "give up the high ideals" are especially capable of producing the "good professional communicator" so coveted by the industry.

When I first entered graduate school, it was impressed upon us that the years we would spend in graduate study were too brief (and too expensive) to devote them to learning things we'd learn much better "on the job." That made sense to me then, and it still does now; and I would argue that it is a useful way to think about undergraduate education as well, although perhaps not quite as strictly.

So, after all this hereticism, what is the purpose of communication education? To begin, it should provide students with a sense of the immense range of the theoretical and intellectual traditions which have contributed to contemporary communication study, from Greek philosophy to World War II propaganda and attitude change research; from classical rhetorical theory to psychological and physiological studies of perception; from materialist views of culture and society (and base and superstructure) to political economy to technology policy; from theories of identity to symbolic interactionism to the social psychology of interpersonal influence and group dynamics; from intercultural communication to cultural imperialism to cybernetics; from hermeneutics to hegemony, from the diffusion of innovations to linguistics to polysemic models of reception. This is a short and by no means exhaustive list, and it could be extended for several pages without even bringing in the question of methodology; I have not left anything out intentionally, nor purposefully decided to exclude certain branches of the discipline. That being said, I do not mean to argue that an undergraduate education should cover all of the items in this list. Rather, I think students should understand and appreciate the panoramic diversity, variety, and range of conceptual perspectives that inform the discipline of communication. The objective is always to balance breadth with depth; but I want students to understand how the study and practice of communication touches on (even as it is decidedly not merely a synthesis of) such an enormous variety of conceptual dimensions and concerns.

I want students to come away not with facts or truths or answers, but with new ways of forming questions, new perspectives and models which they can apply to social phenomena to see how they refract and coalesce from diverse angles. Communication education is broader than mass communication or media studies (including critical approaches to media literacy) and it is far deeper than teaching people "how" to communicate (whatever that means), with or without technologies

(i.e., everything from public speaking to multi-media web page design). But it should touch on all of these.

It should be clear that I place communication education firmly at the center of a liberal arts education (or, as George Gerbner has put it, a liberating education), one that effortlessly embraces the theories, approaches, and concerns of the humanities, but one which leans heavily toward the methods and models of the social sciences. Students should understand and be able to recognize the role of communication (among and between individual organisms, small social groupings, and entire cultures) in the construction of social reality. They should be intelligent and critical consumers of media, able to help re-shape and re-direct others' perceptions of the outputs of mass communication industries in new and different ways. They should be able to critique pervasive cultural images and hegemonic institutional policies which stifle creative expression and which perpetuate power structures which sustain the marginal status of many segments of society. They should be able to detect and interpret the politics of culture, the interconnections between communication form and content, the seamless nature of the link between theory and practice.

The question of whether a dichotomy really exists for communication education "on the point where education and post-modernist epistemology converge" is a significant and relevant one, and I will know that we are making progress in our efforts when we reach the point where even half of our undergraduates could even begin to answer such a question on their own. Underlying this comment is a concern that contemporary students in the U.S. in general are not "receiving" (for lack of a better term) a sufficiently broad and diverse education.

This concern is exacerbated by my own experience with communication education in other countries, most notably Argentina. A student of social communication in Argentina typically takes courses on such topics as the epistemology of social science, literature, linguistics, law, social psychology, cultural

anthropology, philosophy, economics, political theory, statistics, sociology, and more, all as part of their degree work in communication. I cannot say whether that makes them better "professional communicators" but I think it is likely to help them develop a richer and more sophisticated intellectual understanding of communication. In other words, a broad and general education should be seen as a fundamental component of communication education.

And if they do go to work in the media - as many of them will - who is better qualified to create, organize, oversee, or produce the media content of the future than those who have at least some understanding of the current hegemonic and dehumanizing role of media in society? Those for whom the prevailing commercial, increasingly global, structures of cultural power are natural and normal? Or those who are able to see and critique how specific ownership and access structures give rise to discourses that privilege and perpetuate specific patterns of images and representations, which are reflected in specific social beliefs and behaviors?

Perhaps in vain, I hope that those who do go on to media careers will not simply reproduce the particular models of reality (and power structures) which more than a few of us see as non-egalitarian, undemocratic, unhealthy, and harmful. Granted, it is difficult not to conform to organizational norms and immediate concrete pressures and constraints, and we know that minority consciousness can be quickly erased when faced with the exigencies of corporate culture. But the more people who work in the industries have been at least exposed to more critical strands of thought, the more likely it is that we may see subtle but significant shifts over time. In this respect, the communication education we provide does not end with our students, nor is it even intended for them alone; rather, we pursue it with an eye towards what they will then do with it and the beneficial repercussions that may have for the larger society in the long run.

Üniversite-Sanayi İşbirliği Programı Üzerine Bir Eleştiri

Özet

Bu çalışma, son on yıldır ülkemizde yasal ve teknik hazırlıkları yapılarak uygulamaya konulan üniversite-sanayi işbirliği (ÜSİ) programının eleştirel değerlendirmesini konu almaktadır. Bu çalışmada, başta TÜBİTAK olmak üzere, konuyla ilgili resmi kurum raporları incelenmiş ve ÜSİ programının teknik içeriğinin dışında, sermaye çıkarına uygun olarak üniversite sisteminin yeniden yapılandırılmasında oynadığı ideolojik role dikkat çekilmiştir. *Universitas* idealinin tasfiyesi anlamına gelen "piyasacı üniversite" modeline meşruiyet kazandırmakla ilişkili bu rolde, ÜSİ'yi "ulusal bilim ve teknoloji politikası" içine yerleştiren TÜBİTAK kritik bir yere sahiptir. Bu çalışmanın iki ana bölümünden ilki, TÜBİTAK'ın geliştirdiği "ulusal bilim ve teknoloji politikasının" eleştirisine ayrılmıştır. İkinci bölümde, küresel bir eğilim halini alan "piyasacı üniversite" yöneliminin "nasıl ve ne için bilimsel faaliyet" sorusunu yeniden güncelleştirdiği vurgulanmış ve bu sorular bilim etiği açısından tartışılmıştır. Sonuç olarak eleştirel ve özgür bir bilimsel faaliyetin, sermaye mantığından bağımsızlaşarak sağlanabileceği görüşü savunulmuştur.

Metin Özuğurlu
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

A Critique on the University-Industry Cooperation Program

Abstract

This essay critically evaluates the university-industry cooperation (UCI) program which has been legally and technically prepared, and implemented in Turkey since last ten years. Through the investigation of reports prepared by the government institutions, such as TÜBİTAK (Scientific and Technical Research Council of Turkey), the ideological rather than the technical role played by the UCI in restructuring the Turkish university system complementary to the interests of capital is stressed. Having located UCI within the "national science and technology policy," TÜBİTAK occupies a critical place in this role which legitimizes the "market-oriented university," setting aside the ideal of *universitas*. The first of the two main parts of this study is devoted to the critique of "national science and technology policy." In the second part, the revival of the question "how to make science and why?" by the "market-oriented university" as a global tendency is emphasized and the matter is discussed from the perspective science ethics. In conclusion, it is claimed that a critical and free scientific practice requires releasing from the logic of capital as a whole.

Üniversite-Sanayi İşbirliği Programı Üzerine Bir Eleştiri

* Bu çalışma, yayın öncesi akademik iletişimi sağlamak amacıyla A.Ü. SBF bünyesinde çıkartılan *Tartışma Metinleri* dizisinde (Mart 1998, No.9 künyesiyle) yer aldı ve Fakülte bünyesinde tartışıldı. Bu sürece katılıp eleştirilerini esirgemeyen herkese çok teşekkür ederim.

"Cismani veya ruhani iktidarların vermektten hoşlandıkları bilimsellik beratlarının etkilediği kişiler bilmelidir ki, 1840'lı yıllarda sanayici Grandin, çocuk çalıştırmanın genellikle cömert bir davranış olduğunu göstermiş 'hakiki bilginler'e Sanayi Odası'nın kürsüsünden teşekkür ediyordu"
Pierre Bourdieu (1997:7)

1. Giriş

Araştırma ve eğitimin birlikteliğine dayanan geleneksel üniversite sistemi, dünya çapında önemli dönüşümler yaşıyor. Ülkemizde de üniversiteler, hukuksal ve kurumsal çerçevesi YÖK'le çizilen ve temel dinamikleri küresel piyasa mekanizmaları tarafından belirlenen etkenlerle yeniden şekilleniyor. "Üniversite-Sanayi İşbirliği" (bundan sonra kısaca ÜSİ denilecek) kavramı, bu süreç içerisinde özel bir yere sahip.

ÜSİ'nin tarihsel gelişimini, deneysel kökenli teknolojilerin yerini bilimsel kökenli teknolojilerin almasıyla başlatmak mümkündür. Bu oluşum, İngiliz Sanayi Devriminin sağladığı zemin üzerinde gerçekleşti ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren ivme kazanarak sürdü. Aynı tarihlerde, bir geç sanayileşme yolu olarak Almanya'da yürürlükte olan List'gil strateji, II. Dünya Savaşından sonra yetkinleşerek yaygınlaşacak olan bilim-teknoloji-iktisat politikaları demetinin korporatist modelinin ilk örneklerini veriyordu.

20. Yüzyıla girerken sadece üniversitenin değil, bir bütün olarak eğitim sisteminin yeni sanayi ekonomilerinin bir uzantısı işlevini görmeye başladığını, okulların "hem devlet hem de şirketler için itaatkâr hizmetçiler üretme sorumluluğunu" yüklendiğini (Spring, 1997: 18) söylemek mümkündür. Bilim ve teknoloji ilişkisinin üniversite bünyesinde kurumsallaşması, sanayinin zaferiyle ve ekonomik rekabet ortamıyla yakından ilintiliydi. Bu dönemde, siyasal alanda olduğu kadar, pozitivist evrenselci bilim anlayışının egemen olduğu üniversitelerde de canlı tartışmalar yaşandı. Eğitim, toplumun yenilenmesine göre mi, ekonomik rekabetin gereksinimlerine göre mi örgütlenecekti? Eğitilmiş insan mı, özgür insan mı hedeflenecekti? 20. yüzyılla birlikte Batı'da genel olarak eğitim alanı ve üniversiteler, sanayi kapitalizminin gereksinimleri ile, siyasal demokrasinin gereksinimleri arasındaki çatışmalar tarafından biçimlendi. Örneğin İngiltere'de Fabianlar'la birlikte sanayi toplumunu konu alan politika yönelimli sosyal araştırmalar da 19. yüzyılın sonlarında üniversite bünyesinde kurumsallaştı (Alcock, 1993: 202). Daha çok ahlaki ve kültürel bir güç odağı olan üniversitelerde politika yönelimli bu ve benzeri çalışmalar, sanayi toplumunun sosyal refah eksenli örgütlenmesinde ihmal edilemeyecek etkilerde bulundu.

Devletin genişleyen etkinlik alanı 20. yüzyılın başlarından itibaren eğitimi olduğu kadar, bilim-teknoloji sarmalını da yö-rüngesine dahil etti. Üretimin bilime dayalı yapısıyla gelişen ilişkiler setini ulusal ölçekte sistemleştiren ve kısaca "bilim po-

1
TÜBİTAK metinlerinde
innovation'ın karşılığı olarak
"yenile(n)me" terimi
kullanılmaktadır. Bu yazıda
Profesör Türkcan'ın uyarısını
esas alarak "yenilik" terimini
kullandım (Türkcan, 1996: 5).

litikası" başlığıyla adlandıran müdahaleci devlet politikaları ise, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktı (Türkcan, 1981: 203). Bilim politikası, Keynesgil makro iktisadın ve kalkınma iktisadının tamamlayıcı unsuru oldu. Üretim fonksiyonlarının ölçülmesi yoluyla genel verimlilik artışının (teknik ilerlemenin) kökeninde bilimsel ve teknik araştırma faaliyetlerinin bulunduğu anlaşıldı, "sermaye ve işgücünü yaygın bir biçimde arttırmadan hasılayı çoğaltmaya çalışan kalkınmacılara yeni bir imkan sağlıyordu: Araştırma faaliyetlerini iktisadi kalkınma amacına yönlendirmek. Bunun teknik adı da bilim politikası idi" (Türkcan, 1995: 4). Bu süreç boyunca üniversite kurumu, ulusal bilim politikası içinde genellikle devlet dolayısıyla yerini alırken, 1970'lerle birlikte bu ilişki biçimi çeşitlenerek dönüşmeye başladı. Yaşanan dönüşümün en çarpıcı yanını, üniversitenin kurum olarak özel sanayi sermayesi ile girdiği organik ilişki oluşturdu.

Dünya ekonomisinde ve üretim sürecinde meydana gelen dönüşümler bir kenara bırakılırsa, 1970'lerin ortalarından itibaren üniversiteleri değişim yönünde içerden zorlayan ana faktör eğitim talebinin kitleselleşmesiydi. Batı'da üniversite eğitime yönelik talep patlaması Keynesgil politikalarla şekillenen toplumsal ve kültürel koşulların etkisiyle, ama tam da Keynesçiliğin krize girdiği bir dönemde, yaşandı. Bu durum karşısında kıta Avrupası üniversiteleri genellikle mesleki eğitimi ayrı bir kurumsallaşma (meslek yüksek okulları gibi) içinde sürdürerek, araştırma ve eğitim birlikteliğine dayalı geleneksel yapısını korumaya çalıştılar. Ancak sosyal devlet kazanımlarının aşındırılması ve tasfiyesi ile birlikte, üniversitelerin içine düştükleri kriz derinleşerek sürdü.

1980'lerle birlikte üniversite, yenilik' (*innovation*) sisteminin bir parçası olarak araştırma-geliştirme (bundan sonra kısaca Ar-Ge denilecek) faaliyetlerine girmek ve global pazarda rekabet edebilecek "insan sermayesini" yetiştirmek seçenekleriyle karşı karşıya bırakıldı. Artık üniversiteden, "teknoloji belirlenimli ekonomide, yeni sanayilerin kuluçka makinası" ol-

ması beklenmektedir (The Economist, 1997: 5). ÜSİ'yi, bu beklentinin programatik ifadesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde üniversitelerin, bu alanda oldukça yol aldıkları biliniyor. Üniversitelerin bu yönelimi mutlak bir onay ve destek görmediği gibi, ciddi direniş ve eleştirilerle de karşılaşılıyor. Daha şimdiden üniversite bağımsızlığının erezyona uğradığı; eğitim işlevi değersizleşirken, araştırmanın kesin bir hakimiyet kurduğu; bazı disiplinlerin adaletsiz bir şekilde üstünlük sağladığı; sanayi ve ekonomi politikalarına endeksli yapısıyla akademisyenlik mesleğinin etik değerlerinin ve üniversitelerin toplumsal meşruiyetinin zedelendiği gözleniyor (The Economist, 1997: 14).

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile köklü dönüşüm yaşayan üniversite sistemimiz, içine düştüğü yapısal sorunların yanı sıra, bilim ve piyasa arasında karmaşık bir hal alarak gelişen ilişkilerle de sarsılıyor. Askeri darbenin ürünü olan YÖK sistemi, 1990'ların başından itibaren kendisini global piyasa yönelimli bir dönüşüme hazırlıyor. Yerleştirilmeye çalışılan "piyasacı üniversite" sistemi, 12 Eylül'ün tepkisel ve tutucu düzenlemesinin mantıklı devamı olmakla birlikte atılımcı özellikler taşıyor ve "yenilikçi" retoriğiyle başta TÜBİTAK gibi bilim topluluğunun saygın bir kurumu olmak üzere geniş bir çevrenin desteğini almış gözüküyor.

Bu yazıda "piyasacı üniversite" yaklaşımının temel dayanağını oluşturan ÜSİ programı üzerinde duracağım ve bunu "ulusal bilim politikası" çerçevesine oturtarak savunan TÜBİTAK görüşlerinin eleştirisini yapmaya çalışacağım. Ancak teknoekonomik paradigmalara ilintili olarak bilim politikası düzleminde bir tartışma yürütmeyeceğimi; bir anlamda, genel bir TÜBİTAK eleştirisine yeltenmeyeceğimi belirtmeliyim. Üniversite boyutunda ise finansman gibi "reel" sorunlar üzerinde durmayıp, bilim etiği ve bilimsel faaliyet açısından "piyasacı üniversite" anlayışının ne anlama geldiğini tartışacağım.

2
Cumhuriyet sonrası ilk ciddi
tasfiye öyküsü için bakınız
Çetik, 1998.

2. Türkiye'de Piyasacı Üniversiteye Doğru

Türkiye'de üniversite sistemi, Batılılaşma ve Modernleşme hedefinin sadece ideallerine değil, bu hedefin somut siyasi programına da bağıllık içinde şekillendi. "Türk üniversite tarihinin bir müdahaleler tarihi" oluşu (San, 1993), kanımca, şekillenişindeki bu özgüllükle yakından ilişkilidir. Çünkü bir "müdahale aracı" olarak üniversite modernleşmenin siyasi program düzlemindeki asli unsurlarından biri olmuştur. Bu çerçevede siyasi erk tarafından değişen konjoktüre bağıllı olarak yeniden tanımlanan ve yürütülen siyasi programla çelişen üniversite insiyatifleri baskı altında tutulmuştur. İktidarın siyasi programına "uyumsuzluk" ya da "direniş" gösterenler, "üniversiteyi siyasallaştırdıkları" gerekçesiyle tasfiye edilmişlerdir². Ama bu tasfiyeler, yukarıda değinilen özellik gereğı sadece siyasi iktidarlar tarafından yapılan "dış" müdahaleler olarak değil, aynı zamanda "iç tasfiyeler" olarak da yaşanmıştır. Dolayısıyla özerk ve özgür üniversite mücadelesi, ki buna "üniversiteleşme" mücadelesi de denebilir, bir bütün olarak üniversitenin siyasi iktidara karşı vereceğı mücadeleden ibaret olmayıp, aynı zamanda ve aynı ölçüde üniversite içi bir mücadeleyi de hep gerektirmiştir.

Genç Cumhuriyet yerleşirken, Türk üniversitesi de Kıta Avrupası geleneğini takip ederek, kürsü sistemi temelinde araştırma ve eğitiminin birlikteliğine dayalı bir kurumsallaşma yaşadı. Oluşumu itibarıyla üniversitenin, 1960'larda benimsenen plânlı kalkınma çabasının kurucu unsurlarından biri olması olağandı. Ulusal bilim politikasının plânlı kalkınma amacı içinde tanımlandığı *Birinci Beş Yıllık Plan'* da araştırma faaliyeti, sinai ve teknolojik gelişmenin yanısıra, iktisadi ve sosyal konularda da "gelişmeyi destekleyen ve hızlandıran en önemli unsurlardan" biri olarak değerlendirilmişti. (Türkcan, 1981: 219-220).

Misyon yüklü akademik kurumsallaşma ile pozitivizmin genellikle en vülger yorumlarının hakimiyet kurduğu bilimsel pratikler arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi kurulabilir. Nite-

kim Birinci Plan'a damgasını vuran da "bilimin tarafsız, evrensel ve sınıflar üstü bir *kutsal öğreti*" olduğunu vaaz eden pozitivizm oldu. Birinci Plan çerçevesinde atılan somut adımlarda etkin roller üstlenen bilim insanları, bir tür "modern ruhban sınıf" olarak toplumun çeşitli kesimlerinden soyutlanmış, kendi davranış biçimi içinde bağımsız bir zümre muamelesi" görmekteydi. Öyle ki, 1963 yılında "müsbet bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmalar alanında takip edilecek milli politikanın tesbitinde Hükümete yardımcı" olmak üzere kurulan TÜBİTAK, 1970'lerin sonlarına gelindiğinde "ruhban sınıf hâlesine" bürünerek "üniversiteleşmiş"ti (Türkcan, 1981: 223).

1960'ların ortalarından itibaren, vülger pozitivizmin belirli ölçülerde egemenlik alanı dışında kalan sosyal bilimler, dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle paradigma çeşitlenmesi yaşadı. Üniversiteye yeni bir soluk gelirken, iktisat ve sosyal politika alanlarında Milli Prodüktivite Merkezi (MPM), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi kurumlar aracılığıyla gerçekleşen üniversite etkinlikleri de, bu gelişmelerden etkilendi. Toplum ve teknoloji alanında üniversite, hem alanın kendisinden (sanayi ve somut toplumsal aktörler), hem de siyasi iktidarlardan görece özerk bir bilimsel etkinliğı, devlet dolayımıyla 1980'e kadar sürdürdü. Üniversitenin kurumsal şekillenışı ve akademik ortam, söz konusu etkinliğe tabi olmadığı gibi, kendi içinden eleştirel bakış açılarının çıkabilmesi ve etkinlik kazanması da mümkün oldu. Özetle 1930'lardan 1980'e kadar ülkemizde, Alman/Fransız üniversite geleneğine yaslanan ve "*universitas* idealini gözetmeye itina göstermiş" (Özlem, 1998: 36) bir modelin varlığından söz edilebilir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile birlikte üniversite sistemi, bilim-teknoloji ve iktisadi-sosyal politika etkinlikleri açısından yeni ve farklı bir döneme girdi. Yeni liberal politikalarla devletin küçültülmesine dönük adımlar atılırken, üniversitenin geleneksel politika etkinlik alanı da daraltıldı. İktisat politikalarının "premlere", teknoloji ve toplum politikalarının ise "piyasanın sonuçlarına" emanet edildiğı bir dönem başlamıştı.

1980'lerin hemen başında *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* çerçevesinde faaliyet gösteren Bilim-Araştırma-Teknoloji İhtisas Komisyonu raporu, ÜSİ'ye geliste önemli bir kilometre taşıdır. ÜSİ programının oluşturulmasında kritik bir yere sahip olan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu, *Beşinci Plan*'ın ürünüdür (DPT, 1983: 48). Ayrıca araştırma ve teknoloji ilişkisini, eğitim ve ekonomik sistem arasındaki işbirliği ile ele alan İstanbul Çalışma Grubu raporu, 1990'ların gündemini önceden haber veren bir metin niteliğindedir (DPT, 1983: 220). Bilim İhtisas Komisyonun hazırladığı Rapor aynı zamanda bir ibret belgesi niteliğindedir. Türkiye tarihinin en kapsamlı bilim insanı tasfiyesini gerçekleştiren YÖK, "beyin göçünü" durduran bir kurum olarak Raporda övülmüştür (DPT, 1983: 11). Uygulanmamakla birlikte Nimet Özdaş'ın başkanlığında geniş bir kadronun 2,5 yıllık çalışması sonucunda *Türkiye Bilim Politikası: 1983-2003* adlı döküman da bu yıllarda hazırlandı (Göker, 1995: 68). Türkiye'nin ilk bilim politikası metni niteliği taşıyan bu dökümanla Türkiye, Türkcan'ın (1995) deyişiyle, "faz farkı yapacaktı". Çünkü bilim politikası için 1960'larda atılması gerekli adımlar, makro iktisadın ve kalkınma iktisadının modasının geçtiği, *monetarizmin* ön plana çıktığı ve bilim politikasında ise makro hedeflerden mikro (firmada yenilik) hedeflere kayıldığı 1980'li yıllarda atılmıştı.

1980'lerin sonlarından günümüze, TÜBİTAK başta olmak üzere, YÖK ve üniversiteler "Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası" içinde yeniden etkin bir konum elde etmiş olmanın coşkusu içindeler. Bir zamanlar planlı kalkınma amacına bağlı tanımlanan ulusal bilim politikası, günümüzde sanayinin rekabet gücünü geliştirmeye hasredilmiştir. Bu yönelim, hem globalizmin kelâmı olarak kutsanmakta, hem de "ulusal" bir görev olarak sunulmaktadır. YÖK Başkanı Kemal Gürüz tarafından hazırlanan yeni YÖK yasa taslağı, çerçevesini ÜSİ'nin belirlediği hedefler doğrultusunda üniversite sistemini yeniden yapılandırmak amacındadır. Gerçi hazırlanan taslak, bu satırların yazıldığı tarihte henüz tasarı hal-

ne gelip yasalaşmış değildir, ancak üniversitelerin YÖK taslağındaki hükümler doğrultusunda filii adımlar attığı da bilinmektedir. Şimdi, kuramsal gerekçeleriyle birlikte ÜSİ'yi tartışabiliriz.

3. Kuramsal Dayanaklarıyla ÜSİ

ÜSİ'nin temel dayanağı, sanayiye yönelik Ar-Ge faaliyetlerinin sınaı yeniliği geliştireceği ve böylece ekonominin rekabet gücünü arttıracacağı şeklindeki kabüldür. Bu kabul kendi meşruiyetini, içinde yaşadığımız dünyanın köklü bir şekilde değiştiği; artık her yönüyle farklı bir evrenin başladığı yönündeki tesbitlere dayandırmaktadır. Köklü değişimin ve yeni evrenin, konuyla ilgili belli başlı unsurları şöyle sıralanabilir: (a) Toplumlar, sanayi evresinden, malumat (enformasyon) evresine geçmiştir. (b) Dünya ekonomisi, "büyüklük" ekonomilerinden, "esneklik" ekonomilerine geçmiş; globalleşme, esnek üretim ve otomasyonu gerekli kılarken; karşılaştırmalı rekabet gücüne dayalı, dışa açık ve piyasa öncülüğünde bir küresel pazar oluşmuştur. (c) Bilgi, ticarileşerek üretici güç haline dönüşmüş; üretim sürecinin bilgi ve teknoloji içeriği güçlenmekle kalmamış, üretimin teknolojik tabanı, jenerik³ teknolojiler yönünde değişmiştir.

Bu temel kabul ve tesbitler ışığında, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nda yer aldığı gibi, Türk sanayinin temel sorunu, yeniliğe dayalı rekabet gücünü kazanmak olarak ifade edilmiştir (DPT, 1994). Resmi belgelerde sorun bu şekilde ortaya konduktan sonra, bilim-teknoloji-sanayi sarmalı içinde geliştirilen çözüm önerileri de, ulusal hedefler⁴ olarak benimsenmiştir. Bu alanda devlete biçilen yeni rol, Ar-Ge fonlarının yönetimi ve kamu desteğinin yönlendirilmesi, eğitim ve sanayi ile diğer kilit sektörlerin düzenlenmesi gibi unsurları içeren "ulusal bilim ve teknoloji politikalarını" üretmesidir. Böylece ÜSİ, üniversitelerin gündemine, ulusal bilim ve teknoloji politikasının en temel ve stratejik unsuru olarak girmektedir.

3

Jenerik teknolojinin unsurları, enformasyon, esnek üretim ve otomasyon, yeni organizasyon, ileri malzeme, nükleer, gen mühendisliği ve uzay ve havacılık teknolojileri ile biyoteknolojiyi içermektedir.

4

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun bu yöndeki 3.2.1993 tarihli kararları, *Yedinci Beş Yıllık Plan*'da ulusal hedefler olarak kabul edilmiştir.

5

Sera etkisi ve mevsim değişiklikleri konusunda yapılan ve geniş yankı uyandıran çalışmalarda, bu tehditi uzaklaştırabilmek için petrol ve yakıt tüketiminde yüzde 70'lere varan indirime gidilmesi önerilmekteydi. Bu tür önerilerle çıkarları tehdit edilen petrol devleri 1990'ların başında bir araya gelerek yarım milyon dolarlık bir bütçeyle Amerika'da ICE adı verilen bir halkla ilişkiler stratejisi başlattılar. Programın baş aktörleri Virginia ve Arizona Devlet Üniversitesi'nden akademisyenlerdi. Bunlardan beklenen, sera etkisinin olgulara dayanmayan kuramsal bir tez olduğunu işlemeliydi. Bu uğurda binlerce dolar para alınarak onlarca "bilimsel" makale ve kitap yazıldı. Bu kampanyanın, sera etkisi, araştırma fonlarının kısılmasına varan sonuçları oldu (Gelbspan, 1997).

ÜSİ'nin üniversite ve sanayici için bir tercih değil, fakat yaşamsal bir zorunluluk olduğu söylenmektedir. Neden yaşamsal olduğu sorusu şöyle yanıtlanmaktadır: Bilimin teknoloji içeriği, teknolojinin de bilim içeriği güçlenmiştir. Karşılıklı bağımlı hale gelen bilim ve teknoloji (bilim-teknoloji sarmalı) bu işbirliğinin "nesnel" gerekçesidir. İkinci olarak ÜSİ'nin odağında yer alan Ar-Ge faaliyetleri, hem rekabet üstünlüğünün elde edilmesinde, hem de kârın gerçekleşmesinde elzemdir (TÜBİTAK, 1990: 40). Ar-Ge faaliyetleri, uzun süreyi, maliyeti ve riski (kârlılığın belirsizliği) içerdiği için, mutlaka üniversite bünyesinde ve öncülüğünde yapılmalı; sanayiciye üniversite (devlet) güvencesi verilmelidir.

Sıralanan gerekçeleri açmak için TÜBİTAK metinlerine bakılabilir. TÜBİTAK'a (1994) göre, Türkiye sanayii, rekabet edebilmek ve var olabilmek için jenerik teknolojilere uyum sağlayarak, teknolojik yeteneğini yükseltmelidir. Dolayısıyla sanayinin önünde, bilim ve teknoloji sisteminin, ya da kısaca Ar-Ge'nin bir parçası olmak dışında başka seçenek yoktur. Bilim ve teknoloji sisteminin odağında üniversiteler yer aldığı için, sanayinin üniversite ile işbirliğine yönelmesi yaşamsal; yaşamsal olduğu kadar kaçınılmazdır. Gerçi yapılan araştırmalar sanayicilerin başka bazı amaçları olduğunu da göstermektedir. Örneğin SRI International'ın 1984 yılında Amerikan sanayicileri üzerine yaptığı bir araştırmada, sanayicilerin bu işbirliği ile pazardaki teknolojik üstünlüğü ele geçirmenin yanı sıra, üniversitenin toplum nezdindeki prestijinden yararlanarak firma imajını düzetmeyi amaçladıklarını da ortaya koymuştur (Zengingönül, 1993: 9). "Üniversite laboratuvarlarında test edilmiş deterjanlar" bize de yabancı değildir. Üniversite tabelası "bilbordlaşmaktadır". Bazan pazarlanan yerkürenin geleceği de olabilmektedir⁵. TÜBİTAK (1994: 17) ise soruyor; "sanayi için yaşamsal hale gelen işbirliği sorunu, acaba, işbirliğinin diğer tarafını oluşturan üniversite için de aynı ölçüde yaşamsal hale gelmiş midir?" Sorunun dili, yanıtı da belirliyor. TÜBİTAK (1994: 18) için, teknolojinin bilimsel içerik kazanması ve bilimsel faaliyetlerin de teknolojiye olan bağımlılığının art-

ması sonucunda "evreni bir bütün olarak kavramakla uğraşan" üniversite, zaten "kendi iradesi dışında" sanayi ile işbirliğine yönelmiş durumdadır. Aynı şekilde bilim insanı da, "kendi subjektif niyeti ne olursa olsun, objektif olarak, reel üretim sürecinin en önemli unsurlarından biri haline gelirken, kendi özgür iradesi dışında, o sürece doğrudan bağımlı hale gelmiştir". Bilimsel faaliyet teknolojiye bağımlı hale geldiği için, bu "yaşamsal ihtiyacı" karşılamanın en "mükemmel yolu" hiç kuşku yok ki, sanayi ile girilecek işbirliğidir. Ayrıca ÜSİ, üniversitenin salt kendi çıkarı (bilimsel faaliyet) için "mükemmel" bir yol olmayıp, aynı zamanda toplumsal sorumluluğu gereği üstlenmesi gereken bir yükümlülüktür de. TÜBİTAK (1994: 19) metninde şöyle denmektedir:

"Eğer, toplumun bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltmek... bir toplumsal varoluş sorunu haline gelmişse ve bu sorunun çözümü için üniversitenin yetenek ve birikimine gereksinim duyulmuşsa, modern üniversite ve çağımız bilim adamı, toplumsal sorumluluğunun bir gereği olarak, elbette, bu isteğe yanıt verecektir".

Yukarıdaki satırlarda gözlenen düzey sıçraması ilgi çekicidir. Bilim ve teknoloji, girişimci firma temelinde sanayi için bir varoluş sorunu olarak tanımlanmışken, birden bire firma çıkarından toplum çıkarına sorunsuz bir şekilde sıçranmıştır. Bu nokta son derece önemlidir; zira bir yanda "küçük devlet" espirisiyle, diğer yandan YÖK tahribatıyla üniversitenin zaten sarsılmakta olan toplumsal meşruiyeti, sermayenin çıkarına indirgenen bir toplumsal sorumluluk anlayışı ile hepten tahrir olacaktır. Öte yandan bilim insanlarının kendi iradeleri dışında üretim sürecine bağımlı hale geldikleri şeklinde yapısal(!) tahliller yapılırken, gerek teknoloji ve gerekse de üretim sürecinin sadece teknik/ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik ve siyasal boyutlarının bulunduğu hep göz ardı edilmektedir (Burawoy, 1987).

ÜSİ yaklaşımı içinde "sanayi" kavramı, bütün aktörleri ile sınıf yapıyı değil, sadece sanayiciyi içermekte; resmi metinler-

6
Bu çalışmayı yayına hazırlarken 16 Mart 1998 tarihli gazetelerde "Ankara'da Silikon Vadisi" başlıklı bir haber yer aldı. Habere göre Özelleştirme İdaresi TESTAŞ'ı ODTÜ'ye devretmişti. TESTAŞ'ı da kapsayacak şekilde ODTÜ arazisi içinde kurulacak teknopark için firmalar şimdiden yatırım yapmaya başlamışlardı (Radikal, 16 Mart 1998). Aynı şekilde Üniversite Sanayi Araştırma Merkezi Programı çerçevesinde ODTÜ, İTÜ, Ege ve Anadolu üniversitelerinin yanısıra Gaziantep ve Erciyes üniversitelerinin de sanayi kuruluşlarıyla işbirliğine yöneldiği yazılmaktadır (Cumhuriyet Bilim Teknik, 30 Mayıs 1998).

de "sanayi" ve "sanayici" kavramları, bağlamına göre birbirinin yerine sorunsuz bir şekilde kullanılmaktadır. "Ulusal bilim ve teknoloji" politikasının öznesi, girişimci firmadır. Firmanın rekabet gücü yükselirse, kümülatif olarak sanayinin ve ekonominin rekabet gücünün de yükseleceği savlanmaktadır. Böylece firmanın, dolayısıyla sanayinin, dolayısıyla ekonominin rekabet gücünü yükseltmek, üniversiteler ve bilim insanları açısından, sırasıyla ulusal bir ödev, toplumsal bir sorumluluk ve bilimsel faaliyet için yaşamsal bir ihtiyaç olmaktadır. Görüldüğü gibi üniversiteler ve akademisyenler, sanayi ile işbirliği yolunda globalizmin egemen söylemiyle yoğrulmuş baskıcı bir retorikle karşı karşıyadır. Zira, ÜSİ'ye kuşkuyla bakanların çağdaşlığı ve bilimselliğinden olduğu kadar, topluma ve ulusa karşı sorumluluklarından da kuşku duyulacaktır.

Gelişmiş kapitalist ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'de üniversite-sanayi işbirliği yönünde atılan adımların henüz yetersiz olduğu ve bugüne kadar ikircikli politikalar izlendiği söylenebilir⁶. TÜBİTAK'ın (1994: 31) terimleriyle "bilginin ticarileşmesinde pazar talebinin ve rekabetin taşıyıcısı olan özel sektör ve üniversite arasındaki diyalog gelişmiş" değildir. 1980'lerin ortalarından itibaren bu yönde adımlar atan İTÜ, ODTÜ, Ege ve Eskişehir Anadolu üniversitesinin teknopark girişimleri emekleme evresinde olsa da, genel olarak bilim ve piyasa ilişkisi karmaşık bir hal alarak gelişmektedir. ÜSİ, bir yanıyla da bu karmaşıklıkla giderecek bir program olarak da düşünülmektedir.

I. Bilim-Teknoloji Şurası çalışmalarında ezici çoğunluğu üniversitelerden ve işveren çevrelerinden yaklaşık oranlarda gelen üyelerin oluşturduğu Üniversite-Endüstri-Devlet İşbirliği Komisyonu tarafından hazırlanan 1990 tarihli rapor, ÜSİ yolunda atılmış en kapsamlı fikri hazırlık olarak görülebilir. Komisyon belgelerinde (TÜBİTAK, 1990: 53-63) akademik kadroların yeni esaslara göre düzenlenmesinden, müfredata ve döner sermaye mevzuatına kadar uzanan ve sayısı 120'yi bulan değişiklik önerileri yer alıyor. Yeni YÖK yasa taslağına

da feyz vermiş olması muhtemel olan bu çalışma, üniversite sisteminde piyasanın yarattığı kaotik sonuçları sistemleştirerek, üniversiteyi sanayi(cı) ile işbirliğine hazırlıyor. ÜSİ'nin temelinde Ar-Ge faaliyeti yer aldığı için, önerilerin öncelikli ve ağırlıklı konusunu, araştırma olanaklarının düzenlenmesi oluşturuyor. Üniversitenin detaylı bir şekilde yeniden yapılması, bu önceliğe bağlı olarak tanımlanıyor. Bu amaçla geliştirilen politika önerileri (TÜBİTAK, 1990; 101, 1994: 44), ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

- Üniversitelerde gerçekleştirilen araştırmaların yüzde 90'ını oluşturan ve lisansüstü eğitimin bir parçası olarak yapılan çalışmalar, salt akademik derece amacına bağlı olmaktan çıkarılmalı ve büyük ölçüde sanayi işbirliğinin ihtiyaçlarına yönlendirilmelidir.

- Lisansüstü araştırma konuları, sanayinin gündemindeki konulardan seçilmeli; güdümlü araştırmaların denetiminde sanayiciler de yer almalıdır. "Sanayicilerin yönetiminde gerçekleştirilecek uygulamalı araştırma projeleri ÜSİ için kalkış noktası" oluşturacak ve böylece "profesyonel bilim ve teknoloji yönetimi"nin tesisi mümkün olacaktır.

- Profesyonel yönetim anlayışı içinde üniversite elemanları ve sanayiden uzmanlar birbirlerinin programlarında kolayca yer alıp çalışabilmelidir. Aynı şekilde akademisyenlerin sanayide uzun süreli çalışmalarını için yasal düzenlemelere gidilmelidir.

- ÜSİ, üniversite özerkliği ve özgür bilimsel faaliyet gibi, üniversitelerimizin temel sorunlarını da çözecektir. Yeter ki, "sanayici, bilimcilerin bağımsız entellektüel faaliyetlerine kaba müdahaleler yapmamak için duyarlı" olsun. Zira yeni düzenleme ile "akademik ortamın özel koruma gerektiren yapısı, belki de devletten çok sanayicinin sorumluluk alanına" girecektir.

İşverenlerin "seçkinler klübü" TÜSİAD'ın şu anki YÖK Başkanı Kemal Gürüz'ün kaleminden 1994'de yayınladığı üni-

versite raporunda yer alan "girişimci üniversite" modeliyle bütünleşen yukarıdaki öneriler, kitlesel eğitimin yanısıra "seçkin" öğretim veren ayrı bir kurumsallaşma önerisini de beraberinde getiriyor. "Seçkin" öğretim hedefi, araştırmayı eğitimden kopartan ve günümüzde Kıta Avrupasını da etkisine alan Anglo-Amerikan üniversite anlayışının bir ifadesidir. "Anglo-Amerikan dünyasında... üniversiteler, artık, büyük oranda uygulamalı doğa bilimlerinin ve daha küçük oranda uygulamalı "sosyal bilimler" in tahakkümünde, pazar ekonomisine hizmet eden kurumlar" haline gelmiştir (Özlem, 1998: 36). Ülkemizde de YÖK eliyle son yıllarda bu yönde çeşitli adımlar da atıldı. "Seçkin öğretim" verecek olan az sayıdaki üniversitelerde, lisans programları daraltılarak, lisansüstü programlara ağırlık verilmiş; enstitüler aracılığıyla "sorun yönelimli" konularda açılan lisansüstü programları, disiplin yönelimli programlar pahasına güçlendirilmiş; asistanlık ünlü 50. madde ile "burslu öğrenci" statüsüne evrilerek tümüyle tasfiyeye uğramış ve araştırma görevlisi devri hızlandırılmış; "öğrenci asistanlığı" uygulamasıyla düşük ücret karşılığı azami asistan verimliliğinin alınması yoluna gidilmiş; böylece Amerika'da öğrenci tepkilerine neden olan "öğrencilerin proleterleşmesi" süreci, kıyasından köşesinden bizde de başlatılmış (Ercan, 1998: 23); kurulan vakıflar aracılığıyla özelleştirme yolunda hayli mesafe alınmış; akreditasyon tesbiti için pilot çalışması gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de üniversiteler, temel bilimleri ve felsefi-teorik araştırmaları değersizleştiren; uygulamalı bilimleri ve politika yönelimli görgül araştırmaları ya da kısaca "proje bilimi" teşvik eden Anglo-Amerikancı modelin yörüngesine sokulmuştur. Bu yönelimin, temel bilimler ve teorik araştırmalarda büyük birikime ve güçlü geleneklere sahip gelişmiş ülkelerdeki sonuçlarıyla, bizim gibi zayıf birikim sahibi çevre ülkelerdeki sonuçları, kuşkusuz, farklı olacaktır. Bütün bunların enine boyuna tartışılma zamanı çoktan gelmiştir.

Konunun bütün boyutlarıyla ve derinliğine ele alınması, bu yazının ve yazarının sınırlarını aşar. Bu yazıda, global ölçekte üniversitelerin piyasaya tabi hale geldiği; bu yönelimin kaotik bir tarzda ülkemizde de gözlemlendiği; Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası, ÜSİ ve yeni YÖK Yasa Taslağı gibi hazırlıkların, gidişata çeki düzen vererek ivme kazandırmayı hedeflediği, belirtildi. Çeki düzen verme işlemi, mevcut gidişata hukuki temel ve bilimsel-toplumsal meşruiyet kazandırmayı gerekli kılıyor. Bu görevlerden ilkinin YÖK, ikincisini ise TÜBİTAK üstlenmiş gözüküyor.

Yazının bundan sonraki bölümünde, inşasında TÜBİTAK'ın yer aldığı ÜSİ programının son derece tartışmalı ve zayıf kuramsal temellere sahip olduğunu ana hatlarıyla göstermeye çalışacağım. YÖK Yasa Taslağı ise ayrı bir çalışmanın konusu olacaktır⁷.

ÜSİ'yi ve onunla ilişkili diğer politika önerilerini iki öbekte tartışmak istiyorum. Birinci öbekte bu politika önerilerinin tümünün başına konan "ulusal" nitelemesi üzerinde duracağım. Bu niteleme ÜSİ'ye meşruiyet kazandıran ideolojik bir işleve sahipken, aynı zamanda teknoekonomik süreçlerin tahlilindeki sorunları ve çelişkileri de perdeliyor. İkinci öbekte ise önerilen politikaların bilim etiği ve üniversite üzerindeki olası etkilerine değinmeye çalışacağım.

4. "Ulusal" Teknoekonomi Politikaları

TÜBİTAK (1994), üretim sürecinin ve toplumsal yapının jenerik teknolojiye uygun olarak yeniden örgütlenmesini hedefleyen politikaları, "ulusal teknoekonomi politikaları" başlığı altında topluyor. Merkezinde yenilik sisteminin yer aldığı bu politika seti ile sadece jenerik teknolojileri her alanda kullanan bir iktisadi yapı hedeflenmiyor; aynı zamanda jenerik teknolojilerin ileri düzeyde yeniden üretilmesi de amaçlanıyor. Bir başka ifade ile, jenerik teknolojiler üzerinde egemenlik tesis etmiş bir ekonomi hedefleniyor. Teknoekonomi politikala-

7
Fuat Ercan (1998a: 23), "Firmalaşan Üniversiteler, Piyasalaşan Profesörler" başlıklı kısa yazısıyla YÖK Yasa taslağını burada tartışılan sorunlar bağlamında ele alıyor ve son derece önemli tesbitlerde bulunuyor. Ercan'ın aynı yerde yer alan (1998b: 19-21) "Üniversite tarihi müdahaleler tarihidir" başlıklı makalesinden de, bu çalışmada yararlandığımı belirtmeliyim.

8

Neo-klasik ve evrimci yaklaşımlar arasında, teknolojinin ekonomik sisteme içsel ya da dışsal mı olduğu noktasındaki farklılıklar, esasta firmanın nasıl kavramsallaştırılması gerektiği ile ilgilidir. Neo-klasikler için firma, verili (dışsal, kamusal) teknolojinin kullanıcısı iken, evrimci yaklaşım teknolojik gelişmede firmaya merkezi bir yer verir ve böylece sermaye birikimi ile teknolojik gelişme arasındaki bağlantıya dikkat çeker. Benim yönettiğim soru, dışsallık-içsellik tartışmasının mikro düzeyi (firma) ile değil, makro düzeydeki bağımlılık (mülkiyet ve egemenlik) ilişkileriyle ilgilidir.

rına “ulusal” rengi de bu hedef kazandırıyor. Önceden değildiği gibi ÜSİ ve Ar-Ge, bu hedefe ulaşmanın tek ve zorunlu aracı olarak görülüyor. Bu kurguda önemli sorunlar ve boşluklar olduğunu düşünüyorum.

Öncelikle TÜBİTAK'ın geçiştirdiği soru şudur: Alınarak geliştirilmesi ve egemen olunması hedeflenen teknolojik (jenerik) bilgi, dünya ekonomisindeki mülkiyet ve egemenlik ilişkilerine dışsal mıdır? Bu bilgi, *manna from heaven*, gökten mi inecektir? Bu soruya “evet” yanıtının verilmesi, neo-klasik iktisatın teknoloji yaklaşımına bağnazca bir sadakat söz konusu ise, belki mümkündür. Ancak o zaman da, firma temelli teknoekonomi politikalarının kurgusu belirli ölçülerde sarsılacaktır. Zira yukarıda tanımlanan politikalar, teknolojik gelişmeyi ekonomik sisteme içsel ve kurumsal bir süreç olarak gören evrimci/yapısalcı iktisattan türetilmiş gözükmektedir⁸. Teknolojik bilginin gelişmesi ve yayılması, ekonomik sisteme dışsal değilse, dünya ekonomisi içindeki mülkiyet ve egemenlik ilişkileri nelerdir? Jenerik teknolojiler üzerinde egemenlik kurmayı hedefleyen bir ulusal politika, herşeyden önce dünya ekonomisindeki mevcut egemenlik ilişkileri karşısındaki tavrını netleştirmek durumundadır. Bu açıdan bakıldığında “ulusal” politika demeti boşluk içindedir. Bu boşluğun “bilim daha çok teknoloji, teknoloji daha çok bilim üretir” denilerek (TÜBİTAK, 1994) kurgulanan tarih ve toplum dışı bir sarmalla (bilim-teknoloji) doldurulması mümkün değildir.

Türkcan'ın (1981: 210) belirttiği gibi, teknoloji üretimi ve ticareti 1970'lerin ikinci yarısından sonra “ulusal devletlerin fazla kontrol olanaklarının kalmadığı uluslararası bir düzeye kaymış, çok uluslu firmaların stratejilerine bağlanmıştır”. Türkcan'ın 15 yıl önce saptadığı eğilim, o tarihten günümüze katmerlenerek gelişmiştir. Özellikle jenerik teknolojiler söz konusu edildiğinde, bu alan neredeyse 5-10 çok uluslu şirketin (ÇUŞ) kapalı av sahası haline gelmiştir. Son olarak enformasyon teknolojisinin görece bağımsız kesiti gibi duran yazılım da, ÇUŞ'ların denetimi altına girmiştir. Kimi Üçüncü Dünya

ülkelerinin yazılım alanında gösterdiği bağımsız inisiyatifler (örneğin Hindistan), geçtiğimiz bir-iki yıl içinde ÇUŞ'ların fason yazılım stratejisine bağımlı kılınmıştır. Bir anlamda bilimsel ve teknolojik ilerlemenin de global ölçekte birleşik ve eşitsiz geliştiği görülmektedir. Ne var ki, TÜBİTAK da dahil olmak üzere, resmi kurum metinleri dünya ekonomisi içindeki egemenlik ilişkilerini ve eşitsiz gelişme kalıplarını ısrarla görmezden gelmektedir⁹.

Buradaki sorun basitçe bir “görememe” sorunu da değildir. TÜBİTAK'ın ve “ulusal” teknoekonomi politikalarının iki kısıtından söz edilebilir: İlki ÇUŞ'lardan kaynaklanıyor. Bilindiği gibi 17 ülkeden 50'den fazla ÇUŞ, 1990'ın başlarında bir araya gelerek daimi bir örgütlenme gerçekleştirdiler ve dünya ekonomisi içindeki varlıklarını, ortak çıkarları temelinde siyaseten de pekiştirdiler (Marginson ve Sisson, 1994). Artık ülke ekonomileri ÇUŞ stratejilerinin sonuçlarını yaşar oldular¹⁰. Kaldı ki, TÜBİTAK (1994: 42) da “içeriği ve süresi önceden belirlenmiş Ar-Ge faaliyetleri için yabancı sermaye yatırımlarını” benimsiyor. Gerekçesi ise yabancı sermayenin Ar-Ge faaliyetlerini bizim gibi “gelişmekte olan” ülkelere getirmeyip, kendi üsleri olan merkez ülkelerde tutması. Bu doğru, ancak eksik bir tesbit. Çünkü yabancı sermaye bir yandan da bizim gibi ülkeleri, fason ilişki ağı içinde örgütlediği Ar-Ge faaliyetlerinde, ucuz ve nitelikli mühendislik depoları olarak değerlendiriyor. 1990'ların global şirket (ÇUŞ) stratejisi, Ar-Ge gibi mühendislik maliyeti yüksek faaliyetlerde, maliyeti düşürmek amacıyla, az gelişmiş ülkelerdeki ortaklarına ya da yavru şirketlerine roller verilmesini öngörür. Fazla uzağa gitmeye gerek yok. Gelişiminde kurum olarak TÜBİTAK'ın da büyük katkı sağladığı, eski adıyla PTT-ARLA kamu şirketinin 1993'de Alcatel adlı ÇUŞ tarafından ele geçirilmesinden sonra izlediği seyri, bu firmayı inceleyen çalışmasında Soyak (1996: 102) şöyle anlatıyor:

“Firmanın 1990'ların başına kadar Ar-Ge personeli açısından, donanım geliştirmeye %70, yazılıma ise %30 pay ayırdığı görülmektedir... Alcatel'in firmayı ele geçirdiği 1993 yılından itibaren bu yapı değişmeye başlamıştır...

9

Öyle ki, DPT'nin Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyon Raporu'nda yer alan bildirimler içinde “yazarın kendi görüşüdür” ibaresinin yer aldığı tek bir metin vardır. Bu ibare ile “dışlanan” bildirisinde I. Nalbantoğlu (DPT, 1994: 44-47), globalleşen dünya ekonomisinin eşitsiz geliştiğine dikkatleri çekmiş ve methiyeler düzülen enformasyon teknolojisinin, aynı zamanda “genelleşmiş şizofreni” ürettiğini belirtmiştir.

10

E. Ahmet Tonak'ın “Yabancı sermaye geliyor.. hazır mıyız?” başlığıyla 9 Ocak 1998 tarihli Radikal gazetesinde yayınlanan makalesi, ÇUŞ'ların dünya ekonomisi içindeki etkinlikleri açısından yeni bir aşamaya geldiğini belirtiyor. OECD bünyesinde, gözlerden irak hazırlanan ve Dünya Ticaret Örgütü Genel Sekreteri R. Ruggerio'nin “küresel ekonominin anayasası” adını verdiği Çoktarafli Yatırım Anlaşması, ÇUŞ'ların istekleri doğrultusunda, küresel ticarete olduğu gibi, yatırım ilişkilerinde de liberalizasyonu öngörüyor.

11
TÜBİTAK'ın "Ulusal bilim politikası" seti kendi içinde, stratejik amaç ve araç birlikteliği açısından da tutarsızdır. Stratejik amaçlar Keynes'gil makro ekonomi ile uyumlu, Ar-Ge'yi merkezine alan doğrusal sürece dayalı bilim politikası anlayışı ile çizilmişken, bu amaçlar için önerilen araçlar, Ar-Ge'nin ağırlığının giderek azaldığı "zincir modeli"nden türetilmiş gözükmetedir. 1980'lerin global liberalizasyon dalgasıyla birlikte doğrusal modelin yerini alan zincir modelde bilimsel bilginin bir kamu malı olmaktan, teknoloji üretiminde bir başlangıç istasyonu işlevi gören temel bilgi olmaktan çıktığı ve ticarileştiği görülüyor. Bu ise Ar-Ge projelerinin finansmanında toplumsal fayda/maliyet analizi ve toplumsal refah amacı gibi unsurların değil, finans aleminin özel çıkarlarının (rekabet üstünlüğü vb.) belirleyiciliği anlamına geliyor. (Bu konuda geniş bilgi için Türkcan, 1996)

1994 yılı itibarıyla %35 donanım, %65 yazılım olarak Ar-Ge faaliyetleri devam etmekte ve büyük ölçüde Alcatel'in laboratuvarlarına bu faaliyetler kaydırılmaktadır. Tüm bunlar düşünüldüğünde, yabancı ortağın fason Ar-Ge anlayışının sonuçlarının ortaya çıkmaya başladığı yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır".

TÜBİTAK'ın ikinci kısıtı ise, yürürlükte olan neo-liberal politikalarından kaynaklanıyor. Tabloya bir bütün olarak bakıldığında "ulusal" teknoekonomik politikaları, serbest piyasa ve devletin küçültülmesi espirisi ile yan yana duruyor. Peki ama, devletin küçültülmesi ve serbest piyasa gündemi ile ulusal strateji kavramı bir arada kullanılabilir mi? Ulusal iktisat politikası araçlarının (döviz kuru ve maliye politikası araçları) birer birer piyasa dehlizinde kaybolduğu bir ortamda, hangi araçlarla ulusal bilim ve teknoloji stratejisi uygulanacaktır? Bu soruları gündeme getiren Boratav (1995: 150), teknoekonomi politikalarından söz edenlere şu tavsiyede bulunuyor: "Devletin küçültülmesini belki çaresizlikten savunacaksak, sanayileşme stratejileri, teknolojik gelişmeler üzerine konuşmayalım... Böyle bir gündemden vaz geçelim". Kaldı ki Türkcan'ın (1992: 170) belirttiğine göre, jenerik teknolojilerin üretiminin ve yeniliklerin, ekonomi bazında etkin bir biçimde programlanması; bir anlamda teknik ilerlemelerin klasik planlama süreçlerine dahil edilmesi zaten mümkün değildir.

TÜBİTAK'ın önerdiği biçimiyle "ulusal" teknoekonomi politikaları, dünya ekonomisindeki mevcut işbölümünü ve global dinamiklerin eşitsiz gelişimini hesaba katmayan ve neo-liberal düstura yamayan niteliklere sahiptir. Eleştiri noktalarını teorik açıdan detaylandırmak mümkün olsa da¹¹, altı çizilen zaafılar, söz konusu politikaların "ulusal" içerikte olmadıklarını göstermesi açısından, kanımca yeterlidir.

Bu politikalar jenerik teknolojiler üzerinde ulusal egemenliğin tesisine değilse, neye yol açacaktır? Kanımca bu politikalar Türkiye'yi sadece ucuz işgücü ile değil, yetişmiş insan kaynakları ile de (global) sermayenin fason Ar-Ge ve üretim stratejilerine cevap verebilecek, cazip bir ülke haline getirme-

ye hizmet edebilir. Bu da anlaşılır bir durumdur; zira uluslararası rekabet, düşük ürün maliyetinin yanısıra, ürün çeşitliliği ve kalitesi tarafından da belirlenmektedir. Ancak kabül edilmesi mümkün olmayan bir şey vardır; o da, üniversite sistemini ulusal seferberlik havasıyla bu hedefe kitlenerek yeniden şekillendirme çabası ve bu çabanın başında da TÜBİTAK gibi bilim topluluğunun saygın bir kurumunun ve Türkiye'de bilimsel gelişmeye katkı yapmış kimi çevrelerin etkin varlığıdır. Bilim çevreleri olarak sanayi üretiminin teknoloji boyutuyla ve üretkenlik-verimlilik sorunlarıyla uğraşmak ayrı bir şeydir, kurum olarak üniversiteyi firma ölçeğinde "üretkenlik koalisyonunun"¹² bir parçası kılmak, ayrı bir şeydir.

Jenerik teknolojiler üzerinde ulusal egemenliği hedefleyen bağımsızlıkçı politikaların gerekliliği ve önemi yadsınmayacağı gibi, üniversitelerin üretici güçlerin geliştirilmesinde yönündeki işlevleri de görmezden gelinemez. Ancak TÜBİTAK metinlerinde "ulusal" terimi bir politika seti değil, retoriktir. Aynı şekilde üniversitenin işlevi de tümüyle sermaye çıkarına indirgenmektedir.

Aşağıda, bu yönelimin bilim topluluğu, bilim etiği ve üniversite üzerinde ne gibi sonuçlara yol açacağını tartışmaya çalışacağım.

5. Piyasacı Üniversite, Üniversite Olabilir mi?

The Economist dergisi (1997) üniversite dosyasında ortaya attığı "fakülte mi, firma mı" sorusuyla, eş zamanlı iki gelişmeye dikkatleri çekiyor. Bir yanda, bu yazıda döne döne vurgulandığı gibi fakülteler "firmalaşıyorlar". Diğer yanda büyük firmalar (*McDonald, Disney, Microsoft, General Electric, vb.*), kendi bünyelerinde uygulamalı araştırmalar yapan ve mesleki uzmanlaşmaya dönük eğitim veren birimler oluşturuyorlar ve bu birimlere de genellikle "üniversite" adını veriyorlar. *Economist*'e göre üniversiteler bilgi üreten, yaygınlaştıran ve kullanan kurumlarsa, örneğin Microsoft gibi firmaları da aynı

12
Bu kavramı Windolf, işçi sendikalarının firma düzeyinde sermayenin üretkenlik amacına tabi hale geldiği, mikro-korporatizm de denilen, süreci tanımlamak için kullanmıştır (Aktaran Hyman, 1994).

13
Örneğin YÖK Başkanı Kemal Gürüz (1994), üniversite tarihini dönemleştirirken "ticarileşmeyi" asli kriter olarak kullanabilmekte; ilk basamakta mezunları ve yayınlarıyla ticari olmayan, ikinci basamakta sözleşmeli araştırmaları, danışmanlık hizmetleri, kurs ve benzeri faaliyetleriyle yarı-ticari ve nihayet son basamakta verdiği lisans dereceleri ve kurduğu şirketlerle ticari üniversite mekanizmalarından söz etmektedir. Üniversite evriminin son halkasını oluşturan "şirketleşen üniversite" modelini Türkiye'ye yerleştirme misyonunu da YÖK Başkanı olarak kendileri üstlenmektedir.

kategoride değerlendirmek mümkündür. Fakülte ya da firma farketmiyor; her iki durumda da bilgi üretimi kâr amacına, bilginin yayılması ise ticarileşmesine bağlı hale geliyor.

Öyle anlaşılıyor ki bilim topluluğu yeni yüzyıla, bilimsel bilginin hangi saiklerle üretileceği ve hangi yollarla yayılacağı gibi kadim sorular etrafında yeniden saflaşarak girecektir: Bilgi üretimi kendi meşruiyetini insanın özgürleşme (*emancipation*) ereğine mi, sermayenin kâr motifine mi dayandıracaktır? Sermaye, 19. yüzyılın sonlarında olduğu gibi, 20. yüzyılın sonlarında da bu soruyu güncelleştirmiştir. Aynı şekilde üniversite, kökleri Rönesans geleneğine uzanan "kullanımı olmayan", "işlevsiz" bilgi üretimine bünyesinde yer verebilecek midir? Bilgi toplumsallaşarak mı, ticarileşerek mi yayılacaktır? Bilimsel bilgi, insanlığın evrensel bilgi haznesine ait ve kamusal kullanıma açık mı olacaktır, yoksa mülkiyet rejimine ve meta ilişkilerine mi tabi olacaktır? Kimilerine son derece kategorik ve hatta geride kalmış gelse de¹³ bu sorular, bilim topluluğu açısından biri maddi diğeri etik, iki temel meseleyle ilgilidir.

5.1. Bilim Topluluğunun İmkansızlığı?

İlki, bilim topluluğunun maddi varoluş koşullarını (fiziksel ve entellektüel yeniden üretimini) nasıl idame ettireceği sorunudur. Global liberalizasyon süreciyle yakıcı bir şekilde yeniden gündeme gelen bu sorunun, aslında üniversite tarihi kadar eski olduğu anlaşılıyor. Marc Bloch'un "ikinci feodal çağ" diye adlandırdığı ve "12. yüzyıl Rönesansı" diye de bilinen dönemde, serpilip geliştikleri kentsel şantiyenin bir parçası olarak lonca yapısı içinde ortaya çıkan üniversiteler bir asır geçmeden yaşamlarını nasıl idame ettirecekleri konusunda bir tercihle karşı karşıya kaldılar. Goff'a (1994:124) göre 13. yüzyıl entellektüellerinin "nasıl yaşamalı" sorusu karşısındaki muhtemel alternatifleri ücrete ya da kâra dayalı alternatiflerdi:

Birinci şıkta entellektüel kendini bilinçli olarak bir emekçi, bir ücretli olarak belirlemektedir. İkincisinde ise faali-

yeti sayesinde yaşamamaktadır, bu işi rantiyeye olduğu için yapabilmektedir. Tüm sosyo-ekonomik statüsü böylece tanımlanmış olacaktır: Emekçi mi, ayrıcalıklı mı?

Ortaçağın sonunda üniversiteler kesin tercihlerini yaptılar. Doğup büyüdükleri lonca yapısını terk ettiler ve aristokratik ayrıcalıklarla soyluların yanında yerlerini aldılar .

15. yüzyıldan başlayarak; Rönesans, ulusal üniversitelerin ortaya çıkışı, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi'ne kadar uzanan dört asırlık dönem boyunca üniversitelerde esas olarak "kibar erkeğin eğitimi" verildi (Russell, 1984: 230). Kapitalizmin egemenliği altında soyluluğun geleneksel toplumsal temelleri tasfiyeye uğrarken, "üniversiteler de yine Ortaçağdaki konumlarına benzer bir konuma dönmeye, meslekler için eğitim okulları haline gelmeye" başladılar. 20. yüzyılın başlarında akademik topluluk soylu geçmişin kılık kıyafetlerini, davranış biçimlerini ritüeller düzeyinde sürdürse de, geleneğinin o "kullanımı olmayan" "saf" bilgi ve bilim tutkusunu devam ettirmekte zorlanır oldu. Bu çelişkili durum karşısında Russell, 1926'da kaleme aldığı *Eğitim Üzerine* adlı çalışmasında şunları söylüyordu:

"Eğer arı bilim üniversitelerin amaçlarından biri olarak yaşamayı sürdürecekseniz, yalnızca boş zamanı olan az sayıdaki kibar insanın incelmış zevkleri ile değil, tüm toplumun yaşamı ile bağlantılı hale getirilmelidir... İngiltere'de ve Amerika'da bu tür bilginin azalmasında etken olan asıl güç, bilgisiz milyonerlerden bağışlar koparma isteği olmuştur. Buna karşı çare, sanayicilerimizin değerini anlamadıkları konularda devlet parasını harcamaya hazır eğitilmiş bir demokrasi yaratmaktır... Bilginlerimiz kendilerini zenginlere sığıntı olma eğiliminden kurtabildikleri ölçüde sorunun çözümü kolaylaşacaktır.. Tabii, bilimle bilgin kişiyi birbirine karıştırmak da mümkündür. Tümülle hayali bir örnek vermek gerekirse, bilgin bir kişi organik kimya yerine bira yapımını öğreterek kendi ekonomik durumunu iyileştirebilir; bu kişi kazançlı çıkar, ama zararlı çıkan bilim olur. Eğer bilginde gerçek bir bilim sevgisi olsaydı, siyasal yönden, bir biracılık kürsüsü-

14

Russell, 1932'de kaleme aldığı ve dilimize 1976'da çevrilen *Eğitim ve Toplum Düzeni* adlı çalışmasında üniversitenin geleceği konusunda daha emin sözler söyler: "Eğitimi yanlış faydacı düşüncüler yönetse, bilim ve endüstri tekniğine bugünkünden daha fazla yer verilir, edebiyat kültürü çok daha az yer alırdı. Henüz tümüyle böyle olmasa bile, durum yavaş yavaş değişiyor. Çok geçmeden o duruma gelinecek" (Russell, 1976: 138).

nün kurulması için başta bulunan bira fabrikatörünün yanında yer almazdı. Bu bilgin demokrasiden yana olsaydı, demokrasi onun biliminin değerini daha kolay anlardı. Bütün bu nedenlerden dolayı, bilim kuruluşlarının zenginlerin bağışlarına değil, devlet parasına dayalı olduğunu görmek isterdim" (Russell, 1984: 231-232).

Devamında Russell, "bu fenalık Amerika'da İngiltere'de olduğundan daha büyüktür, ama İngiltere'de de vardır ve artabilir" der. Düşüncelerinden dolayı Cambridge'den kovulan, Amerika'da profesörlük unvanları iptal edilen ve 1950'ye geldiğinde Nobel edebiyat ödülüne layık görülen yüzyılımızın bu mücadelecili bilgesinin öngörüsü gerçekleşmiş¹⁴; hipotetik biracılık kürsüsü örneği, bilimsel faaliyetin neredeyse tek ve kaçınılmaz biçimi olarak yaygın bir geçerlilik kazanmış; Amerika menşeli bu "fenalık" sadece İngiltere'de değil, dünyanın her yerinde bilim topluluğuna kendisini dayatmıştır. Kuşkusuz bu durum, bir "büyük aklın" bilinçli programı olarak değil, nesnel süreçlerin bir sonucu olarak görülmelidir. Russell'in resmettiği bilim ve teknoloji ilişkisi ile 1980'lerin koşulları kuşkusuz farklıdır. Russell, temel ve uygulamalı araştırma ile geliştirme aşamalarının birbirinden ayrıldığı bir dünyayı; temel araştırmaların genellikle üniversitede, uygulamalı araştırmaların genellikle karma kurumlarda ve ürün geliştirmelerin ise kâr amacı güden firmalarda yapıldığı bir dönemi tasvir ediyordu. Oysa şimdi üniversitelerin temel araştırma laboratuvarlarında geliştirme aşamasını tamamlamış ve "transfer bilimleri" adı verilen bir süreçle yeni ürünler elde edilebilmektedir (Türkcan, 1996). Ancak ÜSİ savunucuları, temel ve uygulamalı araştırmalar arasındaki sınırların ortadan kalkmasıyla bilimsel faaliyetlerin piyasa mekanizmalarına tabi olması arasında otomatik bir nedensellik ilişkisi kurmaktadır, ki bu yaklaşım eskiden olduğu gibi günümüzde de teknolojik belirlemeci kısırlıklarla malüldür. Dolayısıyla "dünyasıyla" olmasa bile bilim adına gösterdiği duyarlılıkla, Russell'in güncelliğini sürdürdüğü kanısındayım.

Goff'a göre 13. yüzyıl Ortaçağ entellektüellerinin önünde nasıl yaşayacaklarına ilişkin tercih, emekçi mi, ayrıcalıklı mı olacakları şeklinde idi. 21. Yüzyılın eşliğindeki yol ayrımları konusunda sanırım şunlar söylenebilir; bilim topluluğu ayrıcalığın kaynağı olarak sermayeden yana tercihini yaptığı ölçüde, Aydınlanma zemininde edindiği "ayrıcalıklarını" (evreni bir bütün olarak kavrama ve doğruyu bulma arayışını, işlevsiz bilgi "lüksünü", özerkliği vb.) kaybetmektedir. Öte yandan bilgi üretme ve toplumsallaştırma süreçlerinin sermaye mantığından bağımsızlaşması ölçüsünde geleneksel ayrıcalıkları sürdürmek mümkündür, ama artık asla geleneksel tarzlarda değil. Böylece bir kez daha bilimsel faaliyet ile bilim mekanı olarak üniversite arasındaki örtüşme kaybolmaktadır. Foucault 1960'ların sonlarında "âlimler devrinin" kapandığını ilan etmişti. 21. Yüzyıla girerken, yaşam tarzı anlamında homojen bir bilim topluluğundan ve Kuhn'cu anlamda bilim adam ve kadınlarının toplumsallaşmalarının gerçekleştiği kurum olarak bilimden (normal bilimden) söz etmek gittikçe olanaksızlaşıyor.

Burada tartışılan sorun sadece bilim topluluğunun kendi "bencil" ihtiyaçlarıyla sınırlı değildir; Russell'in gösterdiği çok önemli bir nokta daha vardır: Sorun, aynı zamanda bir demokrasi sorunudur. Sermayedarlarla kader birliğinin programı olarak ÜSİ üniversiteyi; global sermayenin anti-sosyal siyasal programı ise insanlığı yeni bir "Ortaçağ kapanmasına" doğru sürüklemektedir. Bu yargıyı abartılı bulanlar olabilir. Ama ben "para getirmeyeceği" gerekçesiyle felsefe dersleri çalıştığı kurumun (*University of West England*) yaz okulu programından çıkartılan İngiliz felsefeci Billington'un öfkesini ve "yeni bir Karanlık Çağ'ın işaretlerinden pek çoğunun ortaya çıktığı" yönündeki inancını paylaşıyorum. Billington'a (1997: 402) göre "Emlakçılara ve muhasebecilere öğretmenlerden ve düşünürlerden daha çok değer veren bir ülke, aslında dükkan sahiplerinin ülkesi haline gelmiştir ve bunun, genç, yaşlı birçok insan için sonuçlarını itidalle karşılamak zordur. Bir kapı kapanırken, öteki tıkanmaktadır".

15

Toplumsal bilim ilişkileri (social relations of science) kavramını aynı adla 1930'larda Amerika ve İngiltere'de oluşan ve bilimin toplumsal işlevini sorgulayan gruplara atfen kullandım (Aktaran Aronowitz, 1988).

16

Frankfurt Okulu, Aydınlanmanın bir ürünü olarak bilimi, sosyal ve doğal dünyaya müdahale amacıyla aklın yüceltilmesi olarak görmüş ve eleştirmiştir. Buna göre bilimsel faaliyetin kendisini anlamlandırdığı insanlığın özgürleşmesi ereği, doğanın ve toplumun ilerlemeci tahakkümü yoluyla sağlanmıştır. Bilim kendisine atfettiği nötrlük ilkesi ile evrensel çıkar sahibi olduğunu öne sürebilmiştir. Üstelik yukarıda sözünü ettiğim bilim etiği, Feyerabend'in (1991a) "birinci dünya bilimi" diye adlandırdığı bilimin etik ilkesidir ve bu ilkeler "üçüncü dünya biliminin" tasfiyesine hem feyz vermiş, hem de bu faaliyete meşruiyet kazandırmıştır.

5.2. Bilimsel Faaliyet: Ne İçin?

"Bilimsel bilgi evrenseldir ve insanlığın ortak haznesine aittir" şeklindeki Aydınlanmacı düsturdan kaynaklanan anlayışın, 20. yüzyılın son çeyreğine kadar bilimsel etiğin egemen ilkesini oluşturduğu söylenebilir. Burada etik ilkeler olarak özgürleşme ve evrensellik ile, toplumsal bilim ilişkileri¹⁵ düzlemindeki pratiği arasında; yani etik (ilke) ile ahlak (davranış) arasında bir ayırım yaptığımı belirtmeliyim (Billington, 1997: 45). Öte yandan, "özgürleşme" ve "evrensellik" konusunda Frankfurt Okulunun kültürel bilim teorisinden başlayarak Feyerabend'a uzanan eleştirel yaklaşımların önemli olduğunu düşünüyorum¹⁶. Ancak aynı değerlere yaslanarak despotik ve sömürgeci bilim pratiklerine karşı direnen bilim insanları da olmuştur. Uç bir örnek olması açısından 19. yüzyıl anarşist eğitimcilerinin de, insan aklının özgürce gelişimine büyük bir tutkuyla sarılarak devlet ve eğitim politikalarını eleştirdikleri belirtilmelidir (Spring, 1997). Özgürlükcü bilim olanağını 1960'larda savunan Herbert Marcus da hatırlanabilir. Marcus'a göre özgürleşme ereği, insanlık ereği olduğu ölçüde, özgürleşmeci bilim olasılığı mümkündür (Aronowitz, 1988).

Ben burada bilim felsefesi düzeyinde yürüyen "evrensel-tikellik" mi, "kültürel görecilik-çoğulculuk" mu tartışmasından görece farklı bir başka gelişmeye dikkat çekmek istiyorum: Global sermayenin gerçek egemenliği altında ahlaki davranış düzlemi olarak gerçekleşen bilimsel faaliyet ancak ve sadece ölçülebilir kriterlerle değerlendirilebilir ve denetlenebilir bir faaliyet haline gelmiştir. Ahlaki düzlemin etik ilkelere dayanan referans noktaları kaybolmaktadır. Akreditasyonu, bir de bu yönüyle düşünmekte fayda vardır. Akredite hesabıyla üretken ve verimli olmayan yapılar deşifre edilebilir belki, ama ya dejenasyonun deşifresi?

Sermayenin kâr motifi çerçevesinde kendi varlığını ve faaliyetini meşrulaştıran bilim, oluşacak zenginliğin toplumun refah düzeyini arttıracığını ve sonuç olarak insanlığa hizmet edilmiş olacağını ileri sürebilir, ki sürmektedir¹⁷. Bu savın, er-

kek ve kadın emekçilerin yaşam koşulları sermayenin kâr tutukusu altında tahrip edilirken, ikna ediciliği zordur. Aynı şekilde "üretkenlik koalisyonu" içinde üretilen bilginin, aynı zamanda insanlığın evrensel bilgi haznesine ait olduğu; bilginin ticarileşerek yayılıyor olmasının da bir nevi toplumsallaşması anlamına geldiği iddia edilebilir, ki edilmektedir. İddia sahiplerinin yanıtlaması gereken soruyu *The Economist* (1997: 16) şöyle soruyor: "...eğer rekabet amacıyla araştırma yapılacaksa...araştırma sonuçlarının yayınlanması ve diğer ülkeler tarafından elde edilmesi bir çeşit hırsızlık olmaz mı?". Yanıt olarak sadece patent altına alınmış bir evrensellikten söz edilebilir. Ancak üretilen bilginin, kamuya/piyasaya sürülme zamanlaması da rekabetin stratejik unsurlarından biri olduğu için, "patentli evrensellik" bile bilgiyi erişilebilir kılamayacaktır.

5.3. Fakülte mi, Firma mı?

Genetik alanında faaliyet gösteren Amerika kökenli Genentech şirketi sahiplerinden Swanson (1987: 95) üniversite ile iş çevreleri arasında kurulan iş ilişkilerine kuşkuya bakanları, bilim tarihi hakkında yeterli görüşe sahip olmamakla eleştirir ve ekler: "(üniversiteler) birçoğu kendi profesörleri tarafından kurulan yeni biyoteknoloji şirketleri ile ilişkilerinde daha karmaşık sorunlarla karşı karşıya bulunuyorlar". Swanson'un sözünü ettiği karmaşık sorunlar, bilim insanlarının ve üniversitelerin bizzat girişimciliğe soyunmalarıyla ilişkilidir. Üniversiteler artık temel araştırmalarda yaptıkları katkının getirisinden alacakları payla, kâr amacıyla yapacakları yatırımlarla uğraşıyorlar. Üniversitenin girişimciliğe soyunduğu bir zamanda Swanson'a (1987: 101) göre "Amerikan bilginlerinin dehasını ve girişimci kapitalistlerin yürekliliği"ni bir araya getiren iş birliğinden rahatsızlık duymak anlamsızdır. ÜSİ'yi savunan çalışmasında Zengingönül (1993: 21) firmalaşan üniversitenin karşı karşıya kalacağı "karmaşık sorunlar" hakkında şunları söylüyor: "Bir sanayi işletmesi için araştırma yapan akademik personel, kendi aralarında para akışını amaç dışı bir kullanıma soka-

17

TÜBİTAK (1994) ÜSİ'yi bilim insanları açısından "üstlenilmesi zorunlu toplumsal bir sorumluluk" olarak tanımlarken benzer bir varsayım dayandırmaktadır. ÜSİ ile firmaların rekabet yetenekleri gelişirken, toplumun varoluş sorunu haline gelen bilim ve teknoloji yeteneği de yükseltilmiş olacaktır. Üstelik jenerik teknoloji kullanımıyla sağlanacak rekabet, düşük ücrete dayalı rekabetin yerini alacağından çalışanlara da yarar getirecektir. Yaratacağı işsizliğe gelince, o da kârın yeniden yatırıma dönüştürülmesiyle aşılabilecektir. Bu kurguda üniversitenin gerçekleştirebileceği tek somut hedef firma kârının yükseltilmesine sağlayacağı katkıdır. Emek yoğun sektörlerin kaderi ve kârın yeniden yatırıma dönüştürülerek işsizliğin azaltılması gibi hedefler, makroekonomik süreçlerle ilgilidir ve üniversitenin bu konularda yapabileceği şey iyi temennilerde bulunmaktır sınırlıdır.

bilecektir. Resmîlik kazanmış kontratların üniversite üyeleri arasındaki adaletsiz dağılımı, üniversite içinde huzursuzluklara yol açabilecektir” Zengingönül’e göre bu sorunlar geçiş sürecine özgüdür ve zamanla sistem olgunlaşacaktır. Olgunlaşan sistem içerisinde, artık *universitas* mekanından mı, işbölümü ve işleyiş mantığı sermaye dinamikleri tarafından belirlenen firmadan mı söz ediyor olacağız?

Üniversite, tanımı gereği sadece bir “öğretme atölyesi” değildir. Değerlerin ve tavırların aktarıldığı, erkek ve kadın öğrencilerin dünyayı ve kendilerini keşfetmelerine, bağımsız düşünme ve çalışma yetisi edinmelerine olanak sağlandığı yerdir. Aynı şekilde üniversite, tanım gereği kısa vadeli yarar gözetmeden de bilim ve araştırma yapılabilen bir yerdir. Üniversiteyi bir şirketin Ar-Ge’sinden ayıran özellik, ilkinin temel, ikincisinin uygulamalı araştırmalar yapması değil, onun “işlevsiz” araştırmalar yapabilme “lüksüne” sahip olmasıdır (Dikmen, 1996). Bu iki özellik, kâr mantığına dayalı işleyişle çelişir. Sorunun aşılması ise, çelişkili durumun ya *universitas* ereğine sahip üniversite, ya da firmalaşan “üniversite” —ki artık o bir firmadır— lehine çözümünü mümkün kıldır.

Sanayi çevreleri ile girilen işbirliğinin sonuçları açısından üzerinde önemle durulması gereken bir nokta da, teknik ve mühendislik bilimlerinin, tarih, felsefe ve insan bilimleri (edebiyat ve sanat) pahasına üniversitede hakimiyet kuruyor oluşudur. Sosyal bilimler bilindiği gibi temel disiplinler aleyhine yaşanan aşırı uzmanlaşmaya dayalı parçalanmadan muzdariptir ve yeni arayışlar içindedir. Sermaye-bilim ilişkisinin, sosyal bilimler üzerindeki etkileri konusunda şu gözlemler yapılabilir: Öncelikle bu işbirliği genel olarak sosyal bilimleri (tabi insan bilimlerini de) değersizleştirmektedir. İkinci olarak, çok disiplinli uzmanlık alanlarının gelişimini, seçici davranarak desteklemektedir. Üçüncü olarak temel disiplinlerin “seçici” parçalanmasını desteklerken, aynı zamanda temel disiplinleri tümüyle absorbe etmeye dönük daha üst bütünleşmeleri teşvik etmektedir. Örneğin Batı üniversitelerinde “İnsan Kaynakları”

bölümleri, sadece işletme ve endüstri ilişkileri gibi disiplinlerarası bölümlerin değil, sosyoloji, psikoloji ve yönetim bilimleri gibi temel disiplinlerin altını boşaltarak gelişmektedir.

Özerklik meselesine gelince... ÜSİ savunucuları daha önce de değinildiği gibi, sanayicilerin bağımsız entelektüel faaliyetlere “kaba müdahalelerde” bulunmamaları kaydıyla, ÜSİ’nin üniversitelere özerklik getireceği iddiasındadır. Düşülen kayıttaki acayiplik bir kenara bırakılacak olursa, bu anlayış özerkliği devletle bağların zayıflaması ölçüsünde gelişecek bir özellik olarak görmektedir. En özerk üniversite, özel üniversitedir! Oysa özerklik en azından Aydınlanmadan bu yana sadece yönetsel (idari ve mali) bir tasarruf değildir. Üniversite, yönetsel biçim olarak özerklikle daha 13. yüzyılda tanışmıştır (Goff, 1994: 94). Üniversite özerk olmalıdır; çünkü bu kurum bireyin hertürlü içselleştirilmiş inançlar sisteminin tahakkümünden kurtulması, kendi kendine sahip olması; özetle kişisel özerklik edinmesi için de vardır (Spring, 1997). Buna devletin egemenlik ve otorite ilişkilerini olduğu kadar, sermayenin egemenlik ve sömürü ilişkilerini sorgulamak da dahildir. Kaldı ki Türkiye özelinde bilimsel özerklik mücadelesi tarihi, iktidar erkinin programından bağımsızlaşma çabalarının tarihidir ve bugün bu mücadelenin güncel anlamı, sermayenin programından bağımsızlaşmakta düğümlemişti. Ne özel üniversite, ne de ÜSİ içindeki bir üniversite tanım gereği özerk olamaz. Bunun proje sahibi sermayedarların doğrudan ya da dolaylı müdahalesiyle de ilgisi yoktur. Çünkü bu üniversitelerde bilimsel örgütlenme ve faaliyet, bilme istencinin değil, bilimsel faaliyete içselleşmiş kâr istencinin yörüngesinde gerçekleşecektir.

6. Sonuç Yerine

Bu yazıda Türkiye’de üniversite sisteminin bir bütün olarak sermayenin kâr istenci (firmaların rekabet üstünlüğünü geliştirmeleri) ekseninde yeniden biçimlendirilmeye çalışıldığına dikkat çektim. Bunun merkezinde üniversite-sanayi işbirliği kavramının yer aldığına değindim ve yerleştirilmek iste-

nen üniversite sisteminde sosyal bilimlerin genel olarak ihmal edildiğini vurguladım.

Bu metin boyunca tartışılanların sonucu olarak şu söylenebilir: Evet, bir tür "ruhban sınıf" edasıyla başının üzerindeki "hâlelerle" yaşayan bilim topluluğu devri kapanmıştır. Şimdi tepedeki "hâle" alınıp, kola "altın bilezik" olarak takılmaktadır ve her ikisi arasında, kanımca bir kopuş değil, devamlılık söz konusudur. Özgür bilim pratiği dün pozitivistliği ve onun bilim hâlesini eleştirmeyi gerektiriyordu, bugün ise her türlü epistemolojik konumu önceler tarzda bir toplumsal ilişki olarak sermayeden bağımsızlaşmak gerekli hale gelmiştir.

Sermaye, bilim üzerinde, disiplinler, epistemik ve teorik konuları enlemesine kesen bir basınç uyguluyor. Pozitivistliği olduğu kadar onun reddiyelerini de katediyor. Gulbenkian Komisyonunun *Sosyal Bilimleri Açın* başlıklı raporu bizatihi bu basıncın bir ürünüdür. Komisyon raporunun arka planında, profesyonel üniversite yöneticilerinin piyasa mantığı ile sosyal bilimlere yeniden şekillendirmesine karşı, "biz sosyal bilimciler ne yapabiliriz?" sorusu yatıyor. Bu sorunun sadece bilimsel faaliyetin örgütlenmesine dönük politikalar düzleminde değil, felsefi ve teorik düzlemde de tartışılıyor olması anlamlıdır.

Ülkemizde de sosyal bilimlerin akibeti sorusu şu veya bu düzeyde gündeme geldi ve tartışılıyor. Benim bu yazıda yapmaya çalıştığım, sosyal bilimcilerin üzerinde pek durmadıkları ve geleneksel işbölümü gereği fen bilimcilere ait gördükleri bilim-teknoloji ilişkisi ve üniversite-sanayi işbirliği temalarını bu tartışmalara dahil etmekten ibaretti.

Kaynakça

- Alcock, P. (1993). *Understanding Poverty*. London: McMillan Press.
- Aronowitz, S. (1988). "The Production of Scientific Knowledge: Science, Ideology and Marxism," *Marxism and the Interpretation of Culture*. C. Nelson ve L. Grossberg (der.) içinde. University of Illinois Press. 519-542.
- Billington, R. (1997). *Felsefeyi Yaşamak: Ahlak Düşüncesine Giriş*. Çev., A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- Boratav, K. (1995). başsızsız tebliğ, II. Sanayi Şûrası içinde. Ankara: T.C.Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Yayını. 145-150.
- Burawoy, M. (1987). *The Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism*. London:Verso.
- Çetik, Mete (1998). *Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dikmen, Ahmet A. (1996). "Araştırma Üniversiteleri, Ütopyasızlık ve İşlevsiz Bilgi Üretme Lüksü," Türkiye Sosyal Bilimler Derneği, Üniversite Sempozyumu, "Üniversite Ütopyaları" başlıklı oturumda sunulan yayımlanmamış tebliğ. Ankara.
- DPT. (1983). *Bilim-Araştırma-Teknoloji: V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT Yayınları, No.1922.
- DPT. (1994). *Bilim ve Teknoloji: VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT, No.2357.
- Ercan, F. (1998a). "Firmalaşan Üniversiteler, Piyasalaşan Profesörler" *ÖES Bülten* (32-33): 23
- Ercan, F. (1998b). "Üniversitelerin Tarihi Müdahaleler Tarihidir: Devlet Müdahalesinden Sermayenin Müdahalesine Değişen Ne?" *ÖES Bülten* (32-33): 19-21
- Feyerband, P.K. (1991a). *Yönteme Hayır*. Çev., Ahmet İnam. İstanbul: Ara Yayınları.
- Feyerband, P.K. (1991b). *Özgür Bir Toplumda Bilim*. Çev., Ahmet Kardam. İstanbul: Ayrıntı.
- Hyman, R. (1994). "Changing Trade Union Identities and Strategies," *New Frontiers in European Industrial Relations*. R. Hyman ve A. Ferner (der.) içinde. Oxford: Blackwell Publishers.
- Gelbspan, R. (1997). "Hot air on Global Warming: Science and Academia in the Service of the Fossil Fuel Industry," *The Multinational Monitor* 18(11): <http://www.essential.org/monitor/hyper/mm1197.00.html>.
- Goff, J.L. (1994). *Ortaçağda Entellektüeller*. Çev., M.A. Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı.
- Göker, A.H. ve T. Akarsoy (Güz/1996). "Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası." *Ekonomide Durum, 1. Kitap*. Ankara: Türk-İş Araştırma Merkezi. 84-96.
- Göker, A.H. (1995). *Bilim-Teknoloji-Sanayi Üçlemesi ve Türkiye Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Sarmal.
- Gulbenkian Komisyonu (1996). *Sosyal Bilimleri Açın*. Çev., Şirin Tekeli. İstanbul: Metis.
- Gürüz, K.(1994). "Yüksek Öğretimde Bilim ve Eğitim," *Bilim ve Eğitim*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, Bilimsel Toplantılar Serileri (2):97-116
- Marginson, P. & K. Sisson (1994). "The Structure of Transnational Capital in Europe: The Emerging Euro-company and Its Implications for Industrial Relations" *New Frontiers in European Industrial Relations*. R. Hyman ve A. Ferner (der.) içinde. Oxford: Blackwell Publishers.
- Nalbantoğlu, İ. (1994). bildiri, *Bilim ve Teknoloji: VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu* içinde. Ankara: DPT (2357): 44-47.

- Özlem, D. (1998). "Doğa Bilimleri ve "Sosyal Bilimler" Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine." *Toplum ve Bilim* (76): 7-40.
- Russell, B. (1984). *Eğitim Üzerine*. Çev., N.Bezel. İstanbul: Say.
- Russell, B. (1976). *Eğitim ve Toplum Düzeni*. Çev., N. Bezel. İstanbul: Varlık.
- San, C. (1993). "Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversite'de Özerklik ve Bilim Özgürlüğü." *A.Ü. SBF Dergisi*. 48(1-4): 149-154.
- Sanayi Stratejisi: 1995-2005 Sanayi ve Ticaret Bakanlığı*. TÜBİTAK ve TTGV tarafından ortaklaşa hazırlanmış olan Rapor.
- Soyak, A. (1996). *Teknolojik Gelişme ve Özelleştirme: Türk Telekomünikasyon Sektörü Üzerine Bir Uygulama*. İstanbul: Kavram.
- Spring, J. (1997). *Özgür Eğitim*. Çev., Ayşen Emekçi. İstanbul: Ayrıntı.
- Swanson, R.A. (1987). "Bilim ve İş Çevreleri: İnsan Gereksinimlerinin Karşılmasında Elele." *Biyoteknoloji, Genetik Mühendisliği ve İnsanlığın Geleceği*. Çev., E. Göksel ve A.Şenel. Ankara: V Yayınları.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. (1995). II. Sanayi Şûrası, (15-16 Haziran 1995, Ankara). Ankara: T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Yayını.
- The Economist*. (October 4th 1997). "The Knowledge Factory".
- TÜBİTAK. (1990). I. Bilim Teknoloji Şûrası, (14-16 Mayıs 1990, Ankara).
- TÜBİTAK. (1994). *Türkiye Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Geliştirilmesi: Alt Komisyon Raporu*. Ankara: TÜBİTAK.BTP 94 (02).
- Türkcan, E. (1996). "Dünya'da ve Türkiye'de Bilim ve Teknoloji Politikalarının Evrimi: Globalleşme Sürecinin ve Avrupa ile Gümrük Birliği'nin Işığında Bir Değerlendirme," *Toplumsal Diyalog Programı'na sunulan tebliğ*. Friedrich-Ebert.
- Türkcan, E. (1995). "Türkiye'de Bilim Politikası Sisteminin Evrimi," *Türkiye Sosyal Bilimler Derneği'nin düzenlediği, IV. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunulmuş tebliğ*. 1-3 Kasım 1995, ODTÜ.
- Türkcan, E. (1992). "Üçüncü Teknoloji Devrimi Karşısında Sosyalizm," *11. Tez* (1): 169-188.
- Türkcan, E. (1981). *Teknolojinin Ekonomi Politikası*. Ankara: A.İ.T.İ.A. Yayını (151).
- Yetiş, N. (1995). "İnsangücü-Teknoloji-Rekabet Perspektifinde Stratejik Sanayi Politikalarının Çizimi ve Uygulanması", II. Sanayi Şûrası. Ankara: T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Yayını. 55-69.
- Zengingönül, O. (1993). *Avrupa Topluluğu COMETT Programı Çerçevesinde Üniversite Sanayi İşbirliği*. Ankara: TOBB Yayını.

Education for Broadcasting

A Comparative Study on Turkish and American Broadcast Students

Abstract

This study, based on a comparative research, aims at casting light upon the nature of the close relationship between socio-cultural discourses and broadcast education at universities. The hypothesis is that dominant socio-cultural discourses within a particular society should be expected to determine the framework of broadcast education, rendering it only to a carrier or reinforcing agent of such discourses, that is, a dependent variable in the process of upbringing the would-be broadcasters. Hence a reformulation of the curricula is required such as to provide students the ability to critically comprehend and discuss, in relation to the globalizing tendencies, the socio-cultural and political issues in their own countries.

Yayıncılık Eğitimi

Türk ve Amerikalı Yayıncılık Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma

Özet

Karşılaştırmalı bir araştırmaya dayanan bu çalışma, sosyo-kültürel söylemlerle üniversitelerdeki yayıncılık eğitimi arasındaki yakın ilişkinin doğasına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın hipotezi, belli bir kültürdeki egemen sosyo-kültürel söylemlerin, yayıncılık eğitimi bu söylemlerin taşıyıcısı ya da pekiştiricisi bir etken -geleceğin yayıncılarının yetiştirilmesi sürecinde bir bağımlı değişken- haline getirerek, bu eğitimin çerçevesini belirlemesinin bekleneceğidir. Dolayısıyla, öğrencilere, küreselleşen eğilimleri ve ülkelerinin sosyo-kültürel ve siyasal konularını kavrayıp tartışabilme olanağını sağlayacak şekilde müfredatın yeniden formüle edilmesi gerekmektedir.

Erol Mutlu
Hakan Tuncel
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Education for Broadcasting

A Comparative Study on Turkish and American Broadcast Students

Acknowledgements

Authors would like to thank Bella Moddy and Joseph Straubhaar from MSU for their kindly help. The main part of the research has been accomplished with the support of Fulbright Commission.

In the literature of communication studies, media professionals have frequently been a focus of communication scholars. Political, economical, social and organizational contexts in which they work, issues relating to professionalism and ethical codes they are assumed to have, have been analyzed rather in detail. However, as for the studies on the would-be media professionals, that is, the students enrolled in departments of journalism, broadcasting or related fields at universities, the same cannot be said.

1. Mainstream and Critical Approaches to Media Education

Education, to both mainstream and critical scholars, is a very important activity. For in its core, to mainstream scholars, lies the potential to raise the quality of human resources, and social and economic developmental activities; while, to critical scholars, it imposes upon students of meanings which are closely connected with power structures and relations of the society in question (Bourdieu and Passeron, 1977), and "at present... has become a major means of social control" (Misgeld, 1985), which furthers "the corporate colonization of the life world of societies" (Deetz, 1992).

The same strife can be observed in the arguments of media scholars relating to the functioning of education for mass communication. The mainstream scholarly attention has mostly

been limited to improving the curricula and the quality of training, seeking a middle-of-the-road solution to meet the demands of both university-level education and media businesses, keeping pace with the technological developments in the field, and such. These concerns are particularly shown in numerous reports and publications relating to the topic, by both various professional and media educators' associations such as BEA and ADJMC.

Despite all such efforts, most of the problems concerning the administrative structure and curricula of the university-level media training, still persist. The chronic gap between the needs of media industries and the practices of university media departments continues (Swan and Hoy, 1983; Sherman, 1983), and consequently, media educators are caught between the opposing pulls of industry and the academy (Paundsepp, 1989), resulting perhaps in the sense of inferiority possessed by them to both professionals and academia (Sloan, 1990). In addition to the problems stemming from the conflicting demands of academe and business, the incapability of media-related university departments to keep up with the latest socio-cultural developments is displayed most clearly in the gender and race profile of the faculties. Studies mainly carried out at the US universities show that despite few direct gender-related discrimination is observed in promotion and tenure within media departments (Grunig, 1989), white males are still in dominance in the faculty of these departments, particularly at

tenureship and full professorship level (Schamber, 1989; Tickton, 1981; Hicks et al., 1980/1981).

Among some studies examining various training processes provided for journalists in different countries both comparatively (Gaunt, 1988) and as separate cases (Greenberg&Lau, 1990; Boyd-Barret, 1980; Evans, 1980; McBarnet, 1979) Jimada's study (1992) deserves special attention since it addresses the question in a developmental context and tries to locate his arguments within a much wider theoretical framework. Jimada argues that in the developing countries of Africa, Asia and Latin America, media training is mainly western-oriented, supplying communication industries with personnel which only further perpetuates the existing use of media, which in itself is a negation of the society's cultural values and identity. Nevertheless, this argument, mainly based on the "Dependency Theory", overlooks the fact that education, even in its most informal configuration, is an activity of installing into the minds of students the dominant values of the society, and these values need not to do with those of the people at-large. And as such it is dependent on and a part of the power structure of the society.

In the literature of education for media professionals, the most neglected are the studies on students of mass communication. Of only a handful studies, among of which are those dealing with gender problems (Beasley, 1986; Beasley&Theus, 1989), students' own evaluations and ratings of media professions (Dillon, 1990; Parsons, 1989), and drawing a profile of students enrolled in the university-level media programs (Peterson, 1981), two projects are outstanding both in scope and in questions they rise. Lee B. Becker et al's comprehensive research (1987) covers such topics as the US media training system and the impact of this system on would-be journalists and the "relationship between the university and the media in the area of personnel." Though useful in raising questions relating to the role and function of university-level

media education and structures of needs and routines of industry, this study places its primary emphasis on the analysis of the degree of correspondence between the outcome of education and demands of the industry, leaving aside the critical assessment of (by critically relocating) education within the broader power structure of society in general.

The same applies, to some extent, to a cross-cultural study by Sparks and Splichal (1989). This study, in addition to analyzing the would-be journalists' professional orientations, stresses the gender-related issues involved in the education of mass communications. In spite of bringing to the fore the significant differences between the meanings constructed by students among different societies, it fails to relate these differences to the socio-cultural and political discourses to which the students have been exposed, thus limits itself with the educational activities.

Issues relating to the education of media professionals have largely been overlooked by critical media scholars and put forward in such brief remarks as that "apprentice journalists are imbued with [the] ideals [that they gather and disseminate the vital information democracy needs to function; that they share a devotion to their craft; which they conduct in the light of widely accepted codes] during their education at American Universities" (Pauly, 1988, 246), or that '[Established Order] utilizes the education of journalists and other media professionals ... for doing what is expected' (Schiller, 1989, 8). Nevertheless these and similar remarks concerning the ideological role of pedagogical activities for media professionals have not led to larger scale studies seeking confirmation or refutation of such claims, or bringing new understandings for the relationship between educational and power discourses within the context of education for media professionals.

As explicitly can be seen, the main difference between mainstream and critical approaches is on the functioning of education. And this difference draws the present study's main

framework. To mainstream scholars education is an independent variable that alone can change and improve the social and cultural environment, while critical scholars conceptualize it as a dependent variable determined by the dominant power discourses and in turn reinforcing the dominance of them.

2. Aim and Methodology of the Study

The aim of this study is to observe the fact that, in a particular society, there is a strong relation between the dominant societal discourses and the meanings constructed by the students of broadcasting.

However, to operationalize education as a variable undoubtedly requires a much more elaborate analysis of course syllabuses, even a discursive analysis of courses themselves might be required. These have not been done in this study. However without such an elaborated analysis, education still can be put into use as a working variable. If significant differences between the students of two countries cannot be observed, then it can well be claimed that education (as a professional training thus globalizing activity) is effective as an explanatory variable and must be expected to exceed the boundaries of social discourses and to nourish the globalization (a global discourse constructing meanings shared by professional communities). Otherwise, it is going to be more reasonable to think that societal discourses (which are operationalized here, in this study as public service and commercial broadcast cultures) are the explanatory variables, and broadcast education as only a carrier or reinforcing agent of such discourses, that is, a dependent variable in the process of upbringing the would-be broadcasters.

In this study, societal discourses are expected to work as explanatory variables due to the fact that Turkey and the US, in the field of broadcasting have definitely distinct traditions and policies. Despite that broadcast policy practices in Turkey are

rapidly changing from public service to commercialism, it can be maintained that public service outlook in Turkey is still prevalent as opposed to the US's long and established experience in commercial broadcasting. Public service and commercial broadcasting notions not only create different broadcast cultures, but also are offspring of different social discourses. The public service broadcast culture emphasise the political and cultural responsibility of broadcasters towards their society and might be defined as paternalist and elitist, while commercial broadcast culture is mainly oriented to entertainment and profit and might be characterized as populist and businesslike.

These relations (if detected by the study) would also have further implications, most important of which is that in the field of mass communication, it cannot be spoken of a professionalism similar to the one in medicine or law, practices and codes of which are relatively universal which, to some extent, surpass the boundaries of individual countries. So it can easily be argued that broadcasting is a culture-bound undertaking despite the universal characteristics of the craft and tools of the profession.

Importance of such an observation lies in the fact that it questions the assigning, without taking into consideration the distinctive cultural discourses of particular societies, educational procedures and techniques primary role in the rehabilitation of the education for mass media and invites the scholars dealing with the issues of media education, to reconceptualize their work within a broader theoretical framework.

This study, based upon such basic assumptions of critical conceptions relating to education, has been conducted approximately at the same time period (early in 1993) both in Turkey and US, within the field of education for broadcasting. It covers the students of broadcasting of two higher education institutions in Turkey and the USA. The higher education

institutions selected for the research are the Department of Radio, Television and Film at Ankara University, Turkey and Department of Telecommunication at Michigan State University, the USA. It involves, from all grades and class levels, 137 randomly selected students, 81 of whom are American and 56 are Turkish. With such a limited and small-sized sample, the study does not assert that all the findings can be generalized. Also generalization is not the main concern of this study; its main and sole concern is to gain insight into the definitions by broadcast students from different broadcast cultures and to put forward the points which cannot be ignored, as is usually done, when dealing with the issues of education for mass communication.

The main instrument used in the study is a questionnaire that has been prepared in English, then translated into Turkish with some modifications to eliminate some distinct characteristics among two cultures. Maximum care has been paid to preserve the comparability of the data from respective countries. The questionnaire has been designed as to reveal how the students make sense of their positions, their future in the profession and the structure and functions of broadcasting. In assessing the statistical significance of relationships between variables the Chi-square test has been utilized, due to its aptness for small-size samples. Some in-depth interviews carried out along with the administration of questionnaires have provided additional valuable qualitative data for interpreting the tables.

3. Findings

3.a Functions of Broadcasting

Given the history (traditions, practices, experiences and conceptual frameworks) of broadcasting (that is, the broadcast culture) in the USA and Turkey, it is strongly expected that Turkish students be more public-service oriented whereas American students be more commercially-inclined. That is, meanings constructed by Turkish students on the functions,

importance and the place of broadcasting in a society would be framed by a paternalistic, elitist approach resulting from the dominant public service broadcast philosophy, as opposed to the American students' more businesslike and profit-oriented position.

Such a relationship, if found, can be taken as a confirmation of the hypothesis that the main aim of pedagogical activities in a society is likely to impose the dominant socio-cultural meanings upon students. To test this relationship, questions relating to the function of broadcasting have been addressed to the students. It is a widely accepted fact that commercialism in mass media is more inclined towards entertainment content as opposed to the public service notions of cultural and awareness-raising content. The answers to the question of the functions of broadcasting disclose a significant difference between the Turkish and American broadcast students (Table 1, 2, 3).

Table 1.
*Functions of
broadcasting for US
students*

Entertainment	31%
Information	39%
Cultural	8%
Awareness Rising	21%
Total	99%*

*does not total to 100 due to rounding. N=81

Table 2.
*Functions of
broadcasting for
Turkish students*

Entertainment	1%
Information	29%
Cultural	13%
Awareness Rising	57%
Total	100%

N=56

Table 3.
The most important function of broadcasting as a mode of mass communication

	USA	Turkey	Total
Entertainment	18%	0.7%	19%
Information	23%	16%	35%
Cultural	5%	7%	10%
Awareness Rising	12%	32%	36%
Total	59%	41%	100%

Chi-square=28.465, df=3; level of significance= <.001 N=137

The first two categories, entertainment and information are generally accepted as prominent characteristics of commercial broadcasting systems whereas the last two, cultural and awareness-rising, as public service conception. Data in the tables above, when read within this perspective, can be taken as an indicator that meanings assigned by students to the functions of broadcasting in either country differ in accordance with the meanings constructed by dominant broadcast philosophies.

In that case, 70% of American students assign commercial meanings to broadcasting, whereas 70% of Turkish students still make sense of broadcasting within a public service outlook. The qualitative data gathered during the study also shows that there is a significant difference between the students of both countries on the meaning of awareness-rising function. While most American students connect this function with information and define it as informing people of the events that influence their lives, as an outcome of investigative television journalism; to Turkish students awareness-rising means to make people understand the inequalities of the society and incite them to struggle for their rights. An important point here is that no meaningful difference has been observed between the meanings constructed by the students of different class levels or grades (educational variables) and in terms of gender.

3.b Control Agents

A similar difference has been observed in the answers to the question of the most powerful source in controlling both the form and content of broadcast material (Table 4).

Table 4.
Most powerful source controlling the form and content of broadcast material

	USA	Turkey	Total
Political	9%	20%	29%
Industrial	18%	20%	38%
Social	21%	1%	22%
Organizational	7%	3%	10%
Total	55%	44%	99%*

*does not total to 100% due to rounding.

Chi-square= 26.119, df=3, level of significance= <.001 N=122

For 37% of American students the most powerful controlling sources are social agents such as audiences, consumer groups, viewer organizations and associations, all of which can be grouped under the label of demand side of the broadcasting business. In accordance with the public service conception of overlooking the demands of audiences, only a very small portion of the Turkish students (3.6%) think that social agents are the most powerful ones in controlling the content and form of broadcast materials. For Turkish students, the most influential agents are political ones (45%). American students see the industrial agents (33%) as the second most influential source, a fact reflecting the commercial structure of the American broadcasting system. But it might be interesting to note that this same category is also seen by the Turkish students as the second important controlling agent, a fact most probably showing the signs of the transition of Turkey from a public service broadcast culture to a commercial one.

3.c Necessity of Schooling

Majority of the students from either country see schooling as a must for broadcasting, which is an indication of professionalism tendency among the would-be broadcasters (Tables 5 and 6). However during in-depth interviews, some complaints have been pronounced particularly by Turkish students, about the issue of employment by broadcast companies of people from distinct backgrounds as a fact casting shadow upon the professionalism within the broadcasting business.

Table 5.
*Necessity of Schooling
For US students*

Necessary	61%
Unnecessary	38%
Total	99%*

*does not total to 100 due to rounding N=81

Table 6.
*Necessity of Schooling
For Turkish students*

Necessary	72%
Unnecessary	28%
Total	100%*

N=54

Between the students of two countries a significant difference as to the necessity of schooling for the broadcast profession (a variable showing a strong tendency towards professionalism) and acceptability of distorting a broadcast message in order to make it more appealing (a variable indicating the level of adopting the professional codes) has not been observed. For 62% of the American and 72% of the Turkish broadcast students, schooling is integral to the broadcast profession. As for the question of acceptability of distorting a broadcast message to make it appear more appealing, 81% of the American and 85% of the Turkish students find it unacceptable.

However, when a relation is sought between the necessity of schooling and acceptability of distorting a broadcast message to make it more appealing, a positive relation has not been observed among the Turkish students, whereas among the American students a slightly significant relation has been noticed between the tendency of professionalism (feeling that schooling is necessary) and internalizing the ethical codes of the profession (Table -7). Such a relation leads us to a conclusion that professionalism tendency among the American students is more effective and stronger than it is in the Turkish students, a finding most probably resulting from the fact that they see broadcasting mainly as a commercial business.

Table 7. Schooling Acceptable Unacceptable Total

<i>Acceptability of distorting a message to make it more appealing</i>	Necessary	6%	54%	60%
	Unnecessary	13%	27%	40%
	Total	19%	81%	100%

Chi-square = 5.651, df= 1; level of significance= > .010 < .025 N= 78

A common trans-borders (in fact transatlantic) characteristic is seen in the ranking by the students of broadcasting as a profession. For both the American and Turkish students, broadcasting is an esteemed profession. 32% of the American students regard broadcasting as a highly-esteemed profession. Among the Turkish students this ratio is 29%. To the 65% of the American students and 69% of The Turkish students broadcasting is an esteemed profession. Only 2% of the American students and 7% of the Turkish students deem it as a low-esteemed profession. But the reasons elucidated by the students during interviews vary in accordance with the broadcast culture to which they belong. American students consider broadcasting as an esteemed profession, because first it provides access to the personalities and situations otherwise impossible to contact;

secondly, it gives opportunities for the first-hand experience of the environment, and finally it is a considerably well-paid job. For Turkish students, its distinction lies in the fact that broadcast professionals has the authority of instructing and influencing the society and people.

4. Conclusion

1. The most outstanding result of the research is that no any significant relation has been found between sociological variables (such as gender, race, SES) and meanings assigned by students to their prospective profession. Also, among both Turkish and American students no significant difference has been observed between the meanings constructed and educational variables such as schooling years, courses taken and grades. The only strong and significant relationship observed is that between dominant societal meanings assigned to the broadcasting practices (the broadcast culture of particular societies) and meanings constructed by students. This observation supports the hypothesis of the study.

2. Depending upon the findings (but also bearing in mind the limitations) of the research, it can well be maintained (but surely cannot be generalized unless supported by more comprehensive studies) that, without taking into account the broadcast cultures (dominant social and cultural discourses) of their societies, the broadcast education in both countries cannot do much for improving the professionalism in the field. The reason for this fact is not that training quality at the university broadcast departments is low but rather that broadcasting is essentially a culture-bound practice which has more to do with the meanings shared by specific national-cultural communities than with trans-cultural professional codes and rules.

So the ideal educational process for broadcasting would be one that furnishes the students with theoretical and analytical ability to critically comprehend, within the global context and in

relation to their prospective calling, the socio-cultural issues of their own countries. This argument entails that to improve the quality of broadcast education at universities, curricula and pedagogical activities should be organized primarily around and give primacy to social sciences and humanities rather than technicalities of the profession itself.

References

- Beasley, M. (1986). "Women in Journalism Education: The Formative Period, 1908-1930." *Journalism History* 13 (1): 10-18.
- Beasley, M. and K. Theus. (1988). *The New Majority*. Lanham, MD: University Press of America.
- Becker, L. et al. (1987). *The Training and Hiring of Journalists*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Bourdieu, P and J-C. Passeron. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*. Translated by R. Nice, Beverly Hills, CA: Sage.
- Boyd-Barrett, O. (1980). "The Politics of Socialization: Recruitment and Training for Journalism." H. Christian (der.) içinde. *The Sociology of Journalism and the Press*. Totowa, NJ: Rowman and Littlefield.
- Dillon, J. (1990). "Career Values as Predictor of the Perceived Role of Media." *Journalism Quarterly* 67 (2): 369-376.
- Evans, J. (1980). "Changes in Journalism Education in Australia." *Media Asia* 7(3): 67-174.
- Gaunt, P. (1988). "The Training of Journalists in France, Britain, and the U.S." *Journalism Quarterly* 65 (3): 582-588.
- Greenberg, B. and T Lau. (1990). "The Revolution in Journalism and Communication Education in the People's Republic of China." *Gazette* 45 (1): 19-31.
- Grunig, L. (1989). "Sex discrimination in Promotion and Tenure in Journalism Education." *Journalism Quarterly* 66 (1): 93-100.
- Hicks, R. et al. (1980/1981). "The Impact of Affirmative Action on University Journalism Faculties." *Mass Comm Review* 8 (1): 2-13.
- Jimada, U. (1992). "Eurocentric Media Training in Nigeria: What alternative?" *Journal of Black Studies* 22 (3): 366-376.
- McBarnet, A. (1979). "Disciplining the Journalist: An investigation of Training Methods." *Media, Culture & Society* 1 (2): 181-193.
- Misgeld, D. (1985). "Education and Cultural Invasion: Critical Social Theory, Education as Instruction, and the "Pedagogy of the Oppressed." *Critical Theory and Public Life*. J. Forester (der.) içinde. Cambridge, MA: MIT Press.
- Parsons, P. (1989). "Values of Communication Students and Professional Self-selection." *Journalism Quarterly* 66 (1): 161-168.
- Pauly, J. (1988). "Rupert Murdoch and the Demonology of Professional journalism." James Carey (der.) içinde. *Media, Myths and Narratives: Television and the Press*. Newbury Park, Cal.: Sage.
- Peterson, P. (1981). *Today's Journalism Students: Who They are and What They Want To Do*. Columbus: Department of Journalism, Ohio State University.

- Raundsepp, E. (1989). "Reinventing Journalism Education." *Canadian Journal of Communication* 14 (2): 1-14.
- Schamber, L. (1989). "Women in Mass Communication Education: Who is Teaching Tomorrow's Communicators?" *Women in Mass Communication: Challenging Gender Values*. P. Creedon (der.) içinde. Newbury Park, CA: Sage.
- Schiller, H. (1989). *Culture, inc.: The Corporate Takeover of Public Expression*. Oxford: Oxford University Press.
- Sherman, B. (1983). "Curriculum Development in Broadcasting: A Five-point Plan." *Communication Education* 32 (2): 247-251.
- Sloan, D. (1990). "In Search of Itself: A History of Journalism Education." *Makers of the Media Mind: Journalism Educators and Their Idea*. D. Sloan (der.) içinde. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Sparks, C. and S. Splichal. (1989). "Journalistic Education and Professional Socialisation: Summary of a Survey in 22 Countries." *Gazette* 43: 31-52.
- Swan, S. and C. Hoy. (1983). "Broadcast Education and the Needs of the Industry." *Feedback* 24 (4): 17-19.
- Tickton, S. (1981). "Racial minorities in broadcast education." *Feedback* 32(1): 8-11.

Türkiye'de İletişim Eğitimi Üzerine Öneriler

Özet

İletişimin bir disiplin mi yoksa bir araştırma alanı mı olduğu konusunda tartışmalar devam etmektedir. İletişim'in bir disiplin olduğunu ileri süren yaklaşımlar bulursa da, iletişimi disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak kabul etmek daha yerinde olacaktır. Bu varsayım göz önünde bulundurularak bu çalışmada iletişim eğitiminin klasik pedagoji yerine eleştirel pedagoji temelinde gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Demokratik ve katılımcı bir süreç olan eleştirel pedagoji, eğitim süreleri boyunca iletişim öğrencilerine mezun olduktan sonra da sahip olacakları demokratik ve katılımcı değerler sağlayacağından, meslek yaşamlarında da hak ve sorumluluklarının bilincinde profesyoneller yetişmesi anlamına gelecektir.

Erdal Dağtaş
Serhat Kaymas
Gazi Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Suggestions on Communication Education in Turkey

Abstract

The question whether Communication is a discipline or a field of research is still subject to debate. Although there are certain approaches maintaining that Communication is a discipline, it would be more appropriate to consider Communication as an interdisciplinary field of research. Given this assumption, in this study it is suggested that Communication education should be carried out on the basis of a critical pedagogy instead of classical pedagogy. Being a democratic and participatory process, critical pedagogy would mean raising career professionals who are conscious of their rights and responsibilities since they would have been provided with democratic and participatory values during their education which would be kept after graduation.

Türkiye’de İletişim Eğitimi Üzerine Öneriler

Kitle iletişim araçlarının toplumun günlük rutinlerine girmesi ve bu araçlara bir takım değerlerin atfedilmesi, bir yandan bu araçların günlük pratiklerdeki yerini vurgularken, öte yandan bunlar üzerine yapılan araştırmaların gelişmesine yol açmıştır. Bütün bu gelişmeler, iletişimin sınırları ve kapsamı çok belirgin olmamakla birlikte toplumsal bilim disiplinleri arasında yoğun bir ilgiyle karşılanmasını sağlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Eğitim İstatistikleri Merkezi tarafından gerçekleştirilen çalışmalar bu durumu gözler önüne sermektedir (Mutlu, 1994:165). Bu çalışmaya göre, ABD’deki iletişim mezunlarının sayısı 1970’li yıllardan 1990’lı yıllara gelindiğinde yüzde 385 oranında artış göstermiş ve mezun sayısı 10.324’den 50.063’e yükselmiştir.

Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri’nde 1950’li yıllarda başlayan iletişim eğitimi; Türkiye’de 1960’lı yıllarla birlikte kurumsallaşmaya başlamıştır. Ülkemizde bu alandaki ilk girişim olan İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu’nu; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne bağlı olarak kurulan Basın Yayın Yüksekokulu izlemiştir. Daha sonra kurulan değişik üniversitelere bağlı Basın Yayın Yüksekokulları ise (Gazi Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Ege Üniversitesi) 1990’lı yılların başında iletişim fakültelerine dönüşerek yeni bir yapılanma sürecine girmişlerdir. İlerleyen yıllarda sözü edilen bu fakültelere; Selçuk, Galatasaray, Atatürk ve Kocaeli üniversiteleri bünyesinde kurulan yeni iletişim fakülteleri eklenmiştir.

Gerek Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri, gerekse Türkiye’de yaşanan deneyimler, kitle iletişiminin doğasından kaynaklanan bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorun çeşitli iletişim kuramcıları tarafından, “kitle iletişimi bir disiplin mi, yoksa bir araştırma alanı mı?” şeklinde formüle edilmektedir. Bu yaklaşım, iletişim eğitiminin doğasını da açığa çıkaran bir yönseme görünümündedir. İnal, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Kitle iletişimi, bir disiplin mi, yoksa bir araştırma alanı mı?” sorusu bizleri alanın kimlik arayışına yönelik tartışmalara götürüyor. Burada iletişimin bir disiplin olduğunu ayağını yere vurarak iddia eden kuramcıların da bir kimlik arayışında olduklarını söylemek doğru olmaz mı? “Bir disiplin olmak” iddiası, iletişime ve medya kuramlarına fazla bir şey kazandırmaz, aksine kaybettirir kanısındayız. Başlarını sokacak bir kovuk aramak yerine, iletişim kuramcıları farklı disiplinler arasında bir köprü oluşturacak ve son derece canlı bir araştırma alanı olacak olan iletişimin, bu yönü üzerinde durmalıdırlar. Psikanalizden dilbilimine, ekonomiden siyaset bilimine uzanan geniş bir disiplinlerarası alanın köprülerini oluşturacak olanlar kanımızca gelecekte, iletişim ve medya kuramcıları olacaklardır. Alandaki aşırı uzmanlaşma eğilimleri ise bu oluşumu hızlandırmaktan çok engellemektedir. (İnal, 1996: 200)

İletişimin bir disiplin veya bir araştırma alanı olarak benimsenmesi, bu alanda verilecek eğitime de belli bir hareket noktası kazandıracaktır. İletişimin bir disiplin olarak kabul edilmesi, üniversite eğitiminde bir anlamda diğer toplumsal bi-

lim dallarına sırtını dönmekle, diğer disiplinlerle arasında oluşturulacak köprüyü atmakla eşdeğer olacaktır. Türkiye’de iletişim alanında eğitim veren fakültelerin kimlik arayışında, öncelikle bu sorunun cevaplandırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. İnal tarafından da belirtildiği gibi; disiplinler arasına duvarlar ören ve kimliğini belirli kuramları ön plana çıkartarak, onlarla övünürcesine kuran bir akademik anlayışın iletişimin farklı disiplinlerden gelen farklı kuramları birleştirici rolünü kavramak ve bu köprüleri kurmak için çaba sarfetmek gibi kaygıları olamayacak ve bu alanda yapılan çalışmaları “safсата” olarak kabul edecektir. Bu görüşün kendinden menkul bir mantığı vardır ve üzerinde tartışılması gerekmektedir. Bu görüşler, diğer yönüyle iletişim alanında eğitim veren fakültelerin açıkça karar vermelerini gerektiren bir sorunsal niteliğindedir. Bilindiği gibi, bir yandan çağdaş özne kavramının benimsenmesi ve öte yandan geleneksel pedagojik anlayışın sürdürülmesi olanaksızdır. Eğitim alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Paulo Freire, geleneksel pedagojik eğitim anlayışını “bankacı eğitime” benzetmektedir:

Okul içinde veya dışında, herhangi bir düzeydeki öğrenci-öğretmen ilişkisinin dikkatli bir analizi, bu ilişkinin temel olarak anlatı (*narrative*) niteliğinde olduğunu ortaya koyar. Bu ilişki, anlatan bir özne (öğretmen) ve sabırla dinleyen nesnelere (öğrencilerden) oluşur. Anlatılan şeyler ister değerler, ister gerçekliğin ampirik boyutları olsun, anlatılma sürecinde cansızlaşma ve taşlaşma eğilimindedir. Eğitim, anlatım hastalığından muzdariptir. (Freire, 1995: 51)

Freire’ye göre özgürlükçü bir eğitim, öğretmen ve öğrenci arasındaki çelişkilerin çözümlenmesiyle işe başlamalıdır. Özgürlükçü eğitim öğretmen ve öğrenciyi öyle uzlaştırmalıdır ki, her iki taraf da hem öğretmen hem öğrenci olabilmelidir. Aksi takdirde, eğitim bir tasarruf yatırımı, öğretmen bilgi aktarıcısı, öğrenciler ise öğretmen tarafından doldurulması gereken “kaplara,” “bidonlara” dönüşecektir:

Öğretmen, kapları ne kadar iyi doldurursa o kadar iyi bir öğretmendir. Kaplar ne kadar pısrıksa, doldurulmalarına izin veriyorsa, o kadar iyi öğrencidir. Böylelikle eğitim bir

“tasarruf yatırımı” edimi haline gelir. Öğrenciler yatırım nesnelere, öğretmen ise yatırım aracıdır. Öğretmen iletişim kurmak yerine tahviller çıkartır ve öğrencilerin sabırla aldığı, ezberlediği ve tekrarladığı yatırımlar yapar. Bu, öğrencilere tanınan hareket alanınının yatırımları kabul ve tasnif edip yığılmaktan ibaret olduğu bankacı eğitim modelidir. (Freire, 1995: 51)

Bankacı eğitim modelinde yatırım nesnesi görünümündeki öğrenci, bilgilerin koleksiyoncusu veya arşivcisi haline gelme, onları rafa dizme hakkına sahiptir. Öğrencilerin hareket özgürlüğü yalnızca “kendilerine verilenler kadar” ve hatta ondan daha azdır. Bu durum ise, yaratıcılık, dönüştürme ve bilgi eksikliği nedenleriyle bilginin yerine “insanın” rafa kaldırılmasına yol açacaktır.

Bankacı eğitim modelinin karşısında yer alan “özgürleşimci eğitim modelinde” ise, öğretmen öğrencilere bilgi aktaran değil, onlarla diyalog halinde, kendisini geliştiren, “onlardan” da birşeyler öğrenen bir konumdadır. Bu eğitim modelinde öğretmenin sınıf içindeki otoriter konumunun yerini karşılıklı iletişim süreci almaktadır. Öğretmen artık kapları dolduran, tahvil çıkartan bankacı değil, öğrencileriyle birlikte kendisi de öğrenen ve bu şekilde kendisini ve daha sonraki öğrencilerini geliştiren, eğiten özgürleşimci bir bireydir. Eleştirel medya pedagojisi anlayışını paylaşan eğitimciler, öğrencileri kendi yaşamlarından kopartmadan ve bilgiyi “şeyleştirmeksizin” eğitimin sürdürülmesi konusu üzerinde durmaktadırlar. Onlar için bilgi bir amaç değil, bir araçtır. İnal bu durumu şöyle dile getirmektedir:

Öğrenciler, kimliklerini sınıfta keşfetmelidirler. Benliklerini oluşturan farklı belirlenimleri (sınıf, cinsiyet, etnik köken) öz düşünümnel bir sonuçla açığa çıkarmalıdır. Öğrencileri bu konuda yüreklendirecek bir eğitim anlayışı, öğretmenleri bilginin otoritesi olarak gören bir anlayış yerine, eşitlerin birarada olduğu bir sınıf ortamı yaratmaya dayanıyor. (İnal, 1996:203)

Eleştirel pedagoji, eğitime yaklaşımında medya ve iletişimin bir disiplin olup olmadığı sorusunu yanıtlamaya çalışma-

makta, bunun yerine sınıf ortamında eşitlikçi katılımı sağlayan ve diyaloga dayanan bir eğitim anlayışını canlandırmaktadır. Eleştirel pedagoji bu yönüyle "çağdaş özne" kavramını benimsemektedir. Buna rağmen, eleştirel pedagojinin eleştirildiği temel noktayı, kuram ve uygulama alanındaki eğitim anlayışını ortadan kaldırma eğilimi oluşturmaktadır. Bu ise, tecimsel ilişkilerin şekillendirdiği ve bir pazar görünümü alan kitle iletişim endüstrisine "işgücü" yetiştirme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Oysa iletişim alanında eğitim veren üniversitelerin farklı kaygılarının da olması doğal karşılanmalıdır. Bu kaygılar, "demokratik katılımcı yurttaşların" yetiştirilmesi ve bu anlayışı paylaşan kişilerin medya kurumlarında yer almasını sağlamayı içermektedir. Örneğin, David Sholle tarafından da belirtildiği gibi, pedagoji basit anlamda eğitim izlenceleri, öğretim teknikleri ve değerlendirme yöntemleri geliştirmek değildir. Pedagoji aynı zamanda, "güç-iktidar" ilişkileri içinde bilginin yapılaştırılmasına, mevcut düzenin anlamlandırılmasına ve dönüşürülmesine ilişkin kaygıları da taşımaktadır. Bu durum, öğrencilerin yalnızca doldurulması gereken kaplar değil, sorgulayıcı bireyler, özneler olarak yetiştirilmesi gerektiğine de işaret etmektedir. Bu durum, Freire tarafından şu şekilde vurgulanmaktadır:

İnsan, dünyasını (ki insani bir dünyadır) yarattığı ve bunu dönüştürücü emeğiyle yarattığı ölçüde tatmin bulur. O halde insanın tatmini, kendisini gerçekleştirme dünyasının gerçekleştirilmesinden geçer. Özgür olmayan iş, tatmin edici bir uğraş olmaktan çıkar ve insandılaşmanın bir aracı haline gelir. (Freire, 1995: 122)

Eleştirel medya pedagojisini savunan eğitimciler, üniversitenin özgürleşimci kamusal tartışmanın olduğu bir ortam olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu eğitimciler, gazetecilik ve medya eğitiminde kuralların dikey bir iletişim anlayışı ile öğrencilere aktarılmasının, öğrencileri yabancılaştırdığı ve kendi yaşamlarından uzaklaştırdığını vurgulamışlardır. Sözü edilen eğitimcilerin arayışları, toplumsal yapıyı daha katılımcı, özgürlükçü ve eşitlikçi yönde dönüştürecek iletişimcileri yetiştirmenin, baskıcı klasik pedagoji anlayışından vazgeçmekle

mümkün olduğu düşüncesi üzerine yoğunlaşmaktadır. (İnal, 1996: 196)

Bireyin düşünsel açıdan özgürce kendisini ifade etmesi, bir özne haline gelerek sorgulayıcı olması, bugünden yarına değilse bile uzun dönemde etkisini gösterecek ve "somut birtakım adımların" atılması gerektiğini gündeme getirecektir. Özgürleşimci bir anlayışın ve katılımcı değerlerin toplumda yaygınlaşmasında eğitim kurumlarının üstlenmesi gereken görev ve sorumluluk anlayışı ise, ayrıca önem verilmesi gereken bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de var olan iletişim eğitimi temel hatlarıyla değerlendirilecek ve yeni bir model arayışı yönünde öneriler dillendirilmeye çalışılacaktır.

İletişim Eğitimi Üzerine Grotesk Bir Derkenar

İletişim alanının her ne kadar kendine özgü bir terminolojiye sahip olsa da, sınırları henüz belirlenmemiş ve tanımlanmamış disiplinlerarası bir alan olarak karşımıza çıktığından söz etmiştik. Bununla birlikte kitle iletişim alanında gerçekleştirilen araştırmalar kimlik edinme sürecinde farklı disiplinlerden gelen bilgi birikimini özerk bir alan kurmak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin bir iletişimci yapılan saha araştırmalarında dilbilim, göstergebilim, psikanaliz, ekonomi, siyaset bilimi vb. toplumsal bilim disiplinlerinden yararlanarak belli sonuçlara ulaşmaya çalışılmaktadır.

Günümüzde iletişimin zengin ve ayrıcalıklı bir akademik eylem alanı olduğu görüşü özellikle Amerika'da genel bir kabul görmektedir. Kuşkusuz bu onayın ardındaki en önemli etken, 1930'lu yıllardan günümüze değin alana dönük yapılan çalışmaların gerek nitelik gerekse nicelik açısından önemli bir seviyeyi yakalamış olmasıdır. Bununla birlikte, iletişimin bir disiplin olarak kabul edilip-edilmemesi yönünde halen kimi çevreler arasında sürdürülen tartışmalara rağmen; iletişimin bir toplumsal bilim dalı olarak kabul edilmesinden ziyade; disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak benimsenmesi daha an-

lamli olacaktır. İletişimin bir disiplin olarak Batı'daki gelişimi yönünde yapılan hararetili tartışmaların yansımalarına, eşdönemde Türkiye'de rastlanılamamıştır. Öte yandan, son yıllarda gerek akademik çevrelerde gerekse sektörde uzman kuruluşlar aracılığıyla sürdürülen alana dönük çalışmalar, gelecek açısından umut verici gözükmemektedir. Son yıllarda iletişim alanına yönelik araştırmaların, yabancı literatürden yapılan çevirilerin (bir iki on yıl gecikmeyle de olsa) ve özgün yayınların sayısında önemli bir artış kaydedilmesi varolan sorunlara ilişkin tartışmaların yüksek sesle dile getirilmesini sağlamıştır.

Her ne kadar ülkemizde, iletişim eğitimine yönelik belli başlı okullar otuz-kırk yıllık bir geçmişe sahiplerse de, ne yazık ki alana dönük katkıları daha çok medya sektörüne personel kazandırmak yönünde olmuştur.

İletişim eğitimi veren akademik kurumlar (özellikle devlet üniversiteleri) gerçekten zor koşullar altında, bir yandan eğitim sürecini yaşama aktarırken; diğer yandan iletişimin disiplinlilerarası bir alan olarak kabul edilmesi yönündeki mücadelede yoğun çaba harcamışlardır. Ancak gerek yaşanan ekonomik altyapı ve teknik donanım eksiklikleri gerekse alandan yetişmiş akademik kadroların nicel açıdan yeterli bir seviyeye ulaşmaması önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Öte yandan, üniversite eğitiminin dünyadaki geçmişinin çok eski, iletişim eğitiminin ise klasik bilgi disiplinlerine oranla çok yeni olması bu tartışmaların temel nedenini oluşturmaktadır. Ayrıca, ülkemizde iletişim kavramının ve sahip olduğu önemin geç farkedilmesi, tıp ve mühendislik gibi tarihsel geçmişi daha eskilere dayanan pozitif ve doğa bilimlerine üniversite yapıda daha ağırlık verilmesi (bir anlamda üniversitelerin göz bebeği ilan edilmesi) gelecek yüzyıla damgasını şimdiden vuran iletişim sürecini anlamlandırmada geciktirici etkenlerden biri olmuştur. Batı'yla kıyaslandığında gerek akademilerin gerekse sektördeki uzman kuruluşların araştırma yapma amacıyla sahip oldukları finansal olanaklar, geniş bir bilgi dağarcığının oluşmasını sağlamıştır. Doğal olarak, devletin üniversitelere ayırdığı kısıtlı olanaklar ve bununla birlikte, medya sektörü ile

akademi arasında eşgüdümün sağlanması yönünde üniversitelerin yapılarından kaynaklanan sınırlılıklar ve bir fikir birliğinin sağlanması; Türkiye'de iletişim alanına yönelik araştırmaların, alana dönük terminoloji ile referans yayınlarının gecikmeli ve ağır olarak gelişmesine neden olmuştur. Bu durum doğal olarak, iletişim alanında oluşturulmaya çalışılan bilgi birikiminin gelişmesi yönünde geciktirici bir etkide bulunmuştur.

Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, "İletişim eğitimi nasıl olmalı?" sorusunun cevabına yönelik yapılandırılacak bir model önerisinden çok, şu an uygulanmakta olan iletişim öğretiminin yaşadığı sıkıntılara dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bunun için de, öncelikle alana ilişkin var olan sorunlar saptanacak; daha sonra da çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılacaktır. Belki de sunulacak çözüm önerilerinin bileşkesi, "iletişim eğitiminin nasıl olması" gerektiği konusunda bizlere ipucu sağlayacaktır.

Ülkemizdeki iletişim fakültelerinde öğretime ilişkin yaşanan sorunların benzerliği karşısında, geliştirilecek alternatif çözüm önerilerinin bir iyi niyet arayışı olarak değerlendirilmesi umut edilmektedir. İletişim alanının yaşadığı sorunları yenerrek daha sağlıklı bir atmosfere kavuşması, iletişim öğretiminde verimliliğin ve kalitenin artırılması temel hedef olarak belirlenmelidir. Bu sayede, fakültelerinden mezun olan genç iletişimcilerin gerek temel kültür ve alana ilişkin iletişim bilgileri açısından tam donanımlı bir seviyeye ulaşması, gerekse uygulama alanına dönük kazandığı yaratıcılık ve yetenekleriyle medya sektöründe tercih edilmeleri, bu iyi niyet arayışlarının arka planında yatan temel nedenlerdir.

İletişim Eğitimi Çerçevesinde Alana İlişkin Yaşanan Sorunlar

Eğer bugün, medya sektöründe iletişim mezunları için bir istihdam problemi söz konusuysa, bunun başlıca üç boyuttan söz edilebilir. Birincisi, iletişim fakültelerindeki öğretimin

medya sektörünün beklentilerini karşılayacak bir iletişimci profilini sağlayamadığı varsayımdır. Başka bir deyişle, medya ile bu işin eğitiminin verildiği kurumlar arasında bir koordinasyon eksikliği söz konusudur. İkinci boyut olarak, sektörde yaşanan istihdam sıkıntısına rağmen, her geçen yıl yeterli bilgi ve teknik donanımına sahip olmayan yeni iletişim fakültelerinin açılmasının doğurduğu sıkıntılar ileri sürülebilir. Üçüncü boyut ise, istihdam sorunu paralelinde pazar liberalizmine dayanan medya sektörünün "alaylı-mektepli" ikilemi karşısında, gerek ucuz emek gerekse örgüt içi iletişim açısından tercihini "alaylı" kesim tarafından yana koymasındır.

Sözü edilen bu boyutların herbirinin iletişim fakültelerinde verilen eğitim ve öğretim üzerindeki yansımalarını bir yana, bırakarak nasıl bir öğretim sisteminin yaşama geçirilmesi gerektiği üzerinde düşünmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, burada bizler için asıl olan iletişim eğitimi ve öğretimi verilen fakültelerde verimliliğin nasıl arttırılacağı, iletişimci adaylarının sektör tarafından aranan nitelikli elemanlar olarak mezun olabilmeleri idealinin nasıl gerçekleştirilebileceği sorularına cevaplar bulabilmektir. Bu bağlamda aşağıda yer verilen temel problemler çerçevesinde, karşılaşılan sorunlara çözümler önerilmeye çalışılacaktır:

- Öncelikle, iletişim eğitim ve öğretimi verilen kurumlarda tartışılan temel konulardan birisi, sektörün istediği yönde eleman yetiştirme kaygısıdır. Ancak burada, medyanın istediği iletişimci profili net bir biçimde tanımlanmış olmadığı gibi, bu konuda bir uzlaşmaya da henüz ulaşılabilmiş değildir.

- Sözü edilen konuyla doğrudan bağlantılı olarak gelişen bir diğer sorun ise, iletişim fakültelerinin bir "akademi" niteliği mi taşıması, yoksa sektöre teknik donanımı güçlü "teknisyen" özelliği taşıyan iletişimciler mi yetiştirilmesi gerektiği üzerindeki tartışmalar oluşturmaktadır. Bu noktada bir parantez açarak, iletişim eğitimi veren okulların "fakülte" sıfatını taşıması üzerinde varılan bir uzlaşma ortamında, eğer akademik kurumlardan teknisyen sıfatlı iletişimcilerin yetiştirilmesi iste-

ği ağır basıyorsa, bu kurumların "meslek yüksekokulu" şeklinde düzenlenmesi daha doğru olacaktır.

- Bu bağlamda irdelenmesi gereken temel bir sorun, bazı fakültelerin sektörün istekleri doğrultusunda sadece teknik donanımları kullanabilen, ancak yaratıcı bir bakış açısını sağlayıcı kültürel birikimden yoksun iletişimciler olarak okullarından mezun olmalarıdır. Öte yandan gerekli kültürel birikime sahip olarak okullarından mezun olan gençlerin ise, maalesef bu bilgilerini yaşama aktaracak teknik bilgilerden yoksun olduğu gözlenmektedir. Bilgilerin sadece kitaplar aracılığıyla aktarılanlarla sınırlı kalması, temel kültür birikiminin uygulamaya dönük dersler aracılığıyla aktif kılınmaması mezun olan öğrencilerin sektörün somut gerçeklikleriyle karşılaştıklarında zorlanmalarına neden olmaktadır. Doğal olarak burada, fakültelerin eğitim ve öğretime ilişkin belirleyecekleri program modelinin önemi ortaya çıkmaktadır.

- Altı önemle çizilmesi gereken bir başka konu ise, oluşturulacak eğitim model ve programının "bilgili bir cahil, bir *ignoramus*" yetiştirmesinin önüne geçilmesidir. Burada "*ignoramus*" kavramıyla, verilecek iletişim eğitimi sonucunda, öğrencilerin iletişimin sadece kendi uzmanlık alanlarından anlayarak yarı-cahil ve evrenin kendisine ait olan o küçük bölmesini çok iyi bilen kişiler olarak okullarından mezun olmaları anlatılmak istenmektedir. (Avcı,1990:17)

- Bu konuda karşılaşılan önemli sorunlardan bir diğeri de, iletişim eğitim ve öğretimi veren kurumların ders programlarını oluşturma yönünde medya kuruluşları ile eşgüdüm sağlama yönünde bir fikrinsel alış-veriş ortamının oluşturulamamasıdır. Hatta, aynı dalda faaliyetlerini sürdüren iletişim fakültelerinin kendi aralarında bile biraraya gelerek var olan sorunlara yönelik bir değerlendirme yapamadıkları şu ana kadar saptanan bir olgudur.

- Bununla birlikte bir önceki maddeye bağlı olarak, fakülte ders programlarına ilişkin yaşanan sorunlar da eğitimdeki kaliteyi doğrudan etkileyen faktörler olarak belirmektedir. Bu

sorunlardan en önemlisi ise, ders programlarında yaşanan eksiklikler, tekrarlar ve programa alınacak derse göre öğretim kadrosunun belirlenmesinin yerine; öğretim kadrosuna göre derslerin belirlenmesinin yarattığı sıkıntılardır.

- Öte yandan iletişim fakültelerinde okuyan öğrencilerin öğrenim sürecinde Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), Anadolu Ajansı (AA), Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) başta olmak üzere; gazeteler, özel radyo ve televizyon kuruluşları ile kurulacak temasların eşgüdümlü bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, sözü edilen kurumlarla kurulacak ilişkiler doğrultusunda staj programına dahil edilecek öğrencilerin en verimli bir şekilde bu süreci yaşamaları gerekmektedir. Ne yazık ki ülkemizde, bu alanda iletişim fakülteleri ile sözü edilen kurumlar arasında öğrencilerin uygulamaya dönük pratiklerini geliştirmeleri yönünde verimli bir eşgüdümün oluşturulduğundan söz etmek şu an için mümkün değildir.

- Yaşanılan sorunlara ilişkin irdelenmesi gerekli bir başka nokta, bazı iletişim fakültelerinde yürürlüğe konulan "kredili sistem" uygulamasının doğasında yer alan iyi niyetin, zaman içerisinde suistimale uğratılması olasılığıdır. Somuta indirgenildiğinde kredili sistem, öğrencinin atandığı danışmanın gözetiminde - kendi eğilim ve yetenekleri göz önünde bulundularak- özgür iradesiyle seçtiği dersler doğrultusunda öğrenimini tamamlamasını içermektedir. Ne var ki, sözü edilen uygulama doğrultusunda talepte bulunulan dersin o öğretim kurumunda sadece tek bir akademisyen aracılığıyla verilmesi, bir başka deyişle, aynı dersi veren öğretim kadrosunun sayısında çoğulculuğun sağlanamaması ileri sürülen sistemin alternatif olma özelliğini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca bu durum, hem öğrencinin arzuladığı derse yönelik kontenjanın dolması sonucu o dersi alamamasına neden olacağı gibi hem de aynı dersi tek bir akademisyenin vermesi sonucu verimliliğin artırılmasını sağlayıcı alternatif çoğulcu rekabetin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Bununla birlikte, öğrencinin daha uzmanlaşmadığı bir alanda keyfiyetine göre seçeceği bir ders programının

uzun dönemde kendisi açısından olumsuz etkiler yaratabileceği ihtimalinin de gözden kaçırılmaması gerektiğidir.

- Bununla birlikte, yaşanan son bir sıkıntı ve belki de ifade edilenler içerisinde en önemlisi, iletişim eğitiminden öte, genelde bir bütün olarak eğitim sistemimizin içinde bulunduğu sıkıntıdır. Önceki bölümde de irdelendiği üzere, öğretmen-öğrenci ilişkisinde dikey hiyerarşik iletişim modelinin terkedilip; yerine öğretmen ve öğrencinin yatay iletişime geçtiği bir modelin benimsenmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede, demokratik katılımcı açılımlar bağlamında hem öğretmen hem de öğrenci bilgilendirme sürecinde aktif birer rol oynayacaktır. Doğal olarak bu süreç de, iletişim öğrencilerin mesleki alanda başarılı olmalarının ötesinde; hak ve sorumluluklarının farkında olan, demokrasi kültürünü benimsemiş birer yurttaş-birey olarak okullarından mezun olmalarını sağlayacaktır.

Özetle, yukarıda sözü edilen ve belli başlıklar altında irdelenen bu sorunlar, ülkemizde iletişim eğitiminin verildiği fakültelerde somut olarak yaşanmaktadır. İşte bu noktada, saptanan bu sorunlara verilecek çözüm önerileri, hem iletişim eğitiminin kalitesini ve entellektüel düzeyini arttıracak hem de genç iletişimci adaylarını sektörde aranan eleman konumuna getirecektir. Bu sorunlar çözülmediği ve iletişim fakülteleri sadece diploma dağıtan kurumlar olarak algılandığı sürece, genç insanların "alaydan yetişmeyi", "mektepten yetişmeye" tercih etmeleri daha anlamlı ve az masraflı olacaktır.

Çözüm Önerileri Çerçevesinde Örnek Bir Program Modeli

Üniversiter yapının tarihsel gelişiminde, yüzyıllar boyunca öncelikle pozitif bilimler kurumsal gelişimini tamamlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin de etkisiyle toplum bilimleri kendine özgü alanını belirleme çabalarına girişmiştir. Doğa bilimlerinin toplumsal olaylara uygulanması çabalarıyla ortaya çıkan toplum bilimlerinde, yöntem oluşturma ve bilimsel nesnellik arayışları ciddi

tartışmaları beraberinde getirmiş, yine süreç içinde bu disiplinler de kendi kurallarını ve ilkelerini saptamışlardır. Ne var ki, toplum bilimlerinin hem yeni bir alan olması hem de bütün toplumsal oluşumlarda en temel olgulardan biri durumuna gelmesi, iletişim eğitiminin içeriğini, ülkemizde de kaçınılmaz olarak tartışma konusu haline getirmektedir (Kayador, 1995: 43).

Üniversite düzeyinde nitelikli bir iletişim eğitimi için üç basamaklı bir yapı oluşturulması gerektiğini savunan Kayador bu yapının birinci basamağını temel kültür birikimi; ikinci basamağını iletişim kuram ve kavramları; üçüncü basamağını da ilgili alanın (radyo, televizyon, sinema, basın, reklam ve halkla ilişkiler) özgül bilgilerinin verileceği bölümün oluşturması gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Kayador fakülte-lerin kendi tercihleri doğrultusunda temel kültüre ya da uygulamaya yönelik bir eğitimi hedeflemeleri konusunda ise şunları söylemektedir:

Sözgelimi uygulamaya ağırlık vermeyi amaçlayan bir okul, uygulama derslerinin oranını yüzde 40'a çıkarıp diğer basamakları yüzde 30 oranında tutabilir. Birikim ağırlıklı eğitim vermek isteyen bir okulda, oranlar ters çevrilebilir ve birikim dersleri yüzde 40'a ulaşabilir. Ancak bu tercih, seçilen basamağın ders oranını çok artırıp diğerlerini gözardı etmek için bir sonuç doğurmamalıdır. Ayrıca son derece gerekli olduklarını düşünmeme karşın, iletişim kuram ve davranışlarından oluşacak ikinci basamak derslerinin birinci sraya yükseltip diğer basamakların sınırlandırılmasını doğru bulmuyorum. Bu basamak bilgilerinin, iletişimci eğitiminde araç disiplinler olarak değerlendirilmelerinden yanayım. Bunun dışında, iletişim bilimi alanında akademik çalışmaların ve araştırmaların lisansüstü eğitim süreçleriyle gerçekleştirilmesi gerektiği kanısındayım. (1995: 44)

Kayador'un iletişim eğitimine yönelik olarak vurguladığı üçlü basamağın sistematik tutarlılığını desteklemekle birlikte; birikim ve uygulamalı derslere ilişkin olarak sunulan oranlar hakkındaki kesin sınırları iletişim eğitiminde niteliksel verimliliği sağlama ideali açısından kabul etmek zordur. Çünkü alana

ilişkin saptanan sorunların başında gelen bu tartışmada temel ikilemi "kuramsal-ampirik" diyalektiği oluşturmaktadır. Daha açık bir ifade ile, toplam % 60 oranında temel kültür ve alana dönük kuramsal dersler karşısında, uygulamaya yönelik dersler % 40 gibi yetersiz bir seviyede tutulmaktadır. Doğal olarak bu durum, mezun olan genç iletişimci adaylarının sektörde vasıflı bir eleman olarak tercih edilmesinin önüne engeller çıkarmaktadır.

Bunun yanında, uygulama ağırlıklı derslerin % 60 oranında tutularak, birikim ve kültür alanına dönük derslerin oranını ise toplam olarak % 40'larda tutma gayretleri bu sefer teknik donanım açısından yeterli, ancak kültürel birikim ve görüş perspektifi kazanma açısından zayıf bir iletişimci prototipi yaratacaktır. Bu anlamda, yukarıda ileri sürülen her iki önerinin de iletişim eğitimi gören birey üzerinde eksikliklere yol açacağı endişesinden yola çıkarak; uygulamaya dönük derslerin ağırlık oranını % 50; öte yandan temel kültür ve iletişim alanına dönük derslerin toplam oranının da yine % 50 olması gerekmektedir. Bu sayede üniversite yapı içerisinde, hem akademi olmanın taşıması gerektiği nosyonlar paralelinde hareket edilecek (bir meslek yüksekokulu havasından uzaklaşmış olacak) hem de genç iletişim mezunları edindikleri kuramsal bilgileri uygulamaya aktarabilecek kabiliyet ve deneyimi fakülte yıllarından itibaren kazanmış olacaklardır.

Bir örnekle açıklamak gerekirse; okul yıllarında ekonomi, siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji vb. dersleri alan bir öğrencinin temel kültür alanına yönelik düşünce üretme kapasitesi güçlendirilecektir. Özellikle felsefe, çağdaş Türk ve Dünya edebiyatı, Türk dilinin yetkin bir biçimde kullanımına yönelik dersler ile yakın geçmişimizi irdelemeye yönelik Devrim Tarihi bu anlamda destekleyici temel kültür dersleri olarak ileri sürülebilir. Bu arada mutlaka yabancı dil eğitimi de devreye sokularak; genç iletişimci adaylarının özgül alanlarına yönelik temel yabancı kaynakları yakından takip etmeleri sağlanmalıdır.

Diğer yandan, kitle iletişim kuramları ve tarihsel çerçevesi başta olmak üzere yapılandırılan dersler ile uzmanlık alanlarına yönelik - gazetecilik, sinema, radyo ve televizyon, reklamcılık ve halkla ilişkiler alanında- sistematik biçimde kurgulanan dersler sayesinde öğrenciler kuramsal açıdan belli bir seviyeye getirilmiş olacaklardır. Yalnız burada önemle dikkat edilmesi gereken noktalardan biri, iletişim alanındaki fakültelerin biraraya gelerek ileriye dönük olarak ders programlarının oluşturulmasında bir tartışma zemini sağlamalarıdır. Bu konuda, iletişim eğitiminin daha verimli ve üretken seviyeye çıkarılması için tüm iletişim fakültelerinden seçilecek delegeler aracılığıyla bir “Fakülteler Arası Koordinasyon Kurulu”nun oluşturulması önerilmektedir. Böylece, hem fakültelerde ders programlarına ilişkin olarak yaşanan konu tekrarlarının ve eksikliklerinin önüne geçilmiş olacak hem de dersler ve içerikleri çağa uygun olarak gözden geçirilmiş olacaktır.

Son aşamada ise, gerek temel kültür gerekse de alana dönük kuramsal dersler sayesinde belli bir konuma gelen öğrenci, uygulamaya dönük derslerin devreye girmesiyle bir anlamda o ana kadar öğrendikleri bilgi birikiminin sahada ya da laboratuvarında sağlamasını yapma imkanına kavuşacaktır. Sözü edilen bu durum, iletişimin basın yayın alanında öğrenim gören bir öğrenci için haber toplama ve gazete yayınlama sürecini, sinema ve televizyon öğrencisi için film yapım ve çekim teknikleri sürecini; reklamcılık öğrencisi için ise bir halkla ilişkiler ya da reklam kampanyası hazırlama sürecini ifade etmektedir.

Üçgenin köşelerinde konumlandırabileceğimiz bu üç önemli sürecin ağırlık merkezini ise, ciddi ve hedeflenen amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak planlanmış bir staj eğitimi oluşturmaktadır. Bu konuda TRT, RTÜK, AA ve Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü başta olmak üzere; gazetelerin, özel radyo ve televizyonların iletişim fakülteleri ile koordinasyon halinde olmaları ve öğrencilerin seçtikleri bu kurumlardan birinde yapacakları staj programının isteğe bağlı bırakılmamasının gerektiğidir. İşte bu sayede, öğrencilerin fakültede

gördükleri uygulamalı dersleri takiben sektörün göbeğinde doğrudan yer almaları -bu ortamlarda soluyacakları atmosfer aracılığıyla- onlara mezuniyet öncesinde çalışacakları alan hakkında genel bir bakış açısı kazandıracaktır.

Sonuç olarak, Türkiye’de “nasıl bir iletişim eğitimi olmalı” sorusunun cevabı, bir önceki bölümde sıralanan sorunların teşhisinde ve bu konuda çözüm önerileri geliştirmede saklıdır. İletişim fakültelerindeki eğitimin bir mesleki yüksek okul havasından arındırılarak, akademik nosyonlar açısından niteliksel bir düzeye çıkartılması savı abartılı bir iddia olmayacaktır. Bunun için de, beş yıllık iletişim bilimi eğitiminde ilk yılın yabancı dil eğitimine (mesleki ağırlıklı olmak üzere) ayrılması önerilmektedir. Lisans eğitiminin ilk iki yılı; başta temel kültür dersleri ağırlıklı olmak üzere yoğunlaştırılmış bir program çerçevesinde kitle iletişim alanına özgü giriş derslerinin de dahil edildiği bir özellik sergilemelidir. Doğal olarak, uygulamaya yönelik derslerin kuramsal boyutlarını ele alan derslere de giriş mahiyetinde, yine bu dönem içerisinde yer verilmesi uygun olacaktır. Son iki yıl ise, yukarıda sözü edilen dersler kapsamında, alana dönük belirli bir entellektüel seviyeyi yakalamış genç iletişimci adaylarının uygulamalı derslere yönlendirilmesiyle tamamlanmalıdır. Öğrenciler uygulamalı dersler kapsamında faaliyetlerini sürdürürken, uzmanlaştıkları alana özgü spesifik derslerin ağırlık olarak arttırılması yerinde olacaktır. Eşdönemde, medya alanındaki kuruluşlar ile iletişim fakülteleri arasında sağlanan eşgüdüm aracılığıyla öğrencilerin zorunlu staj programı kapsamına tabi tutulmaları da belli bir önem taşımaktadır. Genel çerçevesi kısaca bu şekilde çizilen iletişim bilimi eğitiminin yüzde 50 kuramsal, yüzde 50 de uygulamalı ders programı dahilinde sonuçlandırılması; geleceğin iletişimcilerinin medya sektöründe daha başarılı ve sağlıklı bir yer edinmesini sağlayacaktır. Başka bir deyişle, iletişim eğitiminde kuram-pratik ikiliği aşılmalı ve birbiri ile uzlaşamayacak gibi algılanan bu ikilik ders programlarında bütünleştirilmelidir. Bu konuda, özellikle “Fakülteler Arası Koordinasyon Kurulu”na önemli sorumluluklar düşmektedir. Son söz olarak tüm bu önerilenler

ise, oluşturulacak "Öğrenci Konseyleri"nin sözde değil; aktif katılımları sağlanarak gerçekleştirilmelidir. Başka bir deyişle, eğitimde eskimiş bir model olan ve çağa cevap veremeyen klasik pedagojik eğitimin yerine; eleştirel pedagojik eğitim hayata geçirilmelidir. Bu modelin iletişim alanındaki yansımaları da "eleştirel medya pedagojisi" oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Avcı, Nabi (1990). *Kitle Kültürü- Enformatik Cehalet*. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Freire, Paulo (1995). *Ezilenlerin Pedagojisi*. Çev., Dilek Hattat ve Erol Özek. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnal, Ayşe (1996). *Haber Okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.
- Kayador, Vakur (1995). "Nasıl Bir İletişim Eğitimi?" *Adam Sanat Dergisi*. 42-50.
- Mutlu, Erol (1994). "İletişim Çalışmaları Alanına Aykırı Bir Bakış: Bir Üst İletişim Olarak İletişim Çalışmaları." *İLEF Yıllık 1994-1995*: 165-180.

Kültürel Üretim Ekonomi Politikası

Kültürün Metalaşmasında Genel Eğilimler

Bariş Çakmur

Özet

Bu çalışmanın temel amacı medya tarafından gerçekleştirilen kültürel üretimin, bir meta üretimi olarak çözümlenmesini sunmaktır. Bu çerçevede, kültürel ürünlerin özgül doğalarının ve bunların bağlı oldukları üretim süreçlerinin özelinde öncelikle kültürel alan içinde sermaye dolaşımının nasıl gerçekleştiği ve bununla bağlantılı ideolojik süreçlerin bu yapıya nasıl eklenmiş oldukları vurgulanmıştır. Çalışmanın temel tezi, tekeller kapitalizm aşaması içinde kültürel üretimin maddi üretimle eklenmiş olduğudur. Bir diğer anlatımla kültürel ürünler, emekle üretilen, bir değeri olan dolayısı ile de mübadeleye konu olan birer meta konumundadırlar. Bu yönüyle de kültürel üretim sermaye birikim yapılarıyla uyumlu olarak kültürün metalaşmasına hizmet etmektedir. Bu çözümlenme biçimi çerçevesinde makalede, eleştirel ekonomi politikasının kavramsal araçlarının önemini vurgulanmaktadır.

The Political Economy of Cultural Production

Abstract

The aim of this paper is to present an analysis of cultural production realised by media as a commodity production. In this context, by emphasising the special nature of cultural commodities and the production processes, what is examined is, first, the process of circulation of capital which takes place within cultural sector and second, the ideological forms which seems to be in a closed determined articulation with the former. The main argument of my thesis is that, in the age of monopoly capitalism, culture should be considered as a part of -or in a close determined articulation with- material production itself. This is to say, the cultural products are produced by labour, they have a value, and subject to exchange relations. In other words, in the present stage of capitalist mode of production, the cultural production increasingly appears in reconciliation with the logic of capital accumulation which in turn serves for the commodification of culture. In this context, this paper emphasises the importance of the methodology of critical political economy in analysing the issue. Of course the question, "how ideological processes work" is still important. However, in order not to lose critical insight, we must also concentrate on the question "why it works" -because the answer given to this question will also explain the need for a political economy of cultural production.

Kültürel Üretim Ekonomisi Politikası

Kültürün Metalaşmasında Genel Eğilimler*

* Bu çalışmanın kuramsal çerçevesinin oluşturulmasında, eleştiri ve katkılarından dolayı Prof. Raşit Kaya'ya teşekkür ederim.

1. Giriş

Günümüzde medya, bireysel ve toplumsal yaşam içinde gittikçe daha fazla ağırlığa sahip olmaya başladı. Günlük yaşam pratiklerine eklenildikçe medyanın kapsadığı alan da genişliyor. Bu genişlemenin üretici güçlerdeki gelişmeden ve bununla birlikte (yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki sıçramayla biçimlenmiş) üretim araçlarının gelişmesinden bağımsız olduğu düşünülemez. Daha yalın bir anlatımla, medyanın günlük yaşam pratiklerine eklenme sürecinin (ve dolayısı ile kapsadığı alanın genişlemesinin) kapitalizmin gelişmesine ve karmaşıklaşmasına koşut olduğu yadsınmayan bir olgudur. Kapitalizmin gelişmesiyle medyanın kapsadığı alanın genişlemesi arasındaki ilişkiyi bir başka açıdan da değerlendirmek mümkündür. Yani medyanın gelişmesinin, teknolojik sıçramalarla birlikte kapitalist sosyal formasyonu geliştirdiği ve karmaşıklaştırdığı da söylenebilir.

İşte bu diyalektik ilişki günlük yaşam pratiklerini yeniden biçimlendirirken, bireysel ve toplumsal ilişkileri de bu etkileşim içinde dönüştürmekte, değiştirmekte, kısaca yeniden kurmaktadır. Bu nokta, aynı zamanda modern toplumun ayırdedici bir özelliğini de ifade ediyor. Yani, günümüzde kültürel üretim başat olarak medya çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bunun anlamı, kültürel üretimin ve yeniden üretimin yaygın bir biçimde doğrudan medya ile, medya tarafından ya da medya aracılığı ile gerçekleştirilmesi ve dağıtılmasıdır.

Bu olgu medyaya "salt enformasyon aktarımı" dışında ve daha önemli bir işlev atfeder. Böylece medyanın başat işlevi "sembolik üretim" olarak da adlandırılacak semboller üretmek ve yaymak olarak tanımlanabilir.

Böylece, günlük yaşam içinde önemli bir yere sahip olan medyanın, doğal olarak toplumsal çözümlenmelerde de yönelen bir alan olarak önemi artmıştır. Toplumsal bir formasyon içinde kültür süreçlerinin, ya da bir başka ifadeyle, sembolik üretim süreçlerinin çözümlenmesi toplumsal gerçekliğin kavranması adına şüphesiz ki çok önemlidir. Ancak yönelen bu gerçeklik alanının çözümlenmesinin belli yöntemsel tercihlerin farklılığı uzantısında önemli ayrımlar gösterdiğini de belirtmek gerekir. Bu çerçevede, kültürel üretimin bireysel ve toplumsal yaşamı nasıl etkilediği, bu etkileşim içinde ne gibi dönüşümlere yol açtığı sorusu, ne yazık ki beraberinde kültürel üretimin toplumun maddi üretim temeli dışında kavramlaştırıldığı bir eğilimi de destekleyen açılımları gündeme getirmiştir.

Toplumsal gerçekliğin bu boyutunu açıklama iddiasında olan çeşitli kuramsal yaklaşımların temel kutuplarından birini anadamar medya (kültür) çalışmaları oluşturmaktadır. Davranışçı bir yaklaşımın belirleyiciliğinde, anadamar medya çalışmaları ideoloji sürecini kapitalizmin yapısı dışında ve ondan bağımsız bir olgu olarak çözümlenme eğilimi taşırlar. Diğer yandan özellikle son yıllarda entelektüel çevrelerde yaygınlik

1

Aslında kendi başına bir post-modern kuram ya da yöntemden söz etmek çok doğru olmayabilir. Post-modern yaklaşım kendi başına özgül bir yöntemsel çerçeve sunmak yerine varolan kuramsal aktivitelerin içine sızarak ve sonuçta onları değiştirip dönüştürerek (belki de bozarak) kendisini sunmaktadır. Belki de postmodern olarak tanımlanan yaklaşımların "sonsuz" çeşitliliğinin altında yatanı bu noktada aramak gerekiyor.

2

Kültür endüstrileri, esas olarak kültürel alan içinde etkinlik gösteren kitap, gazete veya dergi yayıncılığı, film, müzik, televizyon, reklam endüstrileri veya ticari organizasyonlar çerçevesinde sponsorluklar gibi kurumlardan oluşur.

kazanan post-modern çözümleme biçimleri, kendi içindeki tüm farklılaşmalara karşın ideoloji süreçlerini benzer şekilde kavramlaştırma eğilimi taşımaktadır¹.

Bu çerçevede kültürel çalışmaların önemli bir sacayağını oluşturduğu varsayılan post-modern çözümlemelerde kültür, toplumun maddi üretim temeli dışında bilinci biçimlendiren ve dönüştüren ideolojik süreçlerin işlediği apayrı ve özerk bir alan olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Diğer yandan, sembolik üretimin toplumun maddi üretim temeliyle ilişkisi sorusu Marksist düşünce geleneğinin uzantısında biçimlenmiş Eleştirel Kültürel Çalışmalar içinde de bulanıklaşmış görünmektedir. Eleştirel Kültürel Çalışmalar kuramsal çabalarını "sosyal formasyon içinde sembolik temsil sistemleri ve bunların bireylerin ve toplumsal grupların dünyayı anlamlandırma biçimleri üzerindeki etkileri" (Garnham, 1997: 56) üzerinde yoğunlaştırır. Sundukları açılım, bu yönüyle, toplumsal gerçekliğin kavranması yolunda değerli bir katkıdır. Ancak bu çaba, yani ideolojik süreçlerin nasıl işlediği sorusu, talihsiz bir biçimde eleştirel bir ekonomi politik yaklaşımını tamamlamak yerine, onu aşmak iddiasıyla köprüleri atma eğilimi taşımaktadır. Bu eğilim içindeki kuramsal yaklaşımlar (belki de "ekonomik indirgemecilikten" kaçmak adına) "farklılığın" ve "hazzın" kuramı olarak sunulan post-modern çözümleme biçimleri ile uzlaşma yoluna girmektedir.

Kültür süreçlerini çözümleme yolunda beliren bu farklı kavramlaştırmaları doğuran etmenlerin bir yandan belli kuramsal tercihlerin uzantısında kültürün ve kültürel üretimin farklı biçimlerde tanımlanmasından kaynaklandığı açıktır. Ancak, diğer yandan medya etrafında örgütlenen kültürel üretimin (kültür endüstrilerinin²) oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmalarının da bu konuda payı olduğu unutulmamalıdır.

Gerek kültürel üretim süreci, gerekse kültür ürünleri olağan meta üretiminden ve meta biçiminden farklı bir yapıya sahiptirler. Bu çerçevede, kültürel üretim ve tüketim değişik

mecralarda gerçekleşirken, farklı biçimlerde eklenirler. Böylece kültürel üretim sürecinin özgül doğası, kültürel tüketimin de tüketimin diğer biçimlerinden farklılaşmasını doğurur. Açıkça belirtmek gerekirse, kültürel biçimlerin metalaşma süreci de, bu süreç içindeki üretim, dağıtım, değişim ve tüketim aşamaları da sürecin kendisine ait özgül doğasının belirleyiciliğinde meta üretiminin olağan biçimlerinden önemli ölçüde farklıdır. Bu çerçevede, kültürel bir metanın kullanım değeri ile tüketici arasındaki ilişki de çok daha karmaşıktır ve farklı eklenmelere konudur.

Medyanın aşikâr ve başat işlevi semboller üretmek ve yaymaktır. Bu işlev başlı başına sürecin diğer yüzüne, yani kültürel tüketimin özgül bir doğası olduğuna işaret etmektedir. Her şeyden önce tüketilenler sembolik bir üretimin ürünü olan imgelerdir. Çeşitli kuramsal değerlendirmeler içinde de birincil öneme sahip bu özellik, toplumsal gerçekliği kavrayabilmek adına, tüketilen imgeler içinde mekan kurmuş ideolojik anlamların çözümlenmesini gerekli kılar. Ancak, çözümleme salt bu yönüyle sınırlandırılırsa, sembolik üretim süreçleri gerçekten de genel ekonomik alan dışında yer alan bağımsızmış gibi bir görünüm sergilerler. Dahası, böyle bir yönelimin içinde temel vurgu kültürel üretim değil, ondan bağımsız sunulan kültürel tüketim üzerinde odaklanır.

Oysa ki toplumsal gerçekliği gözler önüne serebilmek, ancak bu görüntünün altında yatan gerçekliğin bilinir kılınmasıyla mümkündür. Salt görünüm üzerinde yoğunlaşmak ideolojik mücadele alanında çeşitli manevralar sağlasa da³ medya ile gerçekleşen üretimin ve bunun denk düştüğü tüketim biçimlerinin günümüzde kazandığı boyutlar eleştirel bir ekonomi politik çözümlemeyi ihmal ederek sağlıklı biçimde irdelemez. Kültürel üretimin sembolik boyutunu yadsımak elbette ki mümkün değildir. Ancak kültürel ürünlerin (farklı özellikler taşısa da metanın) salt bir gösterge olduğunu iddia etmek de toplumsal gerçekliği bilinir kılma çabasının önündeki ciddi bir engeldir.

3

Kültürü ekonomik etkinlik alanının dışında kavramlaştırma çabası, sembolik üretimin özgül doğasının toplumun maddi üretim temelinden bağımsız (ve ondan kopuk) olduğu biçiminde bir yorumu gündeme getirir. Bu çerçevede Marksist çözümlemenin yetersiz olduğu iddia edilir. Dahası Marksist çözümlemenin "ayakta kalmış tek kalesi" gibi sunulan emek değer kuramı da ekonomik etkinlik alanını içermeyen bu pratik içinde anlamsızlaştırılır. Sonuçta, böylesine bir manevra, emek değer kuramını yanılsama olanağı sunamasa da (kuramsal olarak bu henüz mümkün görünmüyor), en azından kültürel alan içinde "anlamsızlaştırarak" bir kenara itme yollarını açmış oluyor.

Kapitalist bir toplumsal formasyon içinde insanların kendi yaşamlarını hangi dolayimlarla ve nasıl anlamlandırdıkları ve bu anlamlandırma doğrultusunda ne tür eylemler geliştirdikleri -bir başka ifadeyle kültürel pratiklerin siyasi alandaki uzantıları ve bunların birbiriyle ilişkisi- temel bir çözümleme konusudur. Ancak bunu yaparken kültürel pratiklerin (gerek maddi gerekse sembolik biçimlerin) metalaşmış kültürel üretim, dağıtım ve tüketim döngülerinde ve medya kurumlarında yapısal olarak nasıl örgütlendiği, bu çerçevede hangi imgelelerin üretildiği ve dolaşıma sunulduğu, hangilerinin bilinçli olarak engellendiği konusu ihmal edilirse, çözümleme görüntünün ardındaki gerçekliğe ulaşamaz.

Bu çalışmanın amacı da, bu kavrayış doğrultusunda, medya tarafından gerçekleştirilen sembolik üretimin toplumun maddi üretim temelinde ideolojik süreçlerle ilişkili olduğu yönündeki anlayışa katkıda bulunmaktır. Bu çerçevede tartışmaya açılacak konulardan birisi, Marx'ın emek değer kuramının, kendine özgü bir doğası olduğu bilinen kültürel alan içinde (ve özelde sembolik üretim süreçleri bağlamında) uygulanabilirliği olacak. Kısaca, bu çalışmanın dayandığı temel tez, günümüz toplumlarında emek süreçlerinin ve meta mübadelesinin (değişik biçimler olsa da) insanların kendi varlıklarını ve toplumsal ilişkileri tanımlamasında hâlâ başat etkenler oldukları, bu anlamda kapitalizmin temel yapısal özelliklerinin üretim sürecinin farklı bir biçim aldığı kültürel alanda da egemen olduğudur. Bu çerçevede günümüz toplumsal süreçlerinde üretim ve tüketimin farklı düzeylerde eklemenebilmesi, kimi kuramsal yaklaşımlarda savlandığı üzere tüketimin üretime öncelliğini gerektirmez.

Sembolik tüketim ya da medya tarafından üretilen imgelelerin tüketimi kod çözümü, alımlama veya yorumlama olarak kavramlaştırılmaktadır. Bu bağlamda (farklı kod çözümleri ve yorumlamalar aracılığı ile) kültürel tüketimin sonsuz bir çeşitlilik gösterdiği iddiası, doğal olarak günlük yaşamın koşulsuz bir özgürlük alanı olduğu gibi bir kavrayışı doğurur. Elbette ki kültürel üretim ve dağıtımın sunduğu imgeler farklı yorumla-

malara ve algılara konu olabilirler. Ancak üretim sürecinden kopuk olarak salt tüketim süreçleri üzerine odaklanmış bu tür yaklaşımlar "eksik" çözümlemelerdir. Konuya bir de üretim süreçleri açısından yaklaşıldığında, belli sembolik biçimlerin kültürel üreticiler açısından tamamıyla amaçsız ya da rastlantısal olarak üretildiğini iddia etmenin mümkün olmadığı görülebilir. Hatta insanlara hoşça zaman geçirtmeyi esas aldığı iddia edilen kültürel ürünlerin tüketiminin, aslında nasıl bir sosyal denetim mekanizması işlevini de yerine getirdiğini (bu bağlamda basit biçimlerinin dışında da manipülasyonun -örneğin "haz" aracılığı ile- mümkün olabildiğini) bu tür ürünlerin üretim sürecinin çözümlemesi ortaya koyabilmektedir. Bir başka anlatımla, üretim ve tüketim arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Üretim süreci yalnızca insanların günlük yaşam pratikleri içinde beliren ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlenmez; üretim sistemi aynı zamanda insan ihtiyaçlarını da biçimlendirir. Bu olgu üretim ve tüketimin değişik alanlarda farklı biçimlerde eklemelenmesini doğurur.

İmgelerin metalaştığı sembolik üretim süreci içindeki dolaşım aşamaları, varolan iktidar ilişkilerinin de bir ifadesini oluşturur. Bu bağlamda da, üretimin ve tüketimin eklemelenme biçimleri iktidar ilişkilerinin bir uzantısı olarak kültürel ürünlerin kullanım değeri ile tüketici arasında kurulan devingen ilişkide saklıdır. Bu anlamda günlük yaşam, hiçbir şekilde koşulsuz bir özgürlük alanı değildir. Bireyler de -tüketiciler olarak- kendi yaşam alanları içinde neyi tüketeceklerini koşulsuz olarak özgürce seçme hakkına ve şansına sahip değildirler. Bir başka anlatımla, kapitalist bir toplumsal formasyon içinde kültürel üretim süreçleri dolayısıyla kurulan iktidar ilişkilerinin temel uzantısı, hangi imgelelerin dolaşıma sunulacağı, hangilerinin engelleneceği, hangi enformasyona ulaşılabilirliğe hangilerine ulaşamayacağı üzerindeki denetim mekanizmalarında bulunabilir.

Toplumsal gerçekliğin (belki de) gizlenmiş bu yüzünün bilinir kılınması, farklı mecralarda gerçekleşen kültürel üretim süreçlerinin ve ilişkilerinin hemen hepsinin içinde bulunan ta-

hakkım ve tabi olma mekanizmalarının ortaya serilerek çözümlenebilmesine bağlıdır. Böyle bir çözümleme, eleştirel ekonomi politikasının kavramsal araçlarına başvurmak durumunda. Böylece bu çalışmanın da, giderek daha fazla ihmal edilmeye başlanmış bu tür bir yaklaşımın önemini anımsatmayı amaçlayan kuramsal bir deneme olması amaçlanmaktadır.

2. Bir Meta Olarak Kültürel Ürün

Temelde medya tarafından gerçekleştirilen kültürel üretimi (sembolik biçimlerin ya da imgelerin üretimini) de içinde barındıran bir alan olan kültür, daha genel bir ifadeyle bu sembolik biçimlerin ve anlamların dolaşıma sunulduğu ve içinde bireysel ve toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği bir sembolik oluşum olarak tanımlanabilir. Bu alan içinde işlev gören kültür endüstrileri kültürün özgül yapısına uygun bir biçimde örgütlenirler. Ancak aynı zamanda kültür endüstrileri ve özellikle medya dolayısıyla gerçekleşen üretim süreci, bireysel ve toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği bu yapıyı sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda sürekli dönüştürür.

Gerek medya kurumlarının gerekse medya dolayımı ile gerçekleşen üretimin, genel düzeyde kapitalist bir yapının gerektirdiği türde örgütlendiğini ileri sürmek yanlış olmaz. Bu çerçevede, medya dolayımı ile gerçekleştirilen üretimin aynı zamanda endüstriyel bir üretim olduğu da söylenebilir. Bir başka deyişle, kültür endüstrileri tarafından gerçekleştirilen üretim (örneğin müzik, haber, film, TV programı üretimi gibi) bir meta üretimidir. Yani bu ürünler ücretli emekle üretilmiş ve pazarda mübadeleye konu olan (dolayısı ile bir mübadele değeri bulunan) metaldır.

Örneğin TV program endüstrisi içinde çalışan bir yönetmen ücretli emekçidir. Entelektüel faaliyetini -yaratıcılığını- bir ücret karşılığında üretim araçlarını (programı üretmek için gerekli teknolojik ve örgütsel donanımı) ellerinde bulunduranlara satar. Böylece üretilen bir TV programı pazara

sunulur. Burada pazar sürecinin iki biçiminden söz etmek mümkündür; ya ürünün (programın) doğrudan televizyon kanalının kendisi tarafından üretilip izleyicilere sunulması ya da televizyon kanalının programı kendi dışında (ulusal veya uluslararası pazarda) bir prodüksiyon şirketinden satın alınması. Her iki koşulda da (televizyon kanalı ile prodüksiyon şirketi arasındaki ticari ilişki ayrı bir süreçtir) televizyon kanalının ürünü izleyicilere sunmasıyla birlikte yaratılan artık değerlerin gerçekleşmesi elde edilen reklam gelirlerine bağlıdır.

Sözü edilen bu süreçler en yalın anlatımıyla kültürel üretimin metalaşmasını ifade eden örneklerdir. Bu süreçler içinde gerçekleşen artık değer yeni sermaye yatırımları için sermaye dolaşımında yeni döngüler yaratır. Sermayenin yeni döngüye girmesi ve genişlemesi kültürel meta biçiminin de değişmesine/genişlemesine neden olur (örneğin bir gazeteden TV kanalına, TV kanalından şifreli TV yayınlarına geçiş gibi).

Artık değerlerin gerçekleşmesi ve sermayenin bu türden yeni döngüye girmesi birbiriyle ilintili bazı süreçlerin gerçekleşmesine bağlıdır (kısaca sermayenin dolaşım süreçleri). Sermaye bu süreçler içinde kendisini yeniden üretebilmenin koşullarını yaratır -bunların içinde en önemli olanı pazarın denetiminin sağlanmasıdır. Bu yönde geliştirilen stratejiler tekelleşme yönündeki eğilimleri sağlamlaştırırken bir diğer açıdan, medya sektörü içinde de bazı yapıların (reklam medyası gibi) bu sürece katkıları açısından özel bir konuma gelmesini sağlarlar.

Kültürel üretimin özel koşullarını ve ürünlerini olduğu kadar kültürel tüketimi de (ve dolayısı ile bireysel ve toplumsal ilişkilerin doğasını da) etkileyen bu yapılanmanın çeşitli boyutlarının tartışılması yine bu sürecin başat öğelerinden biri olan metalaşma sürecinin (süreçlerinin) çözümlemesinden geçiyor.

Ancak tüm önemine karşın söz konusu çözümleme yazın içindeki bir "anlaşmazlığın" da ifadesi olarak, geliştiği ileri sü-

rülen çeşitlilikler gösteriyor. Kültürel ürünlerin neler oldukları iyi bilinse de çok çeşitli metalaşma biçimleri karşısında “ne-yin” metalaştığı bulanıklaşmış durumda. Bu çerçevede, medyanın ürettiği imgelerin kültürel metanın temel biçimini oluşturduğu yönünde bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Örneğin Dallas Smythe'nin savunduğu, medyanın ürettiği tek meta biçiminin *izleyiciler* olduğu görüşü bir alternatif olarak sunulmaktadır. Bu görüşe göre medya endüstrileri izleyicileri reklâmcılara *satarak* metalaştırmaktadır. Smythe, medya endüstrilerinin kapitalist ekonomiye eklenme sürecini böyle bir metalaşma süreci çerçevesinde tanımlamaktadır. Mosco (1996) ve Garnham'ın (1990) da belirttiği gibi bu kavrayış, medya ürünlerinin ideolojik yapısını ve daha genel düzeyde toplumun maddi üretim temeli ile ideolojik süreçler arasındaki ilişkiyi ihmal etmektedir.

Diğer yandan bir başka yaklaşım Eileen Meehan'ın “Meta Sorununa Üçüncü Bir Cevap” olarak kavramlaştırdığı “izleyici veya mesajların değil, yalnızca *rating*lerin medya sisteminin ürettiği temel metalar” (Mosco, 1996: 150) olduğu görüşüdür. Bu çerçevede savunulan görüş, *rating*lerin yarattığı enformasyonun kültürel üretimin çeşitli biçimlerini (örneğin gazeteler, TV programları vs.) gerçekleştirmede başat rol oynadığıdır. Böylece kültürel metanın temel biçiminin *rating*ler olduğu belirtilir (Mosco, 1996: 151-152).

Savunulan görüşlerin çeşitliliği karşısında, ortak bir zemin yaratılmasının yolu, söz konusu yaklaşımları kültürel üretim süreci ve bunun sonucu ortaya çıkan ürünler çerçevesinde yeniden değerlendirmekten geçiyor. Öncelikle, medya tarafından gerçekleştirilen kültürel üretim süreçlerinin tek bir meta biçimine değil, farklı metalaşma süreçlerine denk düştüğünü belirtmek gerekiyor. Daha yalın bir anlatımla, metalaşma süreçleri konusunda sunulan çeşitli görüşler, aslında kültürel ürünlerin metalaşmasının değişik biçimlerini vurgulamaktadır denebilir. Bu kavrayış da aslında medya endüstrilerinin toplumsal süreçler içinde (ve özellikle ekonomik etkinlik ala-

nında) ne denli önemli bir yer kapladığının daha iyi anlaşılması fırsatını sunuyor.

Medya, kendi alanı içinde doğrudan artık değer üreten ve bunun gerçekleşmesine aracı olan endüstriyel bir örgütlenmedir. Medyanın kapsadığı alanın genişlemesiyle de bu işlevi genel toplumsal yapı içinde gitgide daha fazla ağırlık kazanmaktadır. Ancak medyanın gerçek önemi sahip olduğu bir başka işlevle billurlaşmaktadır. Garnham'ın (1990) belirttiği üzere medya (özellikle reklâm medyası aracılığı ile) meta üretiminin gerçekleştiği diğer alanlarda da artık değer yaratılmasını sağlayarak metalaşma sürecini tamamlar. Böylece medya yalnız kendi içinde değil başka alanlarda da sermaye süreçlerinin neredeyse başat belirleyeni durumuna gelmektedir. Medyanın kapsadığı alanın genişlemesinin bir temel sonucu da kültürün doğasından kaynaklanan çeşitliliğinin, medyaya bağlı değer üretim süreçleri aracılığı ile, medyanın ulaştığı diğer meta üretim süreçlerinde de çeşitlenmelere yol açmasıdır.

İşte bu yüzden eş zamanlı gelişen farklı ekonomik süreçlerde bir yandan izleyici metalaşabilirken diğer yandan da imgeler metalaşmaktadır. Bu süreçlerin hiçbiri bir diğerini dışlamamaktadır. Bir diğer anlatımla, metalaşma konusunda sergilenen farklı yaklaşımlar sürecin değişik boyutları üzerinde odaklaşıyor gibi görünmektedir. Kültürel ürünün metalaşması sorununa daha kapsayıcı bir çerçeveden bakabilmek için konuya farklı bir açıdan, yani kullanım değeri ile değişim değerinin eklenmesi açısından yaklaşmak anlamlı olabilir.

Medyanın yukarıda belirtilen iki işlevi doğrultusunda kültürel üretimle tüketimin farklı boyutlarda eklenmediği, böylece metalaşma sürecinin çok boyutlu ve karmaşık bir görünüm kazandığı açıktır. Dahası, medyanın kapladığı alanın özellikle meta üretiminin olağan süreçlerinin gerçekleştiği mecralara da yayılması, soruna biraz daha karmaşık bir görüntü vermektedir. Bu çerçevede günümüzde kapitalist ekonominin ayırddediçi dinamiklerinden biri, *işlevsel* ya da *geçim* ihtiyacı olarak adlandırılacak maddi ihtiyaçların ötesinde,

4 Bu olgu, eleştirel ekonomi politığın sunduğu kavramsal araçlarda da bir modifikasyonun gerekliliğini de gündeme getirmektedir. Bilindiği gibi, eleştirel ekonomi politik geleneği, özellikle Marx'ın sunduğu çerçevede, kullanım değerini genel ekonomik süreçlerin dışında kavramaktadır. Yine bilindiği gibi, metalaşma, ürünlerin pazarın-dışı bir yapı içinde sosyal ihtiyaçlarla belirlenen değerinin (yani kullanım değerinin) pazar tarafından belirlenen bir değere dönüştürülme sürecidir. Ancak kullanım değerinin belirlenimi süreci, bugünkü kapitalist üretim süreci içinde, özellikle "sembolik ihtiyaçların" egemen konuma gelmesiyle iyice karmaşıklaşmıştır. Böylece, söz konusu "sosyal ihtiyaçların" nasıl belirlendiği sorusu gündeme gelmiştir. Eleştirel bir ekonomi politığın yönetsel çerçevesinde, bu soruya verilecek her türlü yanıt ideolojik süreçler konusunu dikkate almak durumundadır. Özellikle de ideolojik biçimlerin ilintili üretim süreçleri ve ilişkilerinden bağımsız yaratılmayacağı, ve dahası bu biçimlerin sermayenin yeniden üretiminin sürekliliği adına sürekli bir değişime tabi oldukları gerçeği göz önünde bulundurulursa, hem ideolojik süreçlerle toplumun maddi üretim temeli arasındaki ilişki açıklığa kavuşur, hem de kullanım değerlerinin toplumun maddi üretim temeli çerçevesinde yeniden değerlendirilmesinin gerekliliği anlaşılır. Ancak söz konusu "modifikasyonun" gerekliliği, özellikle "tüketim toplumu" kurgusu çerçevesinde biçimlenen kuramsal yaklaşımlarda savlandığı üzere eleştirel ekonomi politığın yönteminin reddini gerektirmez. Eleştirel ekonomi politığın bize sunduğu yönetsel çerçevenin kuramın yöneldiği gerçeklik alanlarının çözümlemelerinde uygulanması, toplumsal gerçekliğin kavranabilmesi adına, bir gereklilik olarak önemini korumaktadır.

sembolik ihtiyaçların ve bunların sürekli olarak yeniden üretilmesinin egemen konuma gelmesidir denebilir. Üretim faaliyetinin bu boyutunun temel taşıyıcısı olan medya ve medya dolayımı ile gerçekleştirilen üretim böylece çözümlemenin odak noktasını oluşturmaktadır.

Üretim ile tüketimin farklı düzeylerde eklenilebilmesi sembolik ihtiyaçların genel ekonomik alan içinde başat bir etken durumuna gelmesiyle sağlanmaktadır. Bu aynı zamanda kullanım değerleri ile tüketici arasındaki dolayımın da bir ifadesidir⁴. Böylece medyanın bir işlevi de, kullanım değerlerini genel ekonomik süreçlerin içine taşımaktır denebilir. Bu kayrayış, üretim kavramının da içeriğini sorgulamamızı gerektiriyor. Yani artık üretim faaliyetini, salt işlevsel (ya da geçim) olarak adlandırılacak ihtiyaçların karşılanması dolayımıyla örgütlenen olağan meta üretimi olarak görmek mümkün değildir. Günümüzde medyanın kapladığı alan genişledikçe üretim faaliyeti, sembolik üretim olarak yeni ve "yapay" ihtiyaçlar ve talepler yaratılması anlamında bir başka süreci de kapsar. Böylece kapitalist üretim faaliyeti sermayenin kendisini yeniden üretebilmesinin maddi koşullarını salt meta üretiminin olağan süreçlerinin gerçekleştiği alanların dışında da kurabilmektedir. Toparlamak gerekirse, üretim faaliyeti yeni ve yapay bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar yaratılması ya da varolan ihtiyaçların yeniden tanımlanarak dönüştürülmesi çerçevesinde örgütlenen bir etkinlik alanını da kapsamaktadır⁵. Temelde medya aracılığı ile gerçekleşen üretim sürecinin bu yönü, sermayenin kendisini nasıl yeniden üretebileceğinin koşullarını da belirlemektedir.

Aslında medya aracılığı ile gerçekleşen kültürel üretimin ürünleri, tüketildikleri ölçüde birer *ihtiyaç nesnesi* olurlar. Bu anlamıyla sembolik ürünlere olan talebin yapısı genel ekonomi içinde meta üretiminin diğer alanlardakinden farklı değildir. Örneğin "iyi" bir sinema filmine, bir pop yıldızının son albümüne ya da TV kanallarındaki dizilere olan talep birer *ihtiyaç nesnesi* olarak diğer işlevsel ihtiyaç nesnelere (yemek,

içmek, giyinmek gibi) farklı değildir. Ancak sembolik ihtiyaçların geçim ihtiyaçlarından temel farkı sermayenin kendisini yeniden üretme süreci içinde billurlaşır. Yani sembolik ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleşen tüketimin, yeniden tüketim mekanizması daha farklı kurulur. Geçim ürünlerinin yeniden tüketim mekanizması *kendiliğinden* (bu anlamıyla *doğal* olarak) kurulur. Oysa ki sembolik ürünler için durum farklıdır. Onların yeniden tüketim mekanizması ancak ideolojik olarak kurulabilir. Bu olgu kültürel üretim içindeki metalaşma sürecinin ve bu süreç içinde oluşan farklı meta biçimlerinin doğasını açıklar. Örneğin arabamızın benzini bittiği zaman bir benzinciye girip *yeniden* benzin almanız gereklidir. Ancak, kitapçıdan satın aldığınız bir romanı okuduğunuz zaman, bu ürünü yeniden tüketmek için bir daha satın almanız gerekmez. Kültürel üretim süreçlerinde yeniden tüketim, söz konusu sembolik ürünün farklı metalaşma süreçlerine girebilmesine bağlıdır. Bu çerçevede kültür üreticileri, talebin olgunlaştığı koşullarda, örneğin bir romanı sinema filmine, sinema filmi TV dizisine, hatta kimi zaman bilgisayarlarda oynanabilecek CD-ROM oyunlarına dönüştürerek yeniden tüketim mekanizmalarını kurmaktadır. Bu süreç içinde her yeni aşama, yeni bir meta biçimine ve dolayısıyla farklı metalaşma süreçlerine denk düşmektedir.

Bu olgu, aynı zamanda kültürel metaların sembolik yapısı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Çünkü nasıl sembolik ihtiyaçlar doğası gereği "tatmin edilemez" ihtiyaçlar ise (bkz. 5. dipnot), kültürel meta biçimi de diğerlerinden farklı olarak, doğası gereği "tüketilip bitirilemez." Bu yönüyle Garnham'ın da belirttiği gibi, kültürel ürünlerin sembolik yapısı "heterojenlik," "yenilik" veya "farklılık" gibi esaslara dayanır. Aslında bunlar ideolojik biçimlerdir ve temel işlevleri kültürel ürüne bir *kullanım değeri* sunmaktır. Diğer bir deyişle, ancak bu söz konusu değerleri yitirmiş (ya da yitirilmiş) kültürel ürün "tüketilmiş" sayılabilir. Böylece yeni bir "ihtiyaç" yaratılabilir. İşte bu yönüyle kültürel ürünler için yeniden tüketim mekanizması ideolojik olarak kurulmaktadır denebilir.

5 Böyle bir kavramlaştırmanın gündeme gelmesi yalnızca medyanın eleştirel ekonomi politikasına bir açılım sağlaması açısından değil, klasik ekonomi politığın yaklaşık iki yüz yıldır iddia ettiği "kapitalizmin insan doğasına en uygun sistem" olduğu tezine de karşı çıkışın bir zeminini oluşturması açısından da önemlidir. Bugün üniversitelerin sosyal bilim bölümlerinde okutulan hemen her iktisat kitabı, ekonominin temelini maddi sınırlılıkta (kıtlıkta) olduğu tezine dayanır. Böylece "insan ihtiyaçları doğal olarak sınırsız fakat kaynaklar kıtlı" önermesi, hem klasik iktisat kuramının temellerinden birini oluşturur, hem de bireysel ve toplumsal gelişim/değişimin temelini sınır tanımayan ve "mutlak özgür" olarak kavranan insan doğasında (dolayısı ile talepte) ve bunun gerçekleşebileceği tek sistem olarak sunulan kapitalizmde görür. Ancak eleştirel ekonomi politik, ihtiyaçların nasıl yaratıldığı sorusunun cevabını insan doğasının değil kapitalist üretim faaliyetinin içinde - kapitalist üretimin ideolojik süreçlerinde- görür: sürekli olarak yeni ve doğası gereği doyumsuz ihtiyaçların üretilmesi.

Ancak bir kültürel ürüne olan talebi önceden kestirmek oldukça güçtür. Bu yönüyle tüketimin sürekliliğinin sağlanması (yani kültürel ürünün bir ihtiyaç nesnesi haline gelmesi) ancak talebin manipüle edilebilmesine bağlıdır. Bu yüzden yaratılan sermayenin kendisini gerçekleştirmesi yolunda temel işlevlerden birisi (talebin yaratılması, denetlenmesi ve yönlendirilmesi açısından) reklâm medyasına aittir denebilir. Bu çerçevede reklâm medyası yalnızca kullanım değeri üretimini genel ekonomik süreçlerin içine taşımakla kalmaz aynı zamanda yeniden tüketim mekanizmalarını da kurarak sürekliliği sağlar. Bu açıdan kültürel üretimin temel sıkıntısı olan talep belirsizliği sorununu aşmanın yollarını açar.

Bu olgu, yalnızca medya tarafından gerçekleştirilen kültürel üretim açısından değil, aynı zamanda medya dolayımı ile gerçekleşen diğer alanlardaki artık değer yaratılması süreçleri açısından da önem taşımaktadır. Yani meta üretiminin herhangi bir alanında üretilen bir ürünün farklı sembolik ihtiyaç nesnelere haline getirilmesi, medya (özellikle reklâm medyası) aracılığı ile mümkün olmaktadır. Yakın zamanlarda TV kanallarında yayınlanan *Sprite* adlı ürünün reklâmı tipik bir örnek sayılabilir. Reklâmın sloganı "imaj hiçbir şeydir ama susuzluk herşey" idi. Ürünün bir "gazoz" olmasının ötesinde sembolik değeri (bu anlamda kullanım değeri de denebilir), bize susadığımızda neden su yerine *Sprite* içmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır. Özellikle de reklâmın içinde vurgulanan "susuzluk temel ihtiyaçtır" teması, bir pop yıldızının ya da ünlü bir basketbolcunun "sıradan" bir insan gibi susadığında, su yerine *Sprite* içtiği vurgusuyla ürünü sembolik bir ihtiyaç nesnesi haline getiriyor. Böylece ürünün yeni kullanım değeri, insanlara *Sprite* içtikleri anda, sıradanlıktan çıkıp toplumsal statüleri yüksek olan (ister ünlü bir politikacı, ister bir pop yıldızı ya da sporcu) ünlülerle eşit oldukları bir anı yakalama fırsatını sunuyor. Böylece bu koşullu eşitliğin yaşandığı an, temel bir geçim ihtiyacı olan "susama anında" (ama yalnızca *Sprite* içildiği anlarda) sembolik olarak kuruluyor. Burada altı çizilmesi gereken nokta, söz konusu reklâmın toplumdaki sınıf farklılık-

larını aşmanın çok kolay bir yolu olduğunu telkin etmesi, bu yönüyle de ideolojik bir yönlendirmede bulunmasıdır. Aynı şekilde bir başka benzer ürüne (hatta bir başka kampanyada aynı ürüne) reklâm medyası tarafından çok farklı sembolik değerler (kullanım değerleri) yüklendiği gözlemlenebilir.

Burada göz önünde bulundurulması gereken nokta meta üretiminin hangi alanında olursa olsun bu tür, yaratılmış sembolik değerlerin hiçbir şekilde sabitlenmiş kullanım değerleri olmadığıdır. Bir başka deyişle ürünlerin (özellikle de sembolik ürünlerin) kullanım değerleri sermayenin kendisini nasıl gerçekleştirebileceğine göre sürekli değişime tabi olurlar - ancak bu değişim sermayenin kendisini gerçekleştirmesiyle ideolojik biçimlendirmelerin nasıl beraber yürüdüğüün de bir ifadesini oluşturur.

Yukarıda sergilenen sembolik ürünlerin metalaşma sürecini kullanım değerleri açısından yeniden kavramlaştırma girişimi hiçbir şekilde ideolojik biçimlerin basitçe ekonomik ilişkilere ya da özelde değişim değeri sistemine indirgenebileceği gibi bir anlam taşımamaktadır⁶. Ancak medyanın günümüzde toplumsal ve ekonomik süreçler içindeki işlevi, kullanım değerleri ile mübadele değeri arasında bir eklemlemeyi de yaratmaktadır. Daha yalın bir ifadeyle, sembolik ihtiyaçlar sistemi, kültürel ürünlerin metalaşma sürecinin başat etmenlerinden biri durumuna gelmiştir denebilir.

Kullanım değerleri ile değişim değeri arasındaki bu eklemleme (ya da özelde kullanım değeri-tüketim ilişkisi) kültürel ürünlerin metalaşması sürecindeki başat rolüne karşın elbette tek belirleyici değildir. Bu yüzden metalaşma sürecinin daha açık bir şekilde anlaşılması kültürel alan içindeki üretim sürecinin nasıl gerçekleştiğinin ve sermayenin nasıl dolaştığının anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. Kültürel alandaki sermaye dolaşım sürecinin aldığı özgül biçimler aslında sermaye dolaşımının gerçekleşmesinin önündeki engeller ve bu engellerin nasıl aşıldığı ile açıklanabilir. Böylece medya tarafından gerçekleştirilen kültürel üretimde artık değer nasıl yaratıldığı ve gerçekleştirildiğini çözümlemek mümkün olacaktır.

6 Marx'ın belirttiği gibi kullanım değerleri ile değişim değerlerinin de içinde bulunduğu gerçeklik alanları farklıdır (1993: 267-268). Kullanım değerleri için yenilik, heterojenlik, doğrudan bireye hitap etme (farklılık) gibi özellikler söz konusu iken değişim değerinin gerçeklik alanı "aynılıklar" alanıdır. Kullanım değerinden bağımsız metalar birbirleriyle mübadele değeri temelinde eşitlendirilir. Ancak bu olgu, özellikle medyanın kapsadığı alanın genişlemesi ile birlikte bu iki farklı gerçeklik alanının birbiriyle eklemenebileceği gerçeğini de dışlamaz.

7

Bazı alıntılarda eserin Türkçe çevirisinden de yararlanılmıştır. Köşeli parantezlerde belirtilen sayfa numaraları *Grundrisse*'nin Birikim Yayınlarından çıkan 1. Baskısındaki sayfa numaralarına işaret etmektedir.

8

Yani, metanın paraya, paranın da üretim koşullarına dönüşmesi.

9

Marx bu süreci şöyle tanımlıyor: "sermaye belli bir zaman dilimi içinde kendini ne sıklıkla gerçekleştirebiliyor -ya da kendi değerini ne kadar arttırabiliyor" (1993: 538).

3. Kültürel Alanda Sermayenin Dolaşım Süreci

Marx'ın açıkça gösterdiği gibi kapitalizmin ayırt edici özelliklerinden birisi sermayenin zaman içerisinde sürekli dolaşımıdır. Dolaşım, üretimin içsel ve başat koşuludur: "Sermayeye dayanan üretim dolaşım sayesinde gerçekleşir" (Marx, 1993: 542). Burada altı çizilmesi gereken nokta, sermaye dolaşımının içinde çelişkileri de barındıran bir süreç olduğudur. Öncelikle sermayenin dolaşımının değerin gerçekleşmesi için olmazsa olmaz bir koşul olduğunu belirtmek gerekiyor. Ancak sermaye dolaşım sürecinin ayrıştırmaz bir ögesi olan dolaşım zamanı da bu değerin gerçekleştirilmesi önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Sermaye, ancak sürekli olarak yeniden-üretim başlatılmak üzere dolaşımın evrelerinden, birbirini izleyen dönüşüm aşamalarından geçtiği müddetçe sermaye olarak varlığını sürdürür. Bu evreler sermayenin gerçekleşme sürecinin evreleridir -ama aynı zamanda da... sermayenin değersizleştiği evrelerdir. (Marx, 1993: 546 [599])

Sermayenin dolaşım aşamalarının tümü gerçekleştiği zaman⁸ yeni bir üretim aşamasından (ya da üretimin yenilenmesinden) söz etmek mümkün olabilir. Bu çerçevede "her ekonomi zamanın içinde ekonomidir." Bunun temel nedeni sermaye dolaşımı süreci içinde bir aşamadan diğerine geçişin zaman almasıdır. Burada önemli olan, Marx'ın da belirttiği gibi dolaşımın hızıdır -yani dolaşımın tamamlanması için geçen süre (Marx, 1993: 538). Bu Marx'ın *değer belirlenimi* diye adlandırdığı sürecin başat belirleyicidir⁹. Bu süreç içinde, dolaşım zamanı emek tarafından yaratılmış değeri aşağıya çeker, bu anlamıyla da sermayenin gerçekleşmesi önünde *dışsal bir engel* oluşturur.

[dolaşım zamanı]... artık emek zamanından eksiltilir, yani zorunlu emek zamanında bir artışa denk düşer... dolaşım zamanı... emeğin üretkenliği önünde bir engeldir = zorunlu emek zamanında bir artış = artık emek zamanında bir azalma = artık değerde bir azalma =... sermayenin kendisini gerçekleştirme süreci önünde bir engel (Marx, 1993: 539).

Sonuçta, *zaman sorununun* sermayenin kendisini gerçekleştirme süreci önünde ciddi bir engel teşkil ettiği ileri sürülebilir. Bu yapı kültürel alanda da kendisini göstermektedir. Hatta dolaşım meselesinin içinde taşıdığı bu çelişkili yapı, kültür endüstrilerinin ve kültürel üretimin özgül yapısını da belirleyen önemli etmenlerden biridir. Dolaşım sürecinin bilindiği gibi dört aşaması vardır (üretim, dağıtım, değişim ve tüketim). Bu aşamalar birbirini izleyen mantıksal bir dizge oluştururlar. Ancak çalışmanın bu bölümünde sunulan çözümlemelerde bu mantıksal dizge iki nedenden dolayı izlenmeyecek: birincisi kültürel alanda sermaye dolaşım sürecinin daha açık anlaşılabilmesi için basitten karmaşığa doğru giden bir düşünsel çizgi izlenecek. Bu doğrultuda önce dağıtım ve tüketim aşamaları daha sonra *üretim* aşaması tartışılacak; ikincisi, kültürel üretim sürecinin doğası kimi zaman üretim ve tüketim aşamalarının eşzamanlı hale geldiği durumları (bu yüzden iç içe geçmiş gibi bir görünümü) doğurmaktadır. Bu doğrultuda gerçekte var olduğu belirtilen mantıksal dizge her zaman geçerli olsa da konunun daha açık çözümlenebilmesi kaygısı, bu süreçlerin arasındaki farkların anlaşılabilmesi adına (salt çözümleme amaçlı) bir *yer değiştirmeyi* zorunlu kılmaktadır.

3.1 Dağıtım

Kültürel alanda sermayenin dolaşım süreci içinde incelenecek ilk boyut olan dağıtım aşaması, günümüzdeki teknolojik gelişmeler ışığında, bir anlamda, artık sermayenin gerçekleşmesi önündeki bir engel olma özelliğini kaybetmeye başladı. Gerçekten de enformasyon teknolojilerindeki baş döndürücü gelişme kültür endüstrilerine (ellerindeki teknolojik donanımlar aracılığı ile) dolaşımın hızını çok büyük boyutlarda arttırma imkânı sağlamıştır. Bunun en belirgin yansıması *dağıtım* aşamasında gözlenmektedir. Örneğin, yeni iletişim teknolojileri sayesinde günlük gazeteler ülkenin farklı bölgelerindeki matbaalara elektronik yollardan ulaştırılmakta, böylece gazetelerin bayilere dağıtımı yerel bazda ve çok daha hızlı gerçek-

10

Televizyon yayınlarının radyo dalgaları olarak havada "ışık hızıyla" yayıldığı düşünülürse, kelimenin tüm yüklemiyile dağıtım "ışık hızıyla" gerçekleşebilmektedir. Bunun anlamı, televizyon ve radyo yayıncılığında kültürel ürünün üretimi ile dağıtım arasında bir gecikme bulunmadığıdır.

11

Konuya bir de tersinden bakmak mümkündür. Tüketim zamanının sınırlılığı karşısında dolaşım zamanının sifira yaklaşması, kendiliğinden bir gelişme değil, bir zorunluluktur denebilir. Bu çerçevede, aslında bu çalışmanın boyutlarını aşan bir konu olan teknolojik gelişmenin tarihsel ve toplumsal boyutları üzerinde küçük bir saptama yapmak gerekmektedir: Teknolojik gelişme kendi başına bir dönüştürücü güç olarak değil, tam tersine, sermayenin kendisini gerçekleştirme sürecini tamamlayabilmesi adına (ve bu anlamda belirleyen değil) bir belirlenen olarak gerçekleşir.

leşebilmektedir. Dahası birçok gazete günümüzde internet aracılığı ile dağıtım aşamasında herhangi bir gecikmeye uğramadan okuyuculara elektronik yoldan ulaştırılmaktadır. Bir başka örnek televizyon yayıncılığında verilebilir. Burada da üretim gerçekleştikten sonra (ya da canlı yayınlarda aynı anda) dağıtım zamanının sifira indiğini görebiliriz¹⁰. Diğer bir anlatımla kültürel meta (kültürel üretimin birçok alanında), pazardaki tüm tüketicilere dağıtım aşamasında ciddi bir gecikme olmadan ulaşabilmektedir. Dahası uydu teknolojileri ve kablo yayınları sayesinde söz konusu pazar bir genişleme göstermiştir. Bu olgu, üretici güçlerdeki bir gelişmenin sonucudur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, kültürel meta dolaşımının tek durağı dağıtım aşaması (ve dağıtımın hızı) değildir. Yani özellikle yeni iletişim teknolojileri aracılığı ile dağıtımın hemen hemen gecikmesiz yapılabilmesi, sermayenin bu süreç içinde otomatik olarak kendisini gerçekleştirmesini sağlamaya yeterli değildir. Sermayenin gerçekleştirmesinin en önemli koşulu sürecin tüketim aşamasının gerçekleşmesidir. Ancak pazara neredeyse gecikmesiz ulaşabilen bu metaların tüketimi başta zaman olmak üzere çeşitli yapısal engellerle kısıtlanmıştır. Bir başka anlatımla kültürel alanda sermayenin kendisini gerçekleştirmesi temel olarak dağıtım zamanıyla değil, tüketim zamanının sınırlılığı ile engellenmektedir¹¹.

3.2 Tüketim

Tüketim zamanının sınırlılığı karşısında dolaşım zamanının küçülmesi / azalması sermayenin kendisini gerçekleştirmesi için gerekli fakat yeterli değildir. Sermayenin dolaşımını tamamlayabilmesi (yani kendisini gerçekleştirmesi) öncelikle dolaşıma giren metanın tüketilmesi için gerekli şartların olgunlaşmasına bağlıdır. Bu kesintisiz ve sürekli genişleyen bir pazarın yaratılması anlamına gelmektedir. Ancak böyle bir pazarın yaratılması önünde yapısal engeller vardır. Kültürel ürünlerin tüketilmesi için gerekli olan zaman maddi olarak kıstıtlıdır -örneğin günlük yaşam içinde ancak iş, uyku ve yemek gibi zorunlu eylemlere ayrılacak zamanların dışında kalan

alan kültürel tüketim için uygundur. Bu da kültürel üretim için yatırılan sermayenin geri dönüşü (ve kendisini gerçekleştirmesi) önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Sorun bir de kültürel harcamalardaki esneklik düzeyi açısından incelendiğinde, daha açık bir biçimde gözler önüne serilmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkeler bağlamında yapılan birçok çalışma, söz konusu ülkelerde kültürel ürünler ve hizmetler için yapılan tüketici harcamalarının (özellikle gıda ve giyecek gibi temel ürünler doyum noktasına eriştiğinde) toplam harcama düzeyine oranla çok yavaş arttığını göstermiştir (Garnham, 1990: 156-8; Haraldsen, 1991; Mattelart, 1991). Bu bağlamda Garnham (1990: 158), kültürel harcamaların yalnızca genel düzeyde değil, birey veya ailelerin gelir düzeylerindeki artış karşısında bile esnek olmadığını göstermiştir. Bu konuda Türkiye'de yapılmış bir çalışma bulunmasa da, kültürel harcamaların yapısının büyük bir farklılık göstereceği düşünülmemelidir.

Bir yandan tüketim zamanı sorunu, diğer yandan (aslında bunun uzantısında) kültürel harcamaların genel harcama düzeyine oranla esnek olmayışı pazarın genişlemesi önündeki yapısal engelleri oluşturmaktadır. İşte kültürel üreticilerin, izleyicilerin (tüketicilerin) peşinde koşmalarının, izleyici maksi-mizasyonu ve kültürel tüketimin yoğunlaşması için çeşitli stratejiler geliştirmelerinin, kısaca *rating kavgalarının* temel nedeni yapısal olarak sınırlandırılmış bir pazardır. Dahası pazarın bu yapısı kültürel alanda tekellerin egemen hale gelmesine hizmet etmektedir; çünkü ancak tekelleşme sayesinde "verili bir sermaye, tüketim zamanını ve bu zaman içindeki tüketimi en etkin biçimde denetleme imkanına sahiptir" (Garnham, 1990: 53).

3.2 Üretim

Şimdiye kadar, kültürün metalaşma sürecini incelerken sermayenin dolaşım süreci, zaman sorunu çerçevesinde, dağıtım ve tüketim aşamaları bağlamında tartışıldı. Dolaşımın bu

aşamaları yaratılan değer gerçekleşmesi sürecini tanımlamaktadır. Konunun bir diğer boyutu, üretim aşaması, değer yaratılma sürecini tanımlar. Bu çerçevede öncelikle emek ve değer süreçleri üzerinde düşünmek gerekiyor.

Marx, değer üretim süreci içinde canlı emekle yaratıldığını ve ancak sermayenin dolaşım süreci içinde gerçekleştiğini belirtmişti (1993: 543). Böylece canlı emeğin üretici gücündeki bir artışın sermayenin değerini artırdığını (1993: 339) ve değerlerdeki artışın, sermayenin kendini gerçekleştirmesinin bir sonucu olduğunu ileri sürmüştü (1993: 359).

Marx bu sürecin varlık nedenini canlı emeğin üretici gücündeki artış sonucu zorunlu emekte meydana gelen azalmada bulur -ya da daha genel bir ifadeyle üretici güçlerin gelişmesinde.

Canlı emeğin üretici gücünde bir artış ... zorunlu emeğin azalmasına neden olur ... aynı şekilde bu artık emeği ya da aynı şey demek olan artık değeri yaratır; çünkü sermayenin üretim sürecinde elde ettiği artık değer, artık emeğin zorunlu emeğe oranla fazlalığından ibarettir (Marx, 1993: 339 [423]).

Bu süreç kültürel üretimin gerçekleştiği farklı alanlarda farklı özellikler sergilemektedir. Örneğin TV program üretimi, sinema filmi üretimi ya da müzik üretimi ve bu ürünlerin metalaşma süreçleri birbirinden farklılıklar göstermektedir.

Özellikle bazı kültür endüstrilerinde (örneğin müzik veya film gibi), üretim maliyeti yeniden üretim maliyetinden (karşılaştırılmayacak ölçüde) yüksektir. Bu süreç içinde zorunlu emek zamanı ile artık emek zamanını birbirinden ayırmak neredeyse imkansızdır. Dahası, kültürel üretimin yapısı, zorunlu emek zamanının tüm üretim sürecini kapladığı gibi yanlış bir izlenim sunmaktadır -böylece artık değer yaratımı için bir zemin kalmamış gibi görünmektedir.

Sonuçta gerçekleşen artık değer ile artık emek arasında (aslında aynı şey olmaları gerekirken) bir uçurum ortaya çıkar. Gerçekleşen artık değer, artık emekten kat kat daha büyümüş

gibi görünür. Ne var ki, kültürel üretimin gerektirdiği bu yapı, emek değer kuramının kültürel alanın çözümlemesi için geçerli olabileceği tezini yanlışlamaz.

Bu aşamada tartışmayı biraz daha derinleştirebilmek için, önce üretim sürecinin biraz daha açık gözlemlenebildiği TV program endüstrisinden bir örneği ele almak anlamlı görünmektedir.

Özellikle son yıllarda, Türkiye'de TV program endüstrisinin yoğunlaştığı alanlardan biri televizyon dramaları üretimidir. Özel televizyon kuruluşları içinde pazar payı en yüksek olan 4 kuruluşun (ATV, Kanal D, Star ve Show TV) haftalık yayın akışının yaklaşık ortalama %15'ini bu yerli drama yayınları kaplamaktadır. Yayınlanan dramaların tamamı özel üretim şirketlerinden/yapımevlerinden satın alınmaktadır (TUENA, 1998a: 34). Bu çerçevede, Türkiye'de medya pazarına yönelik televizyon dramaları üretiminin yıllık ticaret hacminin 70 milyon ABD dolarını aştığı belirtilmektedir (TUENA, 1998b: 96). Bu tür ürünlerin ulusal çapta yayın yapan 16 televizyon kanalı arasında yalnızca belirtilen dört kanalda yoğunlaştığı düşünülürse¹² pazarın kontrolünün de daha az ellerde yoğunlaştığı anlaşılacaktır.

Bu tür ürünlerin üretiminde gerçekleşen zorunlu emekle, artık değer arasındaki farklılık, yatırılan sermayenin kendisini ne denli katladığının da bir göstergesidir. TUENA *Türkiye'de İçerik Üretimi Çalışması*'nda belirtildiği üzere, haftalık bir drama dizisinin televizyon kanalları için bölüm başına maliyeti 28,600 ABD doları ile 93,000 ABD doları arasında değişmektedir. Televizyon kanalları kârlarını, bu diziler öncesinde ve dizi sırasında yayınladıkları reklâmlarla elde etmektedirler. Böylece artık değer yaratılmasının temel malzemesi reklâmlar olmaktadır¹³. Örneğin Doğan Medya Grubu ve Dinç Bilgin Grubuna ait ortak pazarlama şirketi olan Birleşik Medya Pazarlama AŞ.'nin (BİMAŞ) reklâm tarifelerine göre *Prime Time* içinde yayınlanacak bir yerli dramının hemen öncesindeki reklâmların fiyatı saniye başına 385 ABD doları ile 440 ABD

12 Gazetelerin TV sayfaları ve TV dergilerinde belirtilen yayın akışlarına göre üretilen yerli dramaların % 65'i Star, Show TV, ATV ve Kanal D'de yayınlanmaktadır.

13 Burada yalnızca yaratılan artık değerden söz edilmektedir. Oysa, gerçekleşen artık değer söz konusu endüstrideki kârlılık oranının belirlenmesinde başat etkindir ve daha karmaşık hesaplamalara konudur. Kısaca belirtmek gerekirse sabit sermaye (yani TV yayınına gerçekleştirmek için gerekli teknolojik donanım ve hammaddeler -bu anlamıyla satın alınan video kasetler de bu kategori içindedir) S ile; değişken sermaye (yani yayınların gerçekleştirilmesi için harcanan zorunlu emek süresi) V ile, gerçekleşen artık değer (işgücünün kapitaliste mal olduğunun üzerindeki değeri) A ile gösterilirse; gerçekleşen kârlılık oranı A / S+D olur. Ancak, söz konusu verilerin bir çoğuna ulaşılamadığı için çözümleme yaratılan artık değerlerin niceliğinin bir örnek kapsamında incelenmesiyle sınırlandırılmıştır.

14 Veriler BİMAS'ın internet web sitesinden alınmıştır (<http://www.bimas.com.tr/html/fiyat.html>).

15 Bu rakamlara dizilere sponsorluk yapan kuruluşların katkısı dahil değildir.

16 Gazetelerin TV sayfaları ve TV dergilerinde belirtilen yayın akışlarına göre bu tip programlar, söz konusu kanalların haftalık yayın akışının yaklaşık % 75'ini oluşturmaktadır.

doları arasında; dizi içindeki reklâmların fiyatı ise 525 ABD doları ile 625 ABD doları arasında değişmektedir¹⁴. Böylece prodüksiyon şirketlerinden satın alınan bir dizinin video kasetini, televizyon kanalları için bir hammadde olarak değerlendirirsek, kanalların video kaset formatını havadaki radyo sinyallerine dönüştürme işlemi üretimin temel aşamasını oluşturmaktadır denebilir -bu çerçevede meta biçimi de dönüştürülmektedir. Bir saatlik bir televizyon draması, öncesi (yaklaşık 5 dakika) ve içindeki (yaklaşık 20 dakika) reklâmlarla yaklaşık bir saat yirmibeş dakika sürmektedir. Bu çerçevede televizyon kanalları tarafından gerçekleştirilen bu üretimde yaratılan artık değer kaba bir hesaplama 745,500 ABD doları ile 882,000 ABD doları arasında değişmektedir¹⁵. Bu da yıllık ortalama 70 milyon dolar olarak gerçekleşen televizyon dramaları üretiminin yıllık ticaret hacminin, televizyon kanallarının yarattığı artık değerle (yine kaba bir hesaplama -1428 kat artarak) yıllık yaklaşık 1 milyar dolara çıktığını göstermektedir.

Yukarıda sergilenen rakamlar, pazarın özellikle sınırlı olduğu ve yeni gelişmekte olan drama üretimi çerçevesinde bile medya endüstrisinin ne denli büyük bir artık değer yarattığını göstermesi açısından anlamlıdır. Dahası üretim maliyetlerinin çok düşük olduğu ve üretimlerinin çoğunlukla televizyon kanallarının kendileri tarafından gerçekleştirildiği eğlence programları¹⁶ aracılığı ile medya endüstrilerinin çok daha yüksek değerler yarattığı unutulmamalıdır.

Üretim sürecinin daha farklı işlediği bir sektör olan film endüstrisi ise daha karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Örneğin, ortalama bir Amerikan filminin üretim maliyetinin yaklaşık 15 milyon dolar civarında olduğu ileri sürülüyor. Doğal olarak daha büyük projelerde bu sayılar katlanarak artıyor. Örneğin, *Rambo III* filminin maliyeti 80 milyon dolar olarak gerçekleştiği ve buna Sylvester Stallone'ye ödenen 20 milyon doların dahil olduğu belirtilmektedir (Mattelart, 1991: 78). Kısaca tek bir kültürel ürünün üretiminin maliyeti milyonlarca doları bulmaktadır. Dahası bu sayılara reklâm ve dağıtım giderleri dahil değildir.

Ortalama reklâm bütçeleri 10 milyon dolar civarındadır. Sermayenin geri dönüş hızı süreci belirler, yani üretim maliyetlerini en kısa süre içinde çıkarmak gerekmektedir. Üzerine yapılan yatırımlar nedeniyle bir film sıcak sıcak tüketilmek zorundadır ... bunun için dağıtımcılar, "müşteriye" (izleyiciye) sunarken, soğumasın diye, altında milyonlarca doları yakarlar. (Mattelart, 1991: 78)

Üretim maliyetlerinin oldukça yüksek olduğu film endüstrisinde üretim süreci, üretim maliyetinin göreceli olarak çok daha düşük olduğu televizyon program endüstrisinden farklılıklar gösterir. Bunların içinde en belirgin olanı, tüketim ve yeniden tüketim mekanizmalarında bulunabilir. Televizyon program üretimi açısından önemli olan, tüketimin mümkün olduğunca uzun bir süre boyunca sürekliliğini sağlamaktır. Bu çerçevede, örneğin televizyon dramalarında, hitap edilen belli bir izleyici kitlesinin yayın periyoduna göre (her hafta ya da her gün) dramanın yeni bölümünü izlemesi sağlanmaya çalışılır -yani belli bir doyumluğa erişmiş izleyici kitlesi "elde tutulmaya" çalışılır. Oysa ki bir sinema filminin (ya da bir müzik albümünün) tüketim süreci yeni tüketiciler (izleyiciler) sağlandığı ölçüde süreklidir -yani aynı ürünün pazarda daha fazla tüketiciye ulaşması amaçlanır. Bu çerçevede tüketimin sürekliliği meta biçimine göre farklı kanallarla sağlanabilir.

Sinema filmi ya da müzik albümü türünden kültürel ürünler, üretildikten sonra, maliyeti oldukça düşük olan "yeniden üretim" sürecine girer¹⁷. Ancak bu "yeniden üretim" süreci sermaye dolaşım süreci içindeki yeni bir döngüye değil, üretim sürecinin bir aşamasına denk düşer. Sinema filmi örneği üzerinde düşünürsek, bu "yeniden üretim" faaliyetinin iki boyutundan söz edilebilir: birincisi, basitçe plastik film şeritlerinin çoğaltılması işleminden başka bir şey değildir -teknik olarak da bu işlemin maliyeti, filmin üretim maliyeti yanında ihmal edilebilir bir değer olarak kalır. Bunun yanında, "yeniden üretim" faaliyetinin bir başka boyutu da, üretilen filmin kopyalarının sinema salonlarında gösterilmesidir.

17 Bu sürekli tekrarlanan "yeniden üretim" süreçleri üretimdeki yeni döngülere (sermaye dolaşımı sürecinde devrenin kapanmasına) işaret etmedikleri için aslında tam olarak da yeniden üretim anlamını taşımamaktadırlar. Bir diğer anlatımla, bu "yeniden üretim" süreçleri aslında özgün (ilk) üretimin, içinde artık değer yaratıldığı bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. İkisi arasındaki farkı belirtmek amacıyla, ilk üretim sürecinin bir parçası olan ve sermaye dolaşımı sürecinde devrenin kapanmasına işaret etmeyen yeniden üretim kavramı, yazı içinde tırnak ("") içinde kullanılmıştır.

Bu neredeyse maliyetsiz "yeniden üretim" döngülerinin miktarının tek bir belirleyeni vardır: ürüne olan talep. Öyleyse, talebin yoğun olması koşulunda (aslında bu da izleyici maksimizasyonu stratejilerindeki başarıya bağlıdır) bu "yeniden üretim" süreçleri içinde çok yüksek oranlarda kâr elde etmek mümkündür.

Ancak bu noktada çelişkili gibi görünen bir konu var. Bu "yeniden üretim" süreçleri (özellikle filmin sinema salonlarında yeniden gösterimleri düşünüldüğünde) aynı zamanda dolaşımın bir başka aşaması ile, tüketim anı ile çakışıyor. Böylece artık değer yaratıldığı an da, gerçekleştiği an da aynılaşıyor: tüketim aşaması. Bu aslında Marx'ın "değer yalnızca ve yalnızca üretim sürecinde belirlenir" önermesiyle iki nedenden dolayı çelişmemektedir: birincisi, üretim ile tüketim aşamaları arasındaki gecikmenin (ya da zaman farkının) azalması bu süreçlerin farklılığını ortadan kaldırmaz ya da ikisinin ayrı süreçler olduğunu yanlışlamaz; ikincisi, her "yeniden üretim" aşamasında tüketimin artması için yeni sermaye yatırımları yapılmamaktadır ve böylece sermaye kendisini gerçekleştirip yeni bir döngüye girmemektedir. Bunun anlamı, bahsedilen "yeniden üretim" süreçleri içinde sermayenin henüz kendisini gerçekleştirmemiş (ancak gerçekleştirme yolunda) olduğudur. Böylece bizim kültürel meta dediğimiz (film endüstrisi için) plastik film şeritleri değil, sinema filminin kendisidir; benzer bir anlamda (müzik endüstrisi için) plastik kılıfı içindeki manyetik ya da optik medyum değil müziğin kendisidir.

3.4 Sermayenin Dolaşım Döngüleri ve Metalaşma İlişkisi

Böylece, ikinci bölümde tartışılan kültürel meta biçimi ve metalaşma sürecine, kültürel alanda sermayenin nasıl dolaştığı sorunu üzerinden bir bağlantı kurmak mümkün olmaktadır. Toparlamak gerekirse, kültürel üretimin diğer sektörlerinde (özellikle reklâm medyasında) gerçekleşen ve örneğin sine-

ma filmi, müzik albümü ya da televizyon programı biçiminde somutlaşmış kültürel ürünlere bir kullanım değeri atfeden süreçler, pazar mekanizmaları içinde söz konusu ürünlerin kullanım değerinin değişim değerine dönüştürülmesi konusunda da etkindir denebilir. Ancak kullanım değeri üretimi ile yukarıda söz edilen kültürel ürünlerin üretimi farklı süreçlerdir ve birbirine indirgenemez. Bu çerçevede farklı metalaşma süreçleri yaratılmaktadır. Örneğin kullanım değeri üretimi sonucunda (reklâm medyası tarafından gerçekleştirilen üretim sonucu) metalaşan izleyiciler olmaktadır. Ancak aynı zamanda bir ara ürün olarak kabul edilebilecek kullanım değeri, bir başka süreç sonunda sembolik üretimin bir başka ürününün metalaşmasına hizmet etmektedir -bu çerçevede bir müzik albümü, bir televizyon programı ya da bir sinema filmi vb. metalaşmaktadır.

Bu çerçevede, metalaşma konusu medyanın eleştirel ekonomi politikası doğrultusunda yapılacak çözümlemelere kültürel meta biçiminin anlaşılması ve bunun kültürel alanda sermayenin dolaşım aşamaları ile bağlantısı açısından bir giriş sağlamaktadır denebilir. Böylece sermayenin dolaşım döngülerinde meta biçiminin nasıl yaratıldığı, kültür endüstrilerinin farklı yapılarında bu biçimin nasıl dönüştürüldüğü ve farklı özellikler kazandığı açıklık kazanmaktadır. Böyle bir kavrayış, sermayenin dolaşım döngülerinde, örneğin bir sektör için son ürün olan kültürel bir metanın, bir başka sektör için hammadde olabileceğini göstermektedir. Bu yönüyle de kültürel üretim tam anlamıyla bir endüstriyel üretim özelliğini göstermektedir.

4. Sermaye Birikiminin Değişen Yapısı ve Kültür Endüstrileri

Kültürel üretim sürecinin tam anlamıyla endüstriyel bir üretim olarak kavranması konunun ikinci bir açılımını gündeme getirmektedir: kültür endüstrilerinin yapısı. Daha açık bir

ifadeyle belirtmek gerekirse, medyanın nasıl örgütlendiği (kurumsal yapısı) ve mülkiyet ilişkilerinin yapısı bu çerçevede önem kazanmaktadır.

Aslında medya kurumlarının endüstriyel bir örgütlenme olarak yapısı, meta üretiminin gerçekleştiği diğer alanlardaki yapılardan farklı gözükmemektedir. Bu çerçevede, medyanın kurumsal yapısının ve üretim örgütlenmesinin, genel ekonomik yapı içinde varolan diğer endüstriyel örgüt yapıları gibi üç temel boyutundan söz edilmektedir: "i) sermaye yoğun, teknolojik kitle üretim ve dağıtım yöntemleri; ii) hayli gelişkin bir işbölümü yapısı; iii) verimlilik ve kâr maksimizasyonu temelinde örgütlenmiş hiyerarşik bir örgüt yapısı" (Garnham, 1990: 156-157).

Bu çerçevede, medyanın endüstriyel bir örgütlenme olarak yapısının genel ekonomik yapı ile koşut geliştiğini ve bu yapı içindeki genel eğilimleri yansıttığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Hatta biraz daha ileri giderek, kapitalizmin gelişmesine koşut olarak gelişen ve değişen sermaye birikim yapısını, günümüzde en billur biçimiyle medya sektöründe gözlemlemenin mümkün olduğu da ileri sürülebilir. Aslında böyle bir gelişmenin nedeni açıktır. Özellikle 1980'lerden sonra ekonominin yeniden yapılanması süreci genel ekonomik yapı içinde enformasyon sektörünü daha özel bir konuma yükseltmiştir. Böylece teknolojik gelişmeye/sıçramaya koşut olarak üretimin hem örgütlenmesi hem de denetlenmesi, sürekli genişleyen enformasyon sektörüne bağımlı kılınmaya başlamıştır. Bir hizmet ekonomisi bağlamında değerlendirilebilecek enformasyon sektörü sermaye yoğun ve yüksek teknolojiyle biçimlenmiş üretim yöntemlerini barındırmaktadır. Aynı çerçevede değerlendirilebilecek medya sektörü de (gerek içindeki sermayenin yapısal bileşimi, gerekse emek süreçleri açısından) bu yeni gelişen enformasyon sektörünün içinde ve onunla koşut bir yapıya sahiptir.

Bu gelişme çizgisinin temelleri 1970'lerde yaşanan ekonomik krizde görülebilir. Bilindiği gibi, 1970'lerde yaşanan eko-

nomik kriz, daha genel düzeyde azalan kârlılık oranları, düşen verimlilik ve ekonomik büyümeyle birlikte, artan gelir eşitsizliği ve azalan gerçek ücretlerin bir ifadesini oluşturuyordu. Bu kriz, geleneksel diye tanımlanabilecek ekonomik açıklamaları ve önlemleri bir kenara itmenin yollarını da açmıştı. Böylece krizin en önemli sonucu sermaye birikiminde hem yapısal, hem de mekânsal dönüşümlerin gerçekleşmesi olmuştur. Diğer bir anlatımla, kriz sonucu ortaya çıkan bu genel ekonomik yeniden yapılanma, beraberinde gitgide artan tekelleşme ve uluslararasılaşmayı getirmiştir.

Daha önce belirtildiği gibi, kriz sonu oluşan bu yeni düzen, endüstriyel örgütlenmeleri ve işbölümü yapısını olduğu kadar üretim ve tüketim yapılarını da altüst etmiştir. Bu çerçevede, kültür alanı ve kültürel üretim temel iktisadi, siyasi ve sosyal süreçlerle daha sıkı bir biçimde bütünleşmekle kalmamış, genel maddi üretim süreci içinde de giderek artan bir öneme sahip olmaya başlamıştır.

Kapitalizmin yapısal bir sorunu olan azalan kâr oranları, günümüzde sermaye yatırımlarının önünü açmak için tekelleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu süreç, değişim değeri üretilebilecek yeni alanların açılmasını gerektirir. İşte bu yüzden, kriz sonu oluşan yeni birikim yapısında -özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde- hizmet sektörü artık değer üretiminin yoğunlaştığı yeni alanlardan birisi olmuştur. Kültürel alan bu çerçeveye bir istisna oluşturmamaktadır. Yani kültür, değişim değeri üretimine açılmış bir alan olarak yapılanırken, günlük yaşam pratikleri de yoğunluklu olarak medya tarafından gerçekleştirilen meta üretiminin bu biçimiyle (yani kültürel meta üretimi ile) şekillenmeye başlamaktadır. Bu bağlamda, gitgide artan bir oranda tüm ihtiyaçlar (bireysel, aile ya da toplumsal ihtiyaçların tümü) pazara tabi olmaya başlar, yani sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillendirilir (Philips ve Tomlinson, 1992: 12).

Artan tekelleşme eğilimleri ile şekillenen bu gelişmeyi medya endüstrisi çerçevesinde açık bir biçimde gözlemlemek

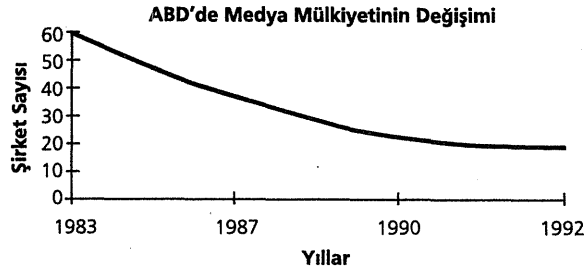
18

Burada sunulan veriler TUENA Türkiye İçerik Üretimi Çalışması: Çalışma Belgesi, Doğan Medya Grubu internet web sitesi ve Bir Numara Yayıncılık internet web sitesinden derlenmiştir.

19

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, medyada tekelleşme olgusu "nazik" bir konudur ve ne yazık ki bu konu üzerine yapılmış çok fazla çalışma yoktur. Bu çalışma alanının görece "az gelişmiş" olarak kalmasının önemli bir nedeni yine tekellerin içinde gizlidir. Çünkü hangi informasyona ulaşılabileceği ve hangilerinin engelleneceği üzerinde neredeyse mutlak bir denetime sahip tekeller, bu yönde gerçekleştirilebilecek araştırmaların da önünü kesme eğilimindedirler.

mümkündür. Gerçekten de özellikle son 15-20 yıl içerisinde medya mülkiyeti giderek artan bir oranda daha az ellerde yoğunlaşmıştır. Bagdikian'ın (1992) incelemesinin sonuçları bu açıdan çarpıcıdır: Amerika Birleşik Devletlerinde toplam magazin endüstrisi gelirlerinin büyük bir çoğunluğu 1983 yılında 20 şirket tarafından paylaşılırken bu sayı 1992 yılında 2'ye düşmüştür. Aynı şekilde günlük gazete dolaşımı 1983'te toplam 20 şirketin denetimi altında iken 1992'de bu sayı 11'e düşmüştür. Televizyon ve film endüstrilerinde de aynı yoğunlaşma eğilimi gözlemlenmektedir. Amerika'da film endüstrisi 4, televizyon ise 3 şirketin denetimi altındadır.

Kaynak: Bagdikian (1987, 1992, ve 1995)'de sunulan verilerden derlenmiştir. (Grafikte y ekseninde gösterilen (şirket sayısı), medya sektörlerinde (gazete + dergi + televizyon + kitap + film) pazarın %50'sinden fazlasını kontrol eden toplam şirket sayısına işaret etmektedir.)

Aynı eğilimleri Türkiye'de de gözlemlemek mümkündür¹⁸. Örneğin, 1997 yılında magazin endüstrisi gelirlerinin %70'i aşkın çoğunluğu iki grup (Doğan Medya Grup ve Dinç Bilgin Grubu) tarafından paylaşılmıştır. Her iki grup da 1998 yılı içinde pazar paylarını artırma girişimindedir. Aynı şekilde günlük gazete satışlarında söz konusu gruplar pazarın %65'inden fazlasını denetlemektedir.

Yukarıda sergilendiği biçimiyle medyada tekelleşme, en basit anlatımla bir medya şirketinin aynı alanda etkinlik gösteren bir başka şirketi kendi denetimi altına alabilecek oranda bir payını satın almasına işaret etmektedir. Ancak tekelleşme olgusu bu basit tanımın ötesinde çok daha karmaşık açıklamalara konu olabilecek yapılanmaları da doğurmaktadır¹⁹. Her ne

kadar medyada tekelleşmenin (mülkiyetin yoğunlaşmasının) nasıl tanımlanacağı konusunda tartışmalar olsa da²⁰, genel geçer kabul görmüş terimlerle ifade etmek gerekirse tekelleşmenin en belirgin iki uzantısı *yatay* ve *dikey bütünleşmelerdir* denebilir.

Yatay bütünleşme, medyanın bir alanında işlev gören bir şirketin (örneğin bir gazetenin), medyanın başka bir alanında işlev gören bir başka şirketi (örneğin bir radyo ya da televizyon istasyonunu) satın alması (ya da onu denetleyebilecek bir payını satın alması) olarak tanımlanabilir (Mosco, 1996: 176). Bu yapı çapraz medya yoğunlaşmasının gerçekleşmesini sağlar, böylece değişik kültür endüstrilerinin tek bir elden denetimini öngörür. Böylece bir medya kümesine sahip olmak, farklı sektörlerdeki üretim süreçlerini (örneğin dergiler, gazeteler, televizyon istasyonları, film stüdyoları vb.) denetlemek ve yönlendirmek anlamına gelmektedir. Örneğin ABD'de Time Warner Inc. medya ile ilgili 14 sektörde yatay bütünleşerek kümeleşmiştir (film, video, televizyon, kablolu yayın, basım, dergi, müzik ve çeşitli yeni medya sektörleri) ve yalnızca bu sektörlerde 70'i aşkın şirket kurmuştur (Croteau ve Hoynes, 1997: 37). Benzer şekilde Türkiye'de, Doğan Medya Grubu medya ile ilgili 8 sektörde kümeleşmiştir (gazete, dergi, kitap, yeni medya, televizyon, dağıtım, pazarlama ve basım). Bunların içinde grubun dağıtım şirketinin (YAYSAT) 1996 yılında günlük gazetelerin %55'inin, dergilerin %70'inin dağıtımını gerçekleştirdiği, bu çerçevede 1996 yılı içinde şirketin 552 milyon dolarlık bir ticaret hacmine sahip olduğu belirtilmiştir²¹.

Yatay bütünleşmenin en önemli özelliği kâr maksimizasyonunu mümkün kılacak olan "çapraz promosyona" (*cross-promotion*) imkan tanıyacak bir yapı doğurmasıdır. Bu konuda Mosco'nun (1996:178) verdiği örnek anlamlıdır:

Robert James Waller'ın *The Bridges of Madison Country* isimli kitabı The Warner Books tarafından basılmış ve 1993 Temmuz'una kadar 2.5 milyon kopya satılmıştı. Daha sonra, Time Warner'ın müzik şirketlerinden birisi olan Atlantic Records, söz konusu romandan esinlenerek bes-

20

Örneğin, özellikle birçok liberal çevrede tekelleri yapılanma, mülkiyetin (ve dolayısıyla pazarın kontrolünün) ne kadar yoğunlaştığı bağlamında değil, pazara girişin önünde "yasal" engellerin bulunup bulunmadığı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

21

Buna göre şirketin 1996 yılı içinde gazete dağıtım geliri 510 milyon dolar, dergi geliri de 42 milyon 300 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Veriler Doğan Medya Grubunun 1996 yılı bilançosunun da sunulduğu internet web sayfasından alınmıştır (<http://www.dmg.com.tr>).

22

Aydın Doğan tarafından satın alınmadan önceki Hürriyet Grubu da bu çerçeveye bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca, Aydın Doğan Şirketler Grubu Holding AŞ. nin faaliyet alanları ile birlikte, Aydın Doğan tarafından satın alınan Hürriyet Grubunun önceki faaliyet alanlarının sergilenmesi ve konunun bir değerlendirilmesi için bkz. Kaya (1994: 388-390).

23

Büyük medya gruplarına ait televizyon kanallarının haber programlarında ya da reklâm kuşaklarında yine aynı gruba ait gazetelerin ya da dergilerin reklâmları yapılmaktadır (örneğin spor haberlerinde sunulan bir haberin "detaylarının ertesi günkü spor gazetesinde bulunabileceği" gibi). Böylece yeniden tüketim mekanizması farklı kültürel meta biçimlerinin tüketiminin sağlanması ile sürekli hale getirilmektedir. Bunun en "tipik" örneklerinden biri geçtiğimiz yıllarda "cumartesi anneleri" konusunda yaşanmıştır. Kayıp gençlerin "çileli" annelerinin toplumsal tepkileri oldukça uzun bir süre özellikle ATV ana haber bülteninin ilk gündem maddelerini kaplamıştır (böylece haberin içeriği bir sonraki gündeki tüketimin de zeminini hazırlamaktadır). Daha sonra "cumartesi annelerine" destek veren sanatçıların haberleri, en sonunda bu sanatçıların içinde Sezen Aksu'nun cumartesi anneleri için bestelediği müzik parçasıyla doruğa ulaşmıştır. Bu müzik parçasının içinde yer aldığı müzik kasedi de, yine aynı gruba ait bir derginin (*Aktüel*) promosyonu olarak okuyuculara sunulmuştur. Bu promosyonun tanıtımı yine günlerce ATV ana haber bülteninin ilk gündem maddelerini oluşturmuştur. Böylece, derginin ilgili sayısının çok yüksek miktarlarda satılması sağlanmıştır. İlginçtir, söz konusu promosyonun sonrasında cumartesi annelerinin "dram" gündemden düşmüştür.

telenmiş ve kitabın yazarı tarafından seslendirilmiş bir albümü (hem CD, hem ses kasedi, hem de müzik videosu olarak) piyasaya sürdü. Hem kitap, hem de müzik albümü hakkında (yine) Time Warner'a ait magazin dergilerinde çok olumlu şeyler yazıldı ve ürünün çeşitli reklâmları yapıldı. Dahası, Time Warner'ın kablolu sistemlerindeki televizyon kanallarında yazar ile ilgili birçok söyleşi yayınlandı. Hatta, ürünlerin promosyonu için 900'lü telefon hatları bile açıldı.

Yatay bütünleşmenin bir başka boyutu, sermayenin medya dışındaki alanlardan medya sektörüne akmasını sağlayacak şekilde bir örgütlenmeye imkan vermesidir. Bu, özellikle medyanın oldukça kârlı bir yatırım alanı olması anlaşıldıktan sonra, temel yönelim alanı medya olmayan uluslararası holdinglerin medya sektörüyle ilgilenmeye başlamaları ve yatırımlarını bu yöne kaydırmalarıyla gerçekleşmiştir (örneğin General Electric Co.'nun Radio Corporation of America'yı [RCA] satın alması gibi). Türkiye'de de, örneğin Aydın Doğan'ın sahibi olduğu Doğan Şirketler Grubu Holding AŞ., özellikle 1990'lardan sonra medya sektörüne yatırımlarını arttırmış ve Doğan Medya Grubunu kurmuştur. Elbette bunun tam tersi, yani medya sektöründen diğer sektörler doğru bir sermaye aktarımı da, gerçekleşmektedir. Bu da yatay bütünleşmenin (tekelleşmenin) bir başka boyutunu oluşturmaktadır²².

Diğer yandan, tekelleşmenin bir başka boyutu olan dikey bütünleşme, bir kültürel ürünün üretim sürecinin tüm aşamalarının tek bir elden ve mutlak denetimini öngörür. Örneğin bir müzik şirketi, eğer dikey bütünleşmişse, kendine bağlı çalışan müzisyenlerin yaratıcılığı ve üretiminden stüdyo kayıtlarına, albüm isimlerinden müzik mağazalarına kadar üretimin ve dağıtımın denetimine sahip olabilir.

Kültürel üretim sürecinde yatay ve dikey bütünleşmenin birbirini destekleyen işlevleri vardır. Dikey bütünleşme sermaye dolaşımının denetim imkanını sağlarken, yatay bütünleşme çapraz promosyon çerçevesinde yeniden tüketiminin mekanizmalarını kurarken, tüketimin sürekliliğini ve dolayısıyla kâr maksimizasyonu mümkün kılar²³.

Kültür endüstrilerinde böylesine bir yapılanmanın önemli sonuçları vardır. Yoğunlaşma ve bütünleşmeyle birlikte medyada çapraz promosyonun artmasının, çapraz promosyona uygun olmayan ürünlerde bir azalmaya ve sonuçta kültürel ürünlerde bir homojenleşmeye neden olduğu ileri sürülmüştür²⁴. Homojenleşmeyle birlikte mülkiyetin gitgide daha az ellerde yoğunlaşması öncelikle çoğulculuğu ortadan kaldırır. Bu da aynı zamanda medyayı ellerinde bulunduranların siyasi ve sosyal denetim gücünü arttırmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, enformasyona ulaşabilme (ya da hangi enformasyona ulaşabileceği ve hangilerine ulaşamayacağı) endüstriyi denetleyenlerin denetimi altında kalmaktadır. Böylece bazı fikirler ve bazı imajlar yaygın bir biçimde dolaşıma sunulurken bazıları ise engellenmektedir (özellikle de sermaye birikimine ve daha genelde kapitalizmin kendisine karşı eleştirel düzeyde olanlar). Örneğin, Croteau ve Hoynes'in belirttiği gibi medyada eleştiri çoğunlukla hükümetin yetersizlikleri gibi noktalarda odaklanırken, özel sektörün kendi yetersizlikleri ya da tikanıklıkları gibi yapısal sorunlar gözardı edilen konular olmaktadır (1997: 43).

Özetlemek gerekirse, medyada tekelleşmenin temel belirleyicisi mülkiyetin yoğunlaşması olarak değerlendirilmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, mülkiyetin yoğunlaşmasının en önemli sonucu, mülkiyet sahiplerine enformasyon akışını denetleme, üreticileri ve dağıtıcıları kısıtlama imkanı sunarak çok geniş iktisadi, siyasi ve sosyal denetim imkânı sağlamasıdır (Mosco 1996: 182-183; Croteau ve Hoynes, 1997: 38-44). Tekelleşmenin yatay ve dikey uzantıları da bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Ancak (yatay ve dikey uzantıları ile birlikte) tekelleşmenin etkisinin doğru olarak anlaşılabilmesi için konuyu tarihsel bağlamı içinde değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü, tersi bir tutum mekanik açıklamaların ötesine geçmeyi engelleyecektir. Böyle bir kavrayış, tekelleşme olgusunu uluslararasılaşma (daha doğrusu uluslararasılaşmanın yeni biçimleri) çerçe-

24

Bkz. Croteau ve Hoynes, (1997); Peterson ve Berger, (1971 ve 1975); Hirsch, (1971); Bagdikian, (1992)

vesinde ele almayı gerektirmektedir. Bilindiği gibi medyanın tekelleşme ve uluslararasılaşması yeni bir olgu değildir (rekabetin azaltılması her zaman kârlılığı yükselten bir nedensellik-tir) ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası sürekli gündemde olan bir konudur. Ancak yeni olan, daha önce de belirtildiği gibi, kriz sonrası oluşan yeniden yapılanma içinde, sermayenin artık değer üretebilecek yeni alanlara ve pazarlara ihtiyaç duymasıdır. Bu yeni yapı içinde tekelleşme ve uluslararasılaşma, önceki biçimlerinden farklı olarak (bu kez yalnızca daha fazla kârlılık için değil, bununla birlikte sermayenin kendisini yeniden üretebilmesi için bir zorunluluk olarak) ortaya çıkmıştır. Diğer bir anlatımla, krizin temel varlık nedeni olan azalan kâr oranlarının önüne geçebilmek, ulusal sınırları kırarak sermayenin (ama emek gücünün değil) serbestçe dolaşımını ve dolaşısıyla "yeni" ürünlere "yeni" pazarlar yaratılmasını, düşük emek maliyetlerini, ve daha az devlet müdahalesini (her türlü düzenlemeye karşı çıkışı) gerektirmektedir. Bu çerçevede, özellikle teknolojik gelişme ve sıçramalar da medya endüstrisinin bu yapı içinde gelişmesinin/genişlemesinin önünü açmaktadır. Bir başka anlatımla, yeni iletişim teknolojileri (iletişim uyduları, yüksek kapasiteli kablo teknolojileri, internet, vb.) medya endüstrilerine uluslararası pazarlarda düşük maliyetli üretim ve pazarlama imkânlarını sunmaktadır. İşte bu yüzden, önceleri yüksek teknoloji gerektirdiği için doğal olarak kâr oranları diğer sektörlerle göre daha düşük olan medya, günümüzde bu kez, yüksek teknolojiler dolayısıyla uluslararasılaşmakta ve kâr oranlarını tekeli bir yapılanma içinde arttırmaktadır.

Bu gelişmenin sonucu, Anthony Smith'in (Mosco 1996 içinde, 179) belirttiği gibi Time Warner, Matsushita, Bertelsmann, News Corp., Fininvest, Hachette, Disney ve Sony gibi büyük uluslararası "canavarların" ortaya çıkmasıdır.

Bu şirketler dikey olarak tekelleşerek üretim ve dağıtım üzerinde mutlak kontrol kurarlar; yatay olarak tekelleşerek medya ürünlerinin (yazılımdan donanıma kadar) denetimini sağlarlar; ve son olarak "global" olarak tekelleş-

rek de uluslararası işbölümü çerçevesinde düşük maliyetli ve esnek olarak emeği, sermayeyi ve araştırma geliştirme etkinliklerini kullanırlar.

Bu gelişmenin en güzel örneği, 1996 yılında, görece doygunluğa ulaşmış ABD televizyon ve film pazarına oranla (yoğunluklu olarak ABD merkezli şirketlerin denetiminde olan) Avrupa'da televizyon ve film pazarının 2 kat daha fazla, (Avrupa dışında) tüm dünyada da 1.5 kat daha fazla genişlemesidir (IDATE, 1996).

Tablo 1- Film ve Televizyon Sektöründe
Dünya'da En Yüksek Pazar Payına Sahip İlk 10 Şirket

Şirket	Ülke	1994	1991
		Sermaye Dönüşü (Turnover-milyon\$)	Sermaye Dönüşü (Turnover-milyon\$)
Time Warner	ABD	15,905	7,391
Sony	Japonya	40,087	5,702
Matsushita	Japonya	69,922	3,951
NHK	Japonya	5,744	4,039
ARD	Almanya	5,650	3,730
Capital Cities/ABC	ABD	6,379	Sıralamada Değil
Viacom	ABD	7,363	1,370
Tele-Communications	ABD	4,936	Sıralamada Değil
Walt Disney	ABD	10,055	2,593
PolyGram	Hollanda	4,725	3,379

Kaynak: IDATE (1996) ve Mosco (1996, 181) den derlenmiştir.

Elbette, pazarın denetiminin en önemli ön koşulu mülkiyetin yoğunlaşmasıdır. Ancak bunun yanında, tekeli yapının getirdiği bir başka denetim mekanizması da, tekelleşmiş örgütlerin birbirleriyle kurduğu ittifaklardır. İttifaklar, çoğu zaman mülkiyet yapısında bir değişim getirmemekte, fakat pa-

25

Bu yeni sistemde hem televizyonların donanımı bilgisayar teknolojisi ile yeniden biçimlendirilmekte, hem de bu yönüyle kablo üzerinden kurulan alışveriş mekanizmalarıyla tüketim hızlandırılmaktadır.

26

Sabit sermayenin değişken sermayeye oranının S/D yüksek olması koşulu, söz konusu endüstrinin teknolojik gelişmişliğini gösterir.

zarın üzerinde daha fazla denetim sağlamak ve yeni ürünlerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin; donanım üreten şirketlerin yeni bir televizyon yayın formatı üzerinde anlaşmaları (diyelim ki dijital yayın ya da yüksek çözünürlüklü televizyon) bu biçimin egemen hale gelmesine ve diğer şirketlerin ister istemez tüm üretimlerini bu yeni biçime göre örgütlemelerine neden olmaktadır. Bu çerçevede en güncel örnek Time Warner, Tele-Communications ve Microsoft işbirliğinde kablolu sistemler üzerinde yeni geliştirilmeye başlanan "interaktif" program yayınlardır²⁵ (Mosco: 1996, 193). Geliştirilen bütün bu yeni yapılar medya tarafından gerçekleştirilen sembolik üretimin de yapısını sürekli olarak yeniden tanımlamakta ya da dönüştürmektedir. Başta ileri sunulan düşünceyi yinelemek gerekirse, bu dönüşümlerin sorunsuz yapılabilmesi ve her yeni dönüşümün sermayenin kendisini gerçekleştirebilmesine hizmet edebilmesi ancak her anlamıyla "mutlak" denetimin sağlanabildiği tekelleri bir yapılaşma içinde mümkün olmaktadır.

Sonuç olarak, medya sektöründe tekelleşme çok yönlü sonuçları olan, ancak temelde toplumsal süreçler üzerindeki denetim mekanizmalarının kurulmasına hizmet eden bir yapıdır denebilir. Medya endüstrilerinin nasıl örgütlendiği, tekelleşme olgusu çerçevesinde, endüstri içindeki istihdam yapısını, buna bağlı emek süreçlerini (yani değişken sermaye) ve sermayenin yapısal bileşimini²⁶ de kapsayacak biçimde çok daha geniş bir çözümlemeyi gerektirmektedir. Ancak basit bir gözlemlerle bile, medya endüstrilerinin ne denli büyük bir sermayenin denetimini ellerinde bulundurdukları ve bunu tekelleri bir yapı içinde gerçekleştirdikleri görülebilir. Bu olgu, medya tarafından gerçekleştirilen sembolik üretimin hiç de rastlantısal süreçler içinde gerçekleşmediğinin de bir göstergesidir. Her şeyden önce, medya tarafından gerçekleştirilen üretim, kâr maksimizasyonu güdüsü etrafında örgütlenmektedir. Bu da hayli gelişkin kapitalist bir örgütlenmeyi gerektirmektedir. Bu çerçevede, kültürel üretimin ürünü olan imgeler ve bunların dolaşıma sunulması aynı zamanda çözümleme açısından (bilinci dönüştü-

ren ve biçimlendiren süreçler olarak) ideolojik süreçlerin de bir ifadesini oluşturuyorsa, bunu kapitalist bir yapının dışında kavramlaştırmak mümkün değildir. Kısacası, ideolojik süreçlerin nasıl işlediği sorusu, ideolojik süreçlerin niye işlediği sorusu ile birlikte (yani, sermayenin kültürel alanda kendisini nasıl gerçekleştirdiğinin eleştirel bir ekonomi politik çözümlemesinde) anlam kazanmaktadır.

5. Sonuç Yerine

Günümüz toplumsal yaşamı içinde gerek bireysel gerekse toplumsal pratiklerin kavranması medyanın bu süreç içindeki etkisini ihmal ederek gerçekleştirilemeyecek bir boyuta gelmiştir. Bu çalışmada, böyle bir kavrayış doğrultusunda toplumsal gerçekliği bilincel kılmak adına harcanacak kuramsal çabanın eleştirel ekonomi politikasının sunduğu araçlara başvurmalarının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Önerilen yöntemsel çerçevenin bir "gereklilik" olarak değerlendirilmesi yalnızca bir "tercih" in uzantısı değildir. Kültürel üretimin ürünlerinin birer imge olarak ideolojik süreçlerin çözümleme nesnesi olması yanında, onların hangi mekanizmalarla ve nasıl bir yapı içinde üretildiklerini ihmal etmeden irdeleyen bir yaklaşım, kültürel üretimin maddi üretim temelinden ayrıştırılamayacağını da ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, çalışmada ileri sürülen tezlerden biri medya ürünlerinin tüketim süreci içinde tabi olacakları alımlama, kod çözümleri, yorumlama gibi süreçlerinin üretim sisteminin kendisi tarafından manipüle edilebildiği olmuştur. Bu da, üretim süreçlerinin, medyanın (kültür endüstrilerinin) yapısı ve örgütlenmesi ışığında çözümlenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Bu noktada, eleştirel ekonomi politik yaklaşımının sunduğu kavramsal araçlar çerçevesinde örgütlenecek bir çözümlemenin, aynı zamanda yöntemsel tutarsızlıklardan kaçınmak adına "indirgemecilik" gibi bir tuzağa düşme tehlikesini de içinde barındırabileceğini belirtmek gerekir. Ancak, diğer yan-

27

Bu tez, Gramsci, Lukacs, Althusser ve Williams'ın çalışmaları ışığında temel olarak Mosco (1996) tarafından ortaya atılmıştır. Bir genelleme yapmak gerekirse, bu tez, bireylerin, kurumların ya da fikirlerin karşılıklı olarak birbirini belirleyen süreçler içinde ilişkilendirilebileceğine dayanır. Ancak, yine Mosco'nun belirttiği gibi, "karşılıklı oluşum" ya da "çok yönlü belirlenim" hiçbir zaman ilintili süreçlerin ya da etmenlerin eş düzeyde önemli olduğu anlamını taşıyamamaktadır.

dan, hatırlanması gereken bir başka nokta indirgemeciliğin, belirlenimle aynı şeylermiş gibi değerlendirilmesinin yaratacağı tehlikedir.

Raymond Williams'ın (1992: 83) belirttiği gibi Marksist kültürel kuram içinde belirlenim konusundan daha karmaşık ve daha zor bir sorun yoktur. Williams'a göre Marksizmin karşıtları, Marksist kültürel kuramı, içinde hiçbir kültürel etkinliğin kendi başına bir önem, hatta gerçeklik taşımadığı zorunlu olarak indirgemeci bir kuram olarak suçlarlar, böylece her türlü kültürel etkinlik ancak doğrudan ya da dolaylı olarak ekonomik içeriğe indirgenmiş olarak anlam kazanabilir, hatta, herhangi bir kültürel etkinliğin siyasi bağlamı bile ekonomik konum bağlamında belirlenir.

Belirlenimcilik, kuramın yöneldiği gerçeklik alanının anlaşılması ve çözümlenmesinde güçlü fakat aynı zamanda da tehlikeli bir araçtır. Belirlenim, eğer "tek yönlü" olarak alınırsa kuramın sunduğu kavramsal çerçeve ile gerçeklik arasındaki karmaşık ilişki indirgemecilik tuzağından kurtulamaz. Ancak, eklenmesi gereken bir başka nokta da, belirlenim ile indirgemeyi koşulsuz aynı kefeye koymanın indirgemeci konumun bir başka boyutu olduğudur.

Bu çerçevede, eleştirel ekonomi politik yaklaşımda tutarlılıktan taviz vermeden indirgemecilik tuzağından kaçınmanın yolu belirlenimi "çok yönlü belirlenim" ya da "karşılıklı oluşum" olarak yeniden kavramlaştırmaktan geçiyor. Ancak bu şekilde ilişkilerin yapısı ve yönü daha açık ve doğru bir biçimde ortaya konabilir.²⁷

"Çok yönlü belirlenim" (ya da "karşılıklı oluşum") çerçevesinde örgütlenmiş bir kuramsal yaklaşım her şeyden önce kültürel alanın ve bunun içindeki (kültürel üretim ve tüketim gibi) yapıların ve pratiklerin tamamıyla özerk olduğu iddiasına bir karşı çıkışla işe başlamalıdır. Böylece ekonomi politik yaklaşımı çözümlenmenin merkezine kültürel pratikleri oturtmak yerine, bunların iktisadi, siyasi ve diğer maddi oluşturan-

ları üzerine yoğunlaşarak (diğer bir anlatımla metalar, kurumlar, sosyal ilişkiler ve hegemonya bağlamında) kültürü ve özellikle kültürel üretimi yeniden değerlendirmek durumundadır.

Eleştirel ekonomi politığın sunduğu bu yöntemsel çerçeve içinde kültürel pratiklerin toplumun maddi üretim temelini basit bir yansıması ya da doğrudan belirlenimi olduğu ileri sürülmektedir. Ancak eleştirel bir ekonomi politik yaklaşımı hiç bir zaman kapitalist üretim tarzının belli yapısal özellikleri olduğunu ve bunların kültürel üretim süreci içinde de başat olduğunu ihmal etmemektedir. İşte bu yapısal özellikler²⁸, kültürel ürünlerin nasıl metalaştığını ve farklı kültürel üretim süreçlerinde farklı meta biçimlerinin yaratılmasını açıklamaktadır.

Kaynakça

- Bagdikian B. (1987). "The 50, 26, 20 ... Corporations That Own Our Media." <http://www.fair.org>
- Bagdikian B. (1992). *The Media Monopoly*. Boston: Beacon Press
- Bagdikian B. (1995). "A Few Words With Media Critic Ben Bagdikian: Russel Schoch Converses With Ben Bagdikian." *California Monthly* (Sept. 1995). <http://www.rain.org>
- Braverman H. (1974). *Labour and Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.
- Clarke J. (1991). *New Times and Old Enemies: Essays on Cultural Studies and America*. London: Harper Collins Academic.
- Ewen S. (1976). *Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of Consumer Culture*. New York: Mc Graw Hill.
- Garnham N. (1990). *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information*. London: Sage.
- Garnham N. (1997). "Political Economy and The Practice of Cultural Studies." *Cultural Studies in Question*. M. Ferguson ve P. Golding (der.) içinde. London: Sage.
- Goldman R. (1992). *Reading Ads Socially*. New York: Routledge.
- Haraldsen G. (1991). "Cultural Interpretations of Media Consumption." *Media and Communication: Readings in Methodology, History and Culture*. Ronning H. and Lundby K. (der.) içinde. Norwegian University Press.
- Hirsch P. (1971). "Processing Fads and Fashions: AN Organization Set Analysis of Cultural Industry Systems." *American Journal of Sociology* (77) 4: 639-659.
- IDATE (1996). *Annual Sectorial Report: The World and Television Market*. <http://www.idate.fr> (IDATE).
- Kaya R. (1994). "A Fait Accompli: Transformation of Media Structures in Turkey." *ODTÜ Gelişme Dergisi* (21) 3: 383-404

28

Çalışmanın başında da tanımlandığı üzere kapitalizm, emek süreçlerinin ve meta mübadelesinin insanların kendi varlıklarını ve toplumsal ilişkileri tanımlamasında başat etkenler oldukları bir sistemdir.

- Marx K. (1990). *Capital* (1). London: Penguin.
- Marx K. (1993). *Grundrisse*. London: Penguin.
- Mattelart A. (1991). *Advertising International: The Privatization of Public Space*. New York: Routledge.
- Mosco V. (1966). *The Political Economy of Communication*. London: Sage
- Murdock G. ve Golding P. (1979). "Capitalism Communication and Class Relations." *Mass Communication and Society*. Curran J. vd. (der.) içinde. London: Edward Arnold.
- Peterson R. A. ve D. G. Berger (1971). "Entrepreneurship in Organizations: Evidence from the Popular Music Industry." *Administrative Science Quarterly* (16): 97-106.
- Peterson R. A. ve D. G. Berger (1975). "Cycles in Symbolic Production: The Case of Popular Music." *American Sociological Review* (40): 158-173.
- Philips D. ve Tomlinson A. (1992). "Homeward Bound: Leisure, Popular Culture and Consumer Capitalism." *Come on Down: Popular Media Culture in Post War Britain*. Strinati ve Wagg (der.) içinde. London: Routledge.
- Tester K. (1994). *Media, Culture and Morality*. London: Routledge.
- Thompson J.B.(1994). "Social Theory and The Media." *Communication Theory Today*. Crowley and Mitchell (der.) içinde. Polity Press.
- TUENA (1998a). *Türkiye İçerik Üretimi Çalışması: Çalışma Belgesi*. TUENA-Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Proje Ofisi: Ankara.
- TUENA (1998b). *Enformasyon Teknolojileri Sanayii Yetenek Saptaması Çalışması*. TUENA Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Proje Ofisi: Ankara.
- Wernick A. (1991). *Promotional Culture: Advertising, Ideology and Symbolic Expression*. London: Sage.
- Williams R. (1992). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.

Gerbner'in Ekme Tezi ve Anlattığı Öyküler Üzerine Bir Değerlendirme

Özet

Ekme tezi ve kültürel göstergeler incelemesi iletişim kuram ve araştırmaları alanında 1960'lardan beri önemli bir yer kaplar. Bu çalışmada, Gerbner'in genel olarak yaklaşımı ve özel olarak *ki*'nin birinci sayısında yer alan "Anlattığımız Öyküler" makalesi eleştirel bir biçimde değerlendirildi. Gerbner'in yaklaşımının kuram ve yöntem, bulgular ve önerilerinin anlamı, sınırlılığı ve yetersizliği üzerinde duruldu. İletişim kuram ve incelemelerinde, kültürel göstergelerin, şiddetin ve ekmenin önemli olduğu, fakat televizyondaki şiddetin ve günlük yaşamdaki sonuçlarının çok dar bir çerçevede alındığı; hem çeşit hem de işlevsellik bakımından Gerbner ve arkadaşlarının üzerinde durduğu şiddetten çok daha önemli olan ve incelenmesi gereken şiddet biçimleri olduğu vurgulandı.

İrfan Erdoğan
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

An Evaluation on Gerbner's Cultivation Thesis and the Stories He Told

Abstract

The cultivation thesis and cultural indicators research have taken an important place in communication theory and research since the mid 60s. The present article critically evaluates Gerbner's approach in general and "The Stories We Tell" appeared in *ki*'s first issue in specific. The meaning, limitations and shortcomings of theory and method, findings and recommendations of Gerbner's approach are analyzed. Although cultural indicators, violence and cultivation are important in communication theory and research, violence in media and effects on daily life of individuals are taken in a limited framework, and there are far more important violence issues in terms of variety and functionality and require investigation than the violence issues Gerbner and his associates focus on.

Gerbner'in Ekme Tezi ve Anlattığı Öyküler Üzerine Bir Değerlendirme

Giriş

Ekme/yetiştirme kuramı, araştırma dizaynı, yöntem ve değerlendirmesini ele alan bu niteliksel inceleme, G. Gerbner'in yaklaşımını eleştirel bir şekilde sunarak toplumsal yapılar ve ilişkiler içinde anlamlandıracaktır. Eleştirinin anlamı kesinlikle "kötülemek" veya "suçlamak" değildir. Eleştiri bize dışarıdan geleni ve getirileni yeniden-anlamlandırmak için irdelemektir. Bu anlamlandırma yanında, bu tür eleştirelliğin ötesine gidip, kendimizi anlama yönünde incelemelerin artması ve kendi ürettiklerimizi okuyup, kendimizi destekleme gerekliliği acildir. Hissedilen bu acillik yönünde bilimsel çalışmaların ağırlık kazanması gerekmektedir.

1. Gerbner Okulunun Yaklaşım Tarzı

Gerbner, kültürel göstergeler, ekme/yetiştirme (*cultivation*) kuramı, ekme tezi veya ekme analizi olarak adlandırılan yaklaşımını, 1960'ların ortasında Philadelphia Üniversitesi Annenberg İletişim Okulu'nda geliştirdi. Ekme kavramı belli bir şeyi (psikoloji, kültür ve ideolojiyi) belli bir yere (izleyici bilincine) yerleştirmek ve besleyip yetiştirmek için yapılan amaçlı girişim anlamında kullanılmaktadır. 1967'den beri Gerbner ve arkadaşları televizyonun en çok seyredildiği akşam vakti (*prime time*) ve gündüz programlarının örneklemelerini incelemektedir. Yaklaşım, Amerikan iletişim çalışmaları alanında egemen olan "etki sorunu" ekseninden hareket ederek geliştirilmiştir. Etki gelene-

ğini ekme tezi açısından sürdüren bu yaklaşım, içerik analiziyle televizyonda egemen imajlar olarak seçilen televizyon dünyasının kültürel göstergeler değişkenlerini belirler ve bu imajların izleyicilere etkisini alan araştırması (*survey*) yoluyla inceler. İncelemede elde edilen televizyon izleme yoğunluğuyla imajlar arasındaki istatistiksel ilişkiyi anlamlandırır. Elbette, bu incelemede, sadece izleme yoğunluğu üzerinde durulmaz, aynı zamanda sosyo-demografik değişkenler de (örneğin yaş, meslek, eğitim, gelir, cinsiyet) ilişki analizine katılır. Ayrıca bu değişkenlere, azınlık gruplar ve siyasal tutumlar da eklenmektedir (Dominick, 1990). İzleyici değişkenleri çoğunlukla izleme yoğunluğu; kültürel göstergeler ise günlük yaşamı ve televizyon dünyasını yansıtan kategorileri içinde toplanır. Çok televizyon seyredenlerle az seyredenler karşılaştırıldığında, çok seyredenlerin televizyon dünyasını yansıtan "televizyon yanıtı" "ekme etkisi" delili olarak yorumlanır. Bu incelemelerin ana sonucuna göre, "televizyon uzun dönemli" etkilere sahiptir: Bu etkiler küçüktür, dolaylıdır, fakat artma eğilimindedir, üst üste birikir ve anlamlıdır.

Gerbner ve arkadaşları, Lewis'e göre (1997: 89) başlangıcından beri pek uzağa gidemeyen "medya etki" okulunun, medya etkisini çeşitli, kısmi ve uzun dönemli olarak niteleyen bir kuram geliştiren "reformcu kanadı" olarak nitelenebilir. Bu nitelmeden farklı olarak, ekme analizinin kültür konusuna Frankfurt Okulu'nu anımsatacak içerikte eleştirel olarak yaklaşımı ve eleştirilerini niceliksel verilere dayandırarak yapma-

sı, bu yaklaşımı "Frankfurt Okulu'nun bir tür ampirik biçimi" olarak anlamlandırma olasılığını da öne çıkarır.

A. Yaklaşımın yöntemi

Kültürel göstergeler projesi birbirini tamamlayan ileti sistemi ve "ekme" çözümlenmelerini içeren iki araştırmadan oluşur. İleti sistemi çözümlenmesi için televizyon programlarının örnekleri kaydedilir ve içerik çözümlenmesine tabi tutulur. Bu içerik çözümlenmeleriyle televizyon dünyasının özellikleri belirlenir. Bu özellikler televizyon dünyasının izleyicilere verdiği potansiyel dersler (ekme) olarak kabul edilir ve alan araştırmasında sorulacak "televizyon yanıtı" ile ilgili soruların kaynağı olarak kullanılır. "Televizyon yanıtı" olmayan soruların kaynağı olarak da resmi istatistiklerden faydalanılır. Televizyon izleme süresi az, orta ve çok olarak sınıflandırılır. Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir ve (kent ve kent olmayan) çevre değişkenleriyle korelasyon analizi yapılır. Toplumsal sınıf sosyoekonomik statü ile tanımlanmıştır ve işçi sınıfı, orta sınıf ve üst sınıf olarak ayrılır. Ekme çözümlenmesinde televizyonu az ve çok izleyenlerin sorulara verdikleri yanıtlar incelenir. Amaç, çok izleyenlerin sorulara televizyon dünyasının potansiyel derslerini yansıtmak şeklinde yanıt vermelerinin (televizyon yanıtı) benzer demografik özelliklere sahip olan fakat az televizyon izleyenlerden daha fazla olup olmadığını bulmaktır. "Ekme" kavramı, izleyicilerin düşüncelerine televizyonun katkılarını açıklar. "Ekme" farklılığı iki farklı izleyici grubunun "televizyon yanıtlarındaki" yüzde farkıdır (Gerbner vd., 1982: 103).

B. Yaklaşımın Bulguları I: Televizyonun örgütsel ve ideolojik yapısı

Gerbner'e göre:

a) Televizyon merkezleşmiş bir öykü anlatma sistemidir. Draması, reklamları, haberleri ve televizyon programlarıyla her izleyici eve bir ortak imajlar ve iletiler dünyası getirir. Halk televizyonun simgesel çevresi içinde doğar ve televizyonun tekrarlanan dersleri ile yaşar. Simgesel çevreyi yaratma sıkı sıkıya denetlenen bir süreçtir (1982).

b) Ticari televizyon halkın elinden etkili bir şekilde soyutlanmıştır. Televizyon halkın doğrudan katılmasından uzaklaştırılmıştır. Halkın yönetiminden korunmuş ve özel şirketlerin yönetimine bağlanmıştır. Bu yönetimi sağlayan mekanizma reklamdır. Reklam yapan firmalar televizyona müşteri çektiği, teslim ettiği, haber ve eğlence yoluyla öteki hizmetleri gördüğü için para öder.

c) Televizyon olası en geniş izleyici sayısını en az maliyetle elde etmek için rekabet eder. Bunun anlamı en geniş ve alışılmış (nüfusun çoğunun hoşuna gidecek) yaklaşımlar verme, keskin çatışmaların bulandırılması, rekabet eden görüşleri birbirine katma ve dengeleme, farklı ya da sapan görüntülerden çekinme, bunları korkulan ya da bastırılmış olarak sunmadır. Görevsel bir görüş gerçekte ne kadar merkezden öte veya kaydırılmış olursa olsun, daha aşırı görüntülerle dengelenir. Bu dengeleme sunuşun nesnel, ılımlı veya kitle pazarlaması için yatkın sunuş olarak görünmesi içindir. Bu örgütsel baskılar ve görevler, ılımlı ya da orta yol sunuşların ve yönelimlerin yetiştirilmesini/ekilmesini gösterir (Gerbner vd., 1982:105).

d) Gerbner'e göre televizyon seyretme farklı grupların yaşam koşullarıyla ve dünya görüşleriyle farklı fakat uygun bir şekilde ilgilidir. Bu uygun kalıpların en genel olanları "ana akım" olarak isimlendirilir. Ana akım (anayol, orta yol, ana damar) televizyonun ekme çalıştığı genel dünya görüşü ve değerleri olarak tanımlanır. Televizyon toplumun bütün sektörlerine girer, tekrarlanan ve yaygın kalıplar yoluyla belli bir dünya görüşünü ortaya atar; bu kalıplar organik bir şekilde birbiriyle ilişkili ve içsel olarak uyumludur.

e) Çağdaş toplumda halk artan bir şekilde, gerçek ilişkiler yerine televizyonla ilişkiye girip doyum sağlamakta ve "vekaletsel" deney kaynaklarına dayanmaktadır. Kişileri birbirine bağlayan ve ortak bilinci kuran popüler kültürün dokusu şimdi kitle iletişiminden salınan, genellikle işlenmiş üründür.

f) Ekme analizlerinin bulgularına göre, televizyon Amerikan toplumunu oransal olarak, demografik nitelikleri temsil edecek bir biçimde yansıtmamaktadır. Örneğin televizyonda

erkekler kadınlardan üç kat daha fazla yer alır. Kadınların çoğu televizyonda erkeğe hizmet eder, genç erkeklerle tanışır ve hızla yaşlanırlar.

g) Ulusal gelirin neredeyse yarısının nüfusun üstteki yüzde yirmisine gittiği gerçeğine rağmen, saf Amerika olarak sunulan "orta sınıf" efsanesi televizyon dünyasına egemendir. Televizyon dünyasında hemen herkes ortalama bir gelirle rahat bir yaşam sürüyor görünür. Amerikan televizyonunda hemen hemen on televizyon karakterinden yedi tanesi orta sınıf mensubudur. Bunların çoğu profesyoneller ve yöneticilerdir. Gerçekte hizmet sektörü dahil işçi sınıfı, Amerikalıların yüzde 67'sini oluşturur, fakat televizyon karakterlerinin sadece yüzde onu işçidir. Televizyon dünyasındaki düşük oranlı temsil, izleyicilerin sınırlı yaşam koşullarını, sınırlı etkinlik alanını ve katı bir şekilde önyargılanmış imajlarını ekmeyi ima eder (Gerbner, 1979: 180; 1982: 106).

C. Yaklaşımın Bulguları II: Televizyonun psikolojik, kültürel ve siyasal etkisi

Gerbner 1960'da Lasswell'in geçmişteki incelemelerin muhasebesini yaparak elde ettiği sonuca bağlı kalarak, medyanın bir kültürde var olan tutumlar ve değerleri "ekip geliştirdiğini" (yetiştirdiğini), böylece bir kültürde "birleştirici rol oynadığını" belirtir. Gerbner'e göre, kitle iletişimi sosyalleştiren ajan olarak rol oynar ve televizyon gerçeğinin izleyicide "ekilmesi" (yani televizyon gerçeğinin izleyicide egemen olması) izleme yoğunluğuyla pozitif bir ilişki içindedir. Çok seyreden izleyicilerin "günlük yaşamın gerçeklerini" tanımlamasında televizyon gerçekleri egemendir. İzleyiciler televizyon dünyasının kültürel dokusunda yatan anlamları emmeye eğilimlidirler, çünkü televizyonu genellikle tercihe bağlı olmayan bir şekilde ve programa göre değil, saate göre kullanırlar (Gerbner, 1979: 180). Televizyonun yoğun seyredenler üzerindeki etkisi çoktur; az seyredenlerin diğer enformasyon kanallarını daha fazla kullanılmaktadır; genç izleyicilerin ve yalnızlık durumunda olanların üzerinde "ekme" etkisi daha çoktur (Hawkins & Pingree, 1983).

Televizyon gelecekteki tercihleri ve kullanışları etkileyen tutumları eker. Okur-yazarlığın ve toplumsal hareketliliğin tarihsel engellerinin ötesine geçen televizyon nüfusun günlük kültürünün öncel ortak kaynağı olmuştur. Televizyon muhtemelen sanayi öncesi dinden beri ilk defa güçlü bir kültürel bağ sağlar (Gerbner vd., 1982). Gerçi televizyon seyretme olayı tutucuları, ılımlıları ve liberalleri bir araya getirir, ama çok izleyenler arasında liberal tutum en zayıf olandır. Televizyon seyretme geleneksel farklılıkları bulanıklaştırır; daha homojen bir ana akım, orta-yol siyasal görüş içinde kaynaştırır; ana akımı azınlıklar ve kişisel haklar konusunda "sert çizgi" konumuna doğru büker. Ekme kuramının önde gelenlerinden Gross'a göre televizyon kurulu endüstriyel düzenin bir kültürel koludur ve süregelen inanç ve davranışları değiştirme, tehdit etme veya zayıflatma yerine, öncelikle koruma, dengeleme ve destekleme hizmetini görür (Boyd-Barrett & Braham, 1987).

İncelenen medya gerçeğinde, medya şiddeti ağırlıktadır. Televizyonun toplumsal yaşamın anlatımında da "şiddet ve tecavüz" önemli bir rol oynar. Örneğin akşam programlarında gösterilen şiddet, gerçek hayatta olandan on kat daha fazladır. Fiziksel tecavüzü pek ender acil ve tıbbi yardım izler. Simgesel tecavüz, saldırıyı değil, gücü; tedaviyi değil, kurban etmeyi, incitmeyi, kime karşı kimin neyle "savuşabileceğini" gösterir. Televizyonda bu "savuşabilme" oyununda, yaşamlarının en verimli döneminde olan egemen beyaz erkekler güvenlik bakımından en iyi durumdadırlar; kurban olmak yerine, kurban edendirler. Bunun aksine yaşlı, genç, azınlık ırkın kadınları ve genç erkekleri vahşi çatışmalarda kurban olanlardır. Gerbner'e göre şiddet gücünün ve kurban etmenin sürekli gösterilmesi, televizyonu çok seyredenler arasında abartılmış tehlike algısı yaratır ve abartılmış bir güvensizlik/tedirginlik duygusu eker (1992). Televizyonu çok izleyenlerde büyük tehlikeler ve emniyetsizliklerin olduğu, "rezil bir dünyada" yaşadıkları duygusunun az izleyenlerden daha keskin olduğu kanısı vardır. Bunu Gerbner "insafsız dünya sendromu" olarak niteler. Bu sendrom, duyarlılığın ve güvenin kaybolmasına katkıda bulunur; bazıları için güç ve diğerleri için incinebilirli-

lik gösterir, şiddet ve kurban etmeyi davet eder (Gerbner, 1982; Gerbner, 1992; aktaran Hamelink, 1997: 114).

2. Yaklaşımın Eleştirisi

A. Kuramsal çerçeveye ilgili eleştiri

Ekme analizi kullandığı niceliksel yöntemle ancak bazı temel ideolojik mekanizmaları aydınlatabilir. Çünkü ideolojinin incelenmesi, daha çok siyasal ve ekonomiyi de incelemeye katan nitelik incelemesi alanına girmektedir. Alan araştırması ve içerik analizleriyle elde edilen verilerle varabilecek sınırlı sonuç ancak pozitivist-ampirik kuramsal çerçevenin ötesine gidilerek ve bulguları niteliksel analizle birleştirilerek aşılabılır. Gerbner kültürel yorumlarında "ana akım" etkisine eğilerek bu tür niteliğe kendi yaklaşım tarzı çerçevesi içinde ulaşmaktadır: Gerbner'in yorumunda, Psikolojik, kültürel ve siyasal ekme sürecinde televizyon, dünyaya açılan pencere veya dünyayı yansıtan araç olarak değil, sembolik çevre üzerinde egemenlik kuran araç olarak ele alınır (McQuail & Windahl, 1993: 100). Bu bağlamda, Gerbner'in yaklaşımını Türkiye gibi ülkelerde medya veya kültürel emperyalizm tezini test için kullanılabilme olasılığı vardır. Bu kullanım da ancak, çok televizyon seyredenlerin, örneğin, Amerika veya Amerikan imajları hakkındaki tutum ve görüşlerinin Amerikan gerçeğinden oldukça uzak olduğu varsayımının test edilmesiyle yapılabilir. Az televizyon seyredenlerle çok seyredenler arasında, yukarıda belirtilen Amerikan imaj ve gerçeği anlamında fark olmadığı "null hipotezi" ampirik verilerle test edilir ve "null hipotez" reddedilerek veya kabul edilerek sonuç çıkartılır. Weimann'ın (1984) İsrail'de gençlerin Amerika hakkındaki algılarıyla/görüşleriyle televizyon izleme yoğunluğu arasındaki ilişkiyi ele alan incelemesi buna bir örnektir. İncelemenin sonucuna göre, yoğun televizyon seyreden grubun Amerikan gerçeği, televizyonda sunulan abartılmış gerçektir. Gerçi, her tür etki incelemesi, kuramsal yaklaşıma bağlı olarak gelen sorun ve hipotez biçimlendirmesine göre, medya ve kültürel emperyalizm tezlerini test etmede kullanılabilir. Fakat bu kullanımla elde edilen sonuçlar, yöntem ve kuramsal çerçeve dikkatle incelenerek

yeniden değerlendirilmelidir. Televizyonun Amerika'da ektiği orta sınıf ideolojisi, Türkiye'ye geldiğinde Amerikan kültürel emperyalizmi ve kitle tüketim alışkanlıklarının ekilmesi biçimine dönüşür.

Gerbner'in yaklaşımına şüpheli yaklaşanlar ve eleştirenlerin başında, 1990'lardaki liberal-çoğulcu görüşler gelir. Bunun nedeni hem Gerbner'in yaklaşımı hem de liberal çoğulcu görüşü eleştirmesidir. Gerbner'e göre, liberal izleyiciler ideolojik bakımdan bağımsız ve yapısız değildir: Yani, izleyici Fiske'in semiyotik demokrasinin özgür insanı değildir; Post-modern anti-yapısalcı insan da değildir. Bu anlamda, Gerbner televizyonun ekici etkisi bakımından Frankfurt Okulu'na yaklaşır ve Frankfurt Okulu'nun Amerika'daki deneyci temsilcisi olarak nitelenebilir.

Gerbner, liberal-çoğulcu ve post-modernist tarzdaki "direnen izleyici birey" görüşünü ve kamu politikası alanında "kendi anlamını üreten izleyici" araştırmasını anlamsız olarak niteler; çünkü bu yaklaşım televizyonun ektiği ortaklıkları (genel ortak karakterleri) göz önüne almaz: "Kendi anlamını yaratarak direnen izleyiciler" incelemesi, televizyonun ektiği ortaklıkları hesaba katmadığı için, kamu politikaları konuları/sorunları için anlamsızdır. Kamu politikaları konusunda belirleyici rol oynayan müşterek olanlardır (Gerbner, 1991: 8, aktaran Roach, 1997: 58). "Direnişçi okumanın" (karşıt anlamlandırmanın) olabilmesi için, bu okumayı oluşturan ideolojik bir bilinç yapısının olması gerekir. "Direnişçi okumayı" sağlayan bilinç yapısı da ancak belli kültürel ve siyasal hazırlığa/hazırlanmaya bağlıdır. Shohat ve Stam'ın belirttiği gibi (aktaran Roach, 1997: 58), güçsüzleştirilmiş cemaatler egemen programlamayı direnişçi perspektiften geçerek çözümlenebilirler; fakat bu çözümlenmeyi ancak kendi ortaklaşa yaşam ve tarihsel belleklerinin onlara sağladığı alternatif anlama çerçevesi ölçüsünde yapabilirler. Ayrıca, "semiyotik demokraside" metni okuma sürecinde yapılan direnişçi çözümlenme, insanı yaşadığı koşullar ötesine götürmez. Bu tür bir çözümlenme ancak o koşulların egemen düşünce ve ideolojik biçimlendirmelerinin ötesine götürebilir.

Hirsch'e göre (1980) Gerbner ve arkadaşları eski doğrusal (*linear*) "uyaran-cevap-etki" modelini terk etme yerine sadece yeniden formüle etmişlerdir. Gene de, Gerbner'in yaklaşımı klasik deneyci/ampirik etki analizinden daha anlamlı olarak nitelenebilir; çünkü etkiyi kısmi, eklenen ve uzun dönemli olarak ele alır.

İzleyici görüşleri, tutumları ve davranışları ile sembolik yapılar ve yapıların anlamlandırılması arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır; Bu nedenle, "kültürel göstergeler" ile "izleyici tutumları" arasındaki ilişkinin ele alınış biçimi ve belli birkaç tv-değişkenine ve sosyo-demografik verilere indirgenerek açıklanmaya çalışılması yetersizdir. Bir tutumun veya değerlerin organik anlam kalıbı içindeki önemi ve öznel anlamı anlaşılmasından, belli bir durumda kişinin, ya da grubun nasıl davranacağı ve ne yapacağı önceden saptanamaz. Görüşler, tutumlar ve inançlar sadece televizyonla değil diğer medya ve sosyal ilişkiler ağıyla oluşur. Örneğin, Zillman'ın (1980) belirttiği gibi, Gerbner'in "Ekme" okulunun savının aksine, izleyiciyi "koru veren bir dünya görüşüne" götüren etken "koru veren televizyon" değil, halkı "koru veren televizyonu" seyretmeye götüren "gerçek endişe ve huzursuzluk" deneyimidir; çünkü televizyon hayali olarak korku ve gerginliği yükseltir ve arkasından çözüm sunarak serbest bırakır. Zillman'a göre, bu sürecin ikinci parçası pozitif faydaları için incelenmelidir. Zillman'ın önerisinden öteye gidilerek, "pozitif faydanın kimin ve ne için olduğu ve çok yönlü sonuçları" üzerinde durmak gerekir. McQuail'e göre (1993), Zillman'ın sunduğu yeterli bir öneri, fakat saha araştırması ve içerik çözümlemesi ile bunun sınanması şanssızdır. McQuail'in pozitivist deneyci işlevsellikten hareket ederek ve işlevsel tanımlama olasılığının olmadığı varsayımına dayanarak sunduğu bu eleştiri pek geçerli değil, çünkü bunun belli bir ölçüde yapılabileceğini kültürel göstergelerdeki işlevsel tanımlamalar ve ölçmeler göstermektedir. Ayrıca, pozitivist deneyci ölçmeyle elde edilen bulgular ile niteliksel analizle elde edilen bulgular arasında köprü kurarak yorumlamalar yapılamayacağı saf deneycilik veya Avrupa'nın geleneksel niteliksel araştırma geleneği açısından doğru olabilir; fakat her

ikisinin de (niceliksel verilerin ve niteliksel anlamlandırmaların) birbirini reddetmesi (*negation*) ve birbirini karşılıklı olarak dışlayıcı (*mutually exclusive*) olması ancak ideolojik çatışma temelli kuramsal bağnazlıklar içinde geçerlidir.

Gerbner'in kültürel yorumuna göre, televizyon kurulmuş bir sanayi düzeninin kültürel koludur; süregelen inançları ve davranışları değiştirme, tehdit etme veya zayıflatma yerine öncelikle tutma, istikrar sağlama ve destekleme yönünde hizmet eder. McQuail'e göre (1983: 205), bu tür yorum ekme savını Frankfurt Okulu'nun eleştirel görüşüne yakın ve son Marksist çözümlemelerden uzak olmayan bir yere getirir. Fakat kültürel eleştirilerin ideolojik pozisyonunu belirlemede çok titiz davranmak gerekir. Klapper'in sunduğu "destekleme" savındaki amaç ve yaklaşım tarzı buna bir örnektir: Televizyonun destekleyici olduğunu belirten pozitivist-deneyci modellerde, destekleme makro anlamda olumlu olarak görülmektedir. Grupların yeterince temsilini nicelik ve oran bağlamında isteyen eleştirilerin amacı, bu desteği daha etkili olarak yapmak isteğini taşır. Bu tür bir eleştirel yaklaşım, Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisine ilişkin eleştirel çerçevesi ile eşitlenirse ciddi bir hata yapılır. Desteklemeyi düzenin bir gerçeği ve olumlu olarak kabul etmekle, düzenin egemenlik altındaki sınıflar üzerinde psikolojik, kültürel, ekonomik ve ideolojik baskınlığını sürdürdürebilmesinin bir gereği olduğunu belirtmek arasında büyük kuramsal fark vardır.

Gerbner okulunun kültürel göstergeler araştırma modeli, televizyonun rolünü kültürün gelişmesini etkileyen ana yapısal etkenleri açıklayan daha geniş bir kuramsal çerçeve içinde incelemeyi amaçlar. Bunun yerine, gönderici-alıcı modeli gibi, iletinin içeriği ve bireysel algılanması bu içeriğe ve algılara etki eden tarihsel, siyasal ve ekonomik koşullardan soyutlanarak incelenir. Bu durum da, alan araştırması ve içerik analizi yönteminden kaynaklanan kaçınılmaz zor bir durumdur. Televizyon izleme ile izleyici tutumları, görüşleri veya inançları arasında ölçmelerle kurulan bağ neden-sonuç ilişkisini açıklamada yetersizdir. Bu açıdan da, tutarlı bir kuramsal nedensellik ilişkisinin kurulması gerekir ki bu da zorunlu olarak, açıklama ve anlamlandır-

ma süreci içine en azından siyasal ekonomiyi katmayı gerektirir.

Gerbner'in yaklaşımındaki toplumsal denetim (toplumsallaşma) modeli, çeşitli izleyici gruplarının farklı yaşam koşullarına göre televizyonun içeriğini nasıl çözdüğünü ve içeriğin anlamının farklı alt kültürlerin inanç sistemlerine girdiğinde nasıl değiştirildiğini incelemek için bir çerçeve getirmez. Televizyon iletileri uyum için çalışabilir, uyumu sağlayabilir, fakat bu iletilerin reddiyle gelişen kültürel ayrılık ve değişim nasıl açıklanabilir? Ayrıca, Lewis'e göre Gerbner'in ekme kuramı, izleyicinin anlam kurmasını basitçe ikili sisteme indirger: İzleyici ya televizyonun sunduğu biçimdeki dünyayı kabul eder veya etmez (1997: 89). Medya metni, bu katı ikili karşılıklı-oyunda, sadece "tekrarın vuruşlarını çınlatan düz ve temiz bir peyzajdır. Bu sınırlılığın ve yetersizliğine rağmen, ekme modeli televizyonun çağdaş kültürde belirlenmiş hegemonyacı bir rol oynadığını sistemli bir şekilde göstermiştir.

Gerbner'in modeli, başlangıç noktası olarak televizyonun içeriğini alır ve böylece televizyonun simgesel kültürüyle ulusal kültürü eşleştirerek kendini sınırlar. Televizyon çeşitli alt kültürler ve referans grupları arasında kültürel bir bağ olabilir. Fakat çözümlenmeye, bu alt kültürlerin belli bir duruma karşıt olarak nasıl geliştiklerini ve enformasyonun bu durumu anlamak için çeşitli kaynaklar ve çeşitli kitle iletişim araçlarından nasıl alındığının çözümlenmesi ile başlamadıkça, televizyonun alt kültürlerin ve ulusal kültürün gelişmesine olan görece katkısını saptamak zordur.

Daha önemlisi, toplumsal denetim ajanı olarak sadece televizyonu göstermek, kültürel gelişmede rol oynayan öteki kültür üreten araçların rolünü ihmal eder. Gerçi televizyon oldukça önemlidir, fakat, örneğin Althusser'in devletin resmi ideolojik aygıtları, Marks'ın toplumsal üretim biçimindeki öğeler ve aileden başlayarak genişleyen toplumsal sivil örgütlenmeler dahil, toplumsal üretim faaliyetlerini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu tür katma, incelemenin deneyci yanıyla nitelişellik yanı arasında dengelerin değişmesi gerekliliğini or-

taya çıkartır. Nitel olanı, işlevsel tanımlamalara dayanan nicel ölçmelerle mikro seviye içine çökertme ve özellikle 1990'larda yaygın bir şekilde yapıldığı gibi, bireyde başlayıp bireyde bitecek "demokratik çoğulculuk" ve "bireysel çoğulcu anlamlandırma" nitelendirmeleriyle sonuçlandırdıktan sonra, "büyük kuramları" ve "tümcelleştiren yaklaşımları" reddetme, bilimi hem basitliğe düşürür hem de uluslararası şirketlerin egemenliğindeki pazar yapısında, bilinçleri biçimlendirme ve ideolojik sözcülük yapma konumuna sokar.¹

Gerbner'in ekme modeli 1980'lerden beri diğer ülkelerde kullanılmaya başlandı. Bu araştırmalar seks, şiddet, siyasal yönelim, geleneksel değerler ve sosyal stereotip analizleri yapmaktadır. Bu incelemelerde, örneğin "yerel kültür-bağımlı" sonuçlar elde edildi (Gerbner, 1994). Gerbner'in "yerel kültürel bağımlı" sonucu, "kültürel sömürü, kültürel emperyalizm yok" anlamına gelir. "Yerel kültürel bağımlı" sonuçlar bulgusu, Anglo-sakson kültürel geçmiş, ilişki ve değerleri paylaşan Amerika'nın büyükannesi İngiltere için geçerli olabilir; fakat Türkiye için çok farklı bir anlama sahiptir: En azından kültürel hegemonya veya sömürüyü heceler.

Gerbner'in yaklaşımında, Amerikan pozitivist iletişim yaklaşımlarında olduğu gibi, "(a) dıştan gelen kültürel mesajlar yerel toplumun kültürünü mü eker? (b) Mesajın geldiği kültürün değerlerini mi eker? (c) İkisini birlikte mi eker? (d) Aralarında egemenlik ve mücadele, yok etme, kendine benzetme gibi ilişkiler var mıdır? (e) Dıştan gelen mesajlar gerçekte alakasız mıdır?" gibi sorular ya görmemezlikten gelinir, ya "karşılıklı-bağımlılıktan" bahsedilerek çözümlenmeye çalışılır, ya da ilgisiz/alakasız olarak nitelenir. Alakasız diyen yaklaşım, etkiyi tümüyle reddeder. Ekme modeli en gelişmiş şekliyle, kültürel etki yerine kültürel alışverişi, kültürel değiş tokuşu (mübadele) getirir.

B. Yöntemle ilgili eleştiri

Gerbner'in yaklaşımı kültürel ve siyasal iletişim alanında Amerika'da ve sonradan Avrupa ve diğer yerlerde kullanılmak-

1 "Büyük kuramlar" ve "tümcelleştiren yaklaşımlar" kavramı "grand theories" ve "totalizing paradigms" anlamına kullanıldı. Burada karşı çıkan, hem yapısal görevselcilik hem de Marksist kuramdır.

tadır. Bu tür incelemelerin genel sonucuna göre, televizyon "orta yol" siyasal görüşleri eker. Bu orta-yol görüş yoğun izleyicilerin kendilerini siyasal tanımlamalarında gösterir. Elbette, orta yol siyasal görüşü desteklemeleriyle paralel olarak, "fazla izleyenler" de bu yolu seçmeye yöneleceklerdir. Ekme analizinde sonuçlar izleyicilerin kendilerini siyasal bakımdan tanımlamaları ve bunun istatistiksel sonucuyla elde edilmektedir. Bu sonuç da, "öz değerlendirmenin" ne denli geçerli ve güvenilir olduğuna bağlıdır.

Gerbner'in yöntemi bir çok yerde çeşitli biçimde kullanılmaktadır. Örneğin, yöntemin aynısını kullanarak inceleme yapan Piepe ve diğerleri (1977), İngiltere'de şiddet ile çok televizyon seyretme arasında istatistiksel bakımdan bir anlamlılık bulamadılar ve Gerbner'in modelinin çalışmadığı sonucuna vardılar. Her sonuç gibi bu sonucu da, incelemenin yapıldığı sosyal çevrenin kültürel yapısı ile yeniden anlamlandırmak gerekir. Amerikan kültürel koşullarında geçerli olan, farklı kültürel durumda geçerli olmayabilir.

Modelde karmaşık semiyotik anlam kurma, "televizyon izleyicileri ya televizyon dünyasını kabul eder veya etmezler" ikilemi içine çökertilir ve içerik analiziyle elde edilen göstergeler bu iki boyutlu basit frekans dağılımına indirgenir. Frekans dağılımları ve merkezi yönelimler, dağılımdaki yüzdeleri ve en tipik dağılımı (orta noktayı) verir. Bu dağılımla, sosyo-demografik verileri karşılaştırma ise, istatistiksel bakımdan anlamlı ilişkiler olup olmadığını ortaya koyar. Bu tür araştırma korelasyon seviyesindedir. Bu seviyedeki analiz, pozitivist deneyci yaklaşım açısından, nedensellik ilişkisi kurma olasılığı vermez; fakat nedensellik ilişkisi analizi için değişkenlerin belirlenmesinde bilgi sunar.

Lewis'in de (1997) belirttiği gibi, dünyayı belli biçimde algılamayla, izleyicilerin televizyon izleme yoğunluğu istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkartabilir. Fakat bu bağ ne zorunlu ne de otomatik bir bağlıdır. İstatistiksel ilişkiler yönelimleri gösterir. Bu ilişkiler, televizyonun, diğer sosyal süreçlerin yanında, ideolojinin biçimlenmesinde rol oynadığını ima eder.

Televizyonu çok veya az seyredenlerin seyretme amacı veya izleyiciyi seyretmeye götüren nedenler de tek değildir. Kullanışlar ve doyumlar (*uses and gratifications*) modeliyle yapılan incelemeler, medya kullanımında ve aranan ve elde edilen tatminlerde oldukça çeşitli farklılıklar olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 1978; Dominick, 1990). Televizyon içeriğinde niceliksel içerik çokluğu ve farklılığı vardır. Bu çokluk ve farklılıklar, belli bir egemen ideolojik yapının ifadeleri olsa bile, aynı ideolojik egemenlikteki farklı gerçeklerin desteklenmesi ve sürdürülmesinde görevseldir. Dolayısıyla, televizyonun ana akımı ektiği savı, şiddet ve siyasal tercihler ötesinde çok daha detaylı bir anlamlandırmaya izin verecek kapsamlı bir araştırma dizaynını gerektirir.

İzleme yoğunluğunu temel olarak ele alma, bu yaklaşımı oldukça indirgemeci yapmaktadır. Bunun yerine, örneğin Pingree ve Hawkins'e göre (aktaran Condry, 1989: 128), gruplandırma, izleyicilerin tercihlerinden hareket ederek, içeriğe göre yapıldığında, izlemeyle ilgili daha faydalı bir ölçme yapılır. Pingree ve Hawkins'in önerisi yeterli bir çözüm getirmemektedir, çünkü izleyici tercihi göre yapılan gruplandırma "kullanışlar ve tatminler" yaklaşımının gruplandırması ötesine gitmez ve gene medya endüstrisinin yapısını yansıtan egemenlik karakterini taşır. Elbette, izleme yoğunluğuna dayanarak ölçme ve istatistiksel analiz, sonuçta izleme yoğunluğuyla ilgili çözümler getiren bir kuramsal sınırlılığı anlatır ve bunun aşılması gerekir.

Televizyon izleme ve izleyici tutumları/görüşleri arasındaki ilişkide, televizyon izlemeyi bağımsız ve diğerlerini bağımlı değişken olarak ele alma yeterince geçerli görünmemektedir. Neden-sonuç ilişkisi Gerbner'in yaklaşımında sunulanın tam tersi yönde olabilir: Saldırgan veya korkak insanlar diğer insanlardan daha fazla televizyon seyrediyor olabilir (Hawkins & Pingree, 1983 aktaran McQuail & Windahl, 1993: 101). Ayrıca, televizyonu çok seyredenlerin saldırgan içeriği seçmeleri ve televizyon-dünyasını yansıtmaları, bu izleyicilerin televizyondümlü olmayan tutumlarından dolayı olabilir. Özlüce, belli televizyon içeriğini ve televizyonu çok izlemeleri hem başka ne-

2

"Sahte ilişki" İngilizce'deki "spurious relationship" anlamına kullanıldı. Bu ilişkide, x ile y arasında istatistiksel anlamlı bağ aranır ve bu bağdan hareket edilerek nedensellik ilişkisi sonucu çıkartılır. Aslında, bu ilişkiye üçüncü bir z değişkeni neden olabilir. Z değişkeni kontrol edilip x ile y arasındaki ilişki *partial correlation* ile yeniden test edildiğinde, eğer p değeri anlamlı ilişkiyi ortadan kaldıracak ölçüde yükselirse, sahte ilişki olduğu sonucuna varılır.

denlerden dolayı hem de dünya görüşlerine destek arama koşullu olabilir.

İzleyicilerin çok seyretmeleri ile televizyon-dünyası görüşlerine sahip olmalarının ardında sosyal izolasyon, engellenme, işsizlik, sınırlı tercihler, saldırganlık deneyimleriyle dolu bir aile ve yakın çevre gibi diğer nedenler yatabilir. Bu durumda, Gerbner'in yaklaşımıyla kurulan nedensellik bağı "sahte ilişki" olabilir;² ya da, diğer faktörler kontrol edildiğinde kurulan nedensellik bağı ortadan kalkar veya bağımsızın bağımlıyı açıklaması, sağlıklı bir yorum yapılamayacak bir seviyeye düşer.

Diğer bağımsız değişkenlerin kontrolü olasılığının olmadığı, sadece kişilerin öz-bildirilerine dayanıldığı, alan araştırmasıyla, isimsel (*nominal*) veya kademeli (*ordinal*) ölçülerin kullanıldığı bir araştırma dizaynı ile nedensellik bağı kurmak geçerlilik sorunları taşır. Gerbner'in yaklaşımında bazı değişkenlerin kontrolü yapılarak incelemeler yapılmıştır. Doob ve McDonald (1979; aktaran Condry, 1989: 130) izleyicilerin yaşadığı mahalleyi kontrol ederek yaptıkları incelemede, Gerbner'in geliri kontrol ederek yaptığı incelemeden daha güvenilir bir kontrol sağladıklarını belirtmişlerdir. Hirsch'e göre (1980; aktaran Livingstone 1990: 16) şiddet içerikli televizyon izleme ile şiddetten korku, izleyicilerin yaşadıkları semt ile açıklanabilir: Cinayetin yüksek olduğu semtte insanların evde kalıp daha çok televizyon seyretmeleri ve saldırıya maruz kalma şanslarının çok olduğuna inanmaları, cinayetin az olduğu semtlerdeki izleyicilerden daha fazla olması beklenir.

İçerik analiziyle anlamların kelimelere indirgenmesi ve niceliksel ölçümü, özellikle frekans analizi seviyesine düşürülmesi, hem sonuçlarla anlam üretme hem de istatistiksel testler bakımından büyük ölçüde bilgi ve enformasyon kaybı anlamına gelmektedir. Gerçi Gerbner, geleneksel pozitivist içerik analizindeki "sözlük" anlam yerine "çağrışımçı" anlam üzerinde durur, fakat gene de içerik analiziyle, açıklanması istenen toplumsal ilişkiler ve gerçekler, metindeki (televizyon programındaki) anlamları açıkladığı için, en azından, yetersizdir. Post-modern kültürel analizlerde de yapıldığı gibi, yaşanan insan gerçeği, bu

gerçeğin "yanlı-anlamlandırılması" olan metinde gizli değildir. Elbette, gerçek, gerçek yaşamın ifadelerinde aranmalıdır; fakat metin, ifadelerin tümü değildir; metin sadece bu ifadelerden biridir. Bu tek ifadenin sunduğu açıklamaya çok dikkatle yaklaşmak gerekir.

Gerbner'in yaklaşımında izleyiciler çok ve az seyredenler olarak ayrılmakta ve bu özelliğe göre istatistiksel karşılaştırma ve anlamlandırma yapılmaktadır. Bu ayrımın sınırlılığı yanında, televizyonu az ve çok izleyenler kendi aralarında sadece televizyonun kültürel göstergeleri bakımından ayrılmazlar, aynı zamanda kendi içlerinde ve aralarında sosyo-ekonomik, siyasal görüş, eğitim, meslek, yaş, cinsiyet, alışkanlık, gelenek, aile yapısı, sosyal sınıf, yaşanan çevre gibi önemli etkenler bakımından da ayrılırlar.

Yöntemle ilgili diğer önemli eleştirilerde, (a) Gerbner'in "şiddet indeksine" (örneğin deprem nedeniyle olan yaralanmalar gibi) kattığı bazı dramatik eylemlerin gösterilmesinin izleyiciye zarar getirecek doğaya sahip olmadığı belirtilmiştir; (b) Gerbner'in niceliksel sayım metodu tek bir şiddeti çoklu sayımayla sayıma katmaktadır; (c) Gerbner'in tek bir haftayı örneklemesi yetersizdir ve temsili değildir. Gerbner bu eleştirilere karşı yönteminin geçerliliğini savunmuştur (Blank and Gerbner, 1977).

Şiddet profilinin çeşitli alt-grup üyelerinin saldırgan (pozitif) veya kurban (negatif) oranlarını işaret eden "risk oranı" ögesi de eleştirilmiştir. Örneğin kadınlar yüksek negatif puan almaktadır. Bu durum Gerbner'in şiddette sadece ender olarak yer alan gruplara yüksek puan vermesinden kaynaklanmaktadır. Blank'e göre (1977) "Sorumlu vatandaşların" zararlı olarak nitelendikleri, gülmüş eylemlerin ve kazaların şiddet indeksine katılması uygun değildir. Gerbner bu edimlerin indeksten çıkarılmasının gereksiz olduğunu belirtmiştir. Gerbner'in bir televizyon sunumundaki şiddet eylemini sayısı (bir şiddet eylemine bir diğer katılımcı girince yeni bir şiddetin başlaması) dramatik süreklilikle çelişkilidir ve yanlış sayımla sonuçlanır. Gerbner, şiddet eylemini şiddete katılanlarla tanımlamanın, her

3 İstatistik Enstitülerinin ve benzeri araştırmacıların, sadece polis kayıtlarına bakarak sundukları verilerin de, örneğin "kadınlara karşı kullanılan şiddeti" ölçmede geçerliliği çok azdır. Şiddete maruz kalan kadınların yüzde kaçının şikayet ettikleri bilinmekte midir? Kadınlara sorulsa bile, kaç kadın tanımadığı birine dayak yediğini anlatır?

eylemi sosyal içerik/bağlam içine yerleştirmeye izin verdiğini belirtmiştir.

Gerbner'in bir haftalık örneklemindeki varyans yıllar içinde büyük farklılıklar göstermektedir. Varyansın yıllara göre büyük farklılık göstermesi, kullanılan ölçeğin zaman içindeki trend amaçlı kullanılmasında faydasızdır/geçersizdir. Gerbner (1977, 1979) Şiddet Profili ölçüsünün geniş tabanlı olduğunu ve varyansı minimuma indirdiğini belirtmiştir. Elbette farklı zamanlardaki ölçmelerde varyans farkının yüksek olması ölçünün zaman içindeki geçerliliği sorununu ortaya çıkarır. Ölçmenin tek bir zaman kesiti yerine çeşitli zaman kesitlerini içeren bir biçimde yapılması, özellikle heterojenlik yaygınsa ve değişim olasılıkları fazlaysa, elbette tek kesiti ele almaktan daha anlamlıdır; fakat aynı ölçmenin farklı zaman kesitlerinde yapılması, televizyon dışında izleyici üzerindeki belirleyici değişkenleri ne kontrol edebilir ne de ortadan kaldırabilir.

Cinayet, saldırganlık ve şiddet gibi değişkenleri izleyicilerin tahminlerine dayanan niceliksel çoklukla ölçmek, izleyicilerin şiddet ve cinayetle ilgili inanç, tutum ve görüşlerini belirlemede oldukça kaba bir ölçmedir. Aynı niceliksel sayı herkes için şiddet ölçüsü olamayacağı gibi, niceliksel çokluk, özellikle çeşitlilik bakımından, her zaman niteliksel yoğunluğu anlatmayabilir.³ Örneğin, izleyicilerin semtlerinde kaç kişinin soyulduğu ve o semtteki şiddetin derecesi hakkındaki görüşleri, o semtteki şiddet ve suçun ölçüsü olmada çok yetersizdir. Hatta geçerli bir ölçü bile değildir. Bu görüşlerin "televizyon gerçeği" olarak alınması, belki de, belli şiddeti meşrulaştırır ve yücelten bir kültürel yapıyı doğrudan incelemekten kaçışın bir ifadesidir. Bu kaçışın ve yönelimin anlamı oldukça ciddidir: Sorunu, bulunduğu yapısal konumdan alıp başka bir konuma yerleştirerek, soruna neden olarak "medyayı" (teknolojiyi) ve medyaya yenik düşen izleyiciyi gösterdiğimizde, eleştirilmesi ve değiştirilmesi gereken yapıyı hem göz ardı ederiz hem de meşrulaştırırız.

Gerbner okulunun araştırma dizaynında, televizyonu çok seyredenlerin tutum, dünya görüşü ve inanç bakımından homojen bir grup olduğu varsayımı da yeterince geçerli değildir.

Aktif izleyici savı ve liberal-çoğulcu post-modern izleyici modellerine göre, izleyiciler televizyon içeriğini pasif olarak emmezler, onun yerine televizyon gerçeğini kendilerine göre bireysel olarak yeniden kurarlar. Bu nedenle, çok televizyon izleme, televizyon dünyasının sunulduğu gibi özümsemesi ve benimsenmesi anlamına gelmez. Bu bireyselliğe dayanan açıklamanın ötesinde, televizyonu yorumlama kültürel ve ideolojik anlamlandırmadır ve nasıl anlamlandırıldığı da televizyonun kullanıldığı toplumsal ortamdaki anlamlandırma çeşitlilikleri (egemenlik ve mücadeledeki anlamlandırma biçimleri) içinde olur. Aynı ideolojik çerçeve içindeki anlamlandırma bile farklılıklar gösterebilir, çünkü ideoloji birbiriyle yüzde yüz uyum içindeki öğelerin birleşiminden veya ağından oluşmaz.

Gerbner okulunun yaklaşımı, televizyon izlemenin etkisinin davranışlar yerine tutumlar üzerinde olduğuna ağırlık verir. Böylece, medya endüstrisinin cinayet ve intihar gibi davranışsal yönlendiriciliği/etkisi "tutum" içinde sınırlandırılır. 1980 ve 1990'larda, tutumlar ve davranışlar arasındaki nedensellik bağına diğer güçlü etkenlerin sokulması ve böylece tutumla davranış arasında neden-sonuç ilişkisinde tutumun belirleyiciliğinin diğer bireysel yönlendirici neden ve ara-nedenlerle etkilenmesi incelemeye sokulur; medya izleyicilerin zararlı davranışlarıyla ilgili sorumluluktan arındırılır. Böylece, tutumlara etki olabilir; fakat davranıştan sorumlu olan bireydir. Bu yolla, bir taraftan medya içeriği "şiddet" açısından eleştirilir ve şiddet olmayana doğru bir içerik değişimi gerekliliği ileri sürülürken, öte yandan, bireylerin davranışlarından dolayı medyanın sorumlu olmayacağı vurgulanır. Gerbner'in meşrulaştırma sunumu bu türden daha çok, televizyonun saldırgan davranış yerine, sunumlarında doğrunun ve haklının kazanmasıyla gelen ve statükoyu destekleyen "yasa ve düzen" anlayışını desteklediği görüşünde yatar.⁴

C. Bulgular ve yorumlarla ilgili eleştiriler

Lewis (1997) cultivation analizini Frankfurt okulunun, özellikle Adorno ve Horkheimer'in, geliştirdiği "eski stil, büyük fakat basit belirleyicilik" kuramlarına benzetmektedir. Lewis'e

4 Amerikan filmlerinden ve diğer medya sunumlarından etkilenen intiharlar, şiddet ve cinayetler olmaktadır. Bu nedenle medyanın sorumlu olduğu ileri sürülüp medya mahkemeye verilmektedir. Eğer egemen akademik ve yönetim incelemeleri bireysel çoğulcu anlamlandırma yerine, medyanın davranış etkileyici ve yönlendirici rol oynadığı sonuçlarıyla gelirse, bu mahkemelerin sonuçları ve bu sonuçların da sonuçları oldukça ciddi neticeler verir.

göre (1997: 90) istatistiksel verilerin ekme analizcileri tarafından yorumlanmış biçimi, genellikle izlenen "tembelce" bir yoldur. Yoğun televizyon izleyicilerini televizyonun semiyotik yapılarına bağlayan bulgular kaçınılmaz belirleyicilikler değil, ilişkilerdir. Yani, dünyayı belli biçimlerde algılama halkın televizyon izleme miktarına bağlanır. Bu bağ istatistiksel bakımdan anlamlı olabilir; fakat bu bağ ne zorunlu ne de otomatik bir bağlıdır. Bu tür istatistiksel anlamlı ilişkiler "mutlakları" değil, "yönelimleri" ifade eder. Bulgular, belli bilinmeyen koşullar ve diğer sosyal süreçler yanında, ideolojinin biçimlenmesinde televizyonun rol oynadığını anlatır. Ayrıca, kültürel göstergeler incelemeleleriyle elde edilen veriler sadece televizyonun gücünün değil, aynı zamanda gücünün sınırlılığının da kanıtıdır.

Gerbner, kitle iletişim araçlarının etkilerinin anahtarını, onların bir sanayi toplumunda imgesel düşüncelerin ve bilincin ekilmesi (*cultivation*) işlevini üstlenebilme yeteneğinde görmektedir. Gerbner, kitle iletişim araçlarının temel sürecinin kelimenin tam anlamıyla "açığa vurma" olduğunu söylerken şöyle demektedir: "Modern kitle iletişiminin gerçekten devrimci önemi ... eskinin zaman, yer ve statü sınırlarının ötesinde hızlı, sürekli ve inandırıcı olarak ortak düşünce ve eylem için tarihsel yeni temeller oluşturma yeteneğidir." (aktaran Alemdar ve Erdoğan, 1998). Sonuç olarak, Gerbner'e göre, "eğer ana akım çizelgemiz geçerliyse, siyasal yönelimler, kitle iletişim araçları ve demokratik süreçler hakkındaki temel varsayımlar gözden geçirilmeye ve değiştirilmeye muhtaçtır" (Gerbner, 1989: 126).

Gerbner okulunun bulgularına göre, çok yoğun televizyon izleme, daha homojen veya yakınsak fikirlere götürmektedir. Elbette burada sorulacak soru, yoğun televizyon seyredenlerin zaten bu kişiler olup olmadığıdır. Yani, daha önceki sayfalarda da tartışıldığı gibi, nedensellik bağı soruşturulabilir ve bağımsız olarak sunulan aslında bağımlı olarak sunulanın bir sonucu olabilir. Kullanışlar ve doyumlar kuramsal çerçevesinden hareket eden Blumler ve Gurewitch'in ayrı kuramsal gerekçelere dayanarak belirttiği gibi, televizyon izleyenler bu basit ve ihtiyatlı dünya görüşünü televizyon programlarından alma yerine kendileri televizyon deneylerine getirebilirler (1982: 260).

Gerbner televizyonu eleştirirken "ana akım/yol" için televizyonu oldukça "görevsel" olarak niteliyor. Gerçekte de, televizyon modern cehaletin (özellikle tüketim cehaleti ve inanç sömürsünün) ekicisi ve teşvikçisi olarak oldukça görevsel bir araçtır. Televizyon, Amerika'da ve diğer ülkelerdeki resmi okullar gibi, kapitalist sistem için fonksiyonel açıdan "dinleyen, seyreden, öğrenen ve taklit eden" siyasal, kültürel ve ekonomik tüketim-cahilleri üretir. Televizyonla, halka neye gereksinme duyacağı ve nasıl tüketeceği öğretilir. Fakat bu halk, tüketimlerinin doğası ile ilgili en küçük bir gerçeğin farkında olmalarına olanak verilmeyecek kadar cahilleştirilir. Modern dünyanın "tüketim bilgileri" yaratılır ve bu bilgiler kitlesi Marlboro, Levi's, Coca Cola, Punk ve Junk müziği kültürünün, bireysel deneyimler ve bağımlılıktan geçerek gelen, eğitilmişleridir. Tüketim bilgileri üretim ilişkileri konusunda kölece-biçimlendirilmişlerdir ve hem özgür birey olarak sunulurlar hem de kendilerini özgür birey sanırlar. Elbette, televizyon seyretmek için okur-yazar olmaya gerek yoktur, çünkü televizyon bu engeli görüntü ve söz yoluyla aşar. Sonra televizyonla olan ilişkinin niteliği, yapısı ve biçimi gelir. Sorulması gereken esas sorulardan biri şudur: Televizyon olgusu insan düşüncesinin demokratlaştırılması mı, yoksa düşünceler ve davranışlar üzerinde ekonomik, kültürel ve siyasal egemenliğin damgalanması mıdır? Yönetenler ve halk arasındaki, ortak bağ, birinin (yönetenlerin) kendi gerçeğini yaşaması ve ötekilerin (halkın) bu gerçeklerin hayalleri ve görüntüleriyle kendini avutmasından, kendi kendini suçlamasından, depresyonlara girmesinden, kendine ve benzerlerine düşman kesilmesinden, egemenliğe meşrulaştırılmış zorunlulukla veya gönüllü boyun sunmasından başka ne olabilir? Egemenlikle gelen karşılıklı bağımlılıktaki ortak deney, birinin gerçeğinin ötekinin hayali düşleri ve umutsuz umudu olması değil mi? Bu ortak deney günlük gerçek ilişkilerde, örneğin, ezenle ezilen, işverenle işçi, işten kovulanla kovulan, toprak sahipleriyle topraksızlar, rüşvet alanla rüşvet vermek zorunda kalan arasındaki ilişki olarak kendini gösterir. İnsanlar simgelerle, metinlerle ve metin çözümlenmeleriyle değil, bütün bunların ol-

duğu örgütlü yapılardaki ilişkilerle yaşamlarını sürdürürler; köle veya efendi, aç veya tok, izleyici veya izletici olurlar.

Gerbner'in bulgularına göre, televizyon "ana akımı" Amerikan halkının 20. yüzyıldaki gerçek "kaynaşma kazanı" (*melting pot*) olabilir. Televizyonun yarattığı karışım popüler bir kendi kendini yönetme pratiği olarak ve kuram için önemlidir. "Melting pot" ideolojisine göre, Amerika bir kazandır ve kazanın içinde sayısız farklı ırk ve ulustan gelen insanlar vardır. Bu insanlar bu kazanda birleşip kaynaşarak muhteşem Amerikalı ve Amerika'yı oluştururlar. Ama bu Amerika herhangi bir ülke ile savaşa girdiğinde veya ilişkilerini sertleştirdiğinde bu ülkeden gelip Amerika'ya yerleşen Amerikalılar kazan içinden çıkarılır, esir kamplarına konur ve malları talan edilir. Bunun en güzel örneği 2. Dünya Savaşı sırasında Japon asıllı Amerikalılara yapılanlardır. Hepsi (120 bin) askeri kamplara konulmuş, ellerinden toprakları ve dükkanları alınmış, esir muamelesine tabi tutulmuş sonra da gençleri zavaştta (özellikle İtalya'da) ön safalarda savaştırılmıştır. İkinci bir örnek, İran'da Humeyni rejiminin Amerikalıları rehin almasından sonra yaşanmıştır. İran asıllı Amerikalılara okulda kazandıkları ödüller, "Onlar bizim adamlarımızı kaçırıyor, biz bu düşmanın çocuklarına ödül veriyoruz" düşüncesiyle verilmemiş; İran asıllılar sokaklarda ve evlerde dövülmüşlerdir. "Melting pot" efsanesi gerçekte ideolojik bir propagandadan öteye çok az gider (Erdoğan, 1995).

Gerbner'in *ki* dergisindeki çözüm önerileriyle de yeniden sergilendiği gibi, Annenberg Okulu varolanı tanımladıktan sonra bu varolanın oluşumuyla ilgili parçaları, çelişkili olsa veya uymuyor görünse bile, değişikliğe uğratmanın varolanı değiştirebilecek sonuçlar doğurabileceğini düşünmemektedir. Bu okula göre, eğer her şey "televizyon çağının" belgesine göre değişikliğe uğratılırsa, televizyon ana akımının sağladığı popüler kendi kendini yönetme sistemi ideal biçimine kavuşacaktır. Aslında televizyon ana akımı, varolanı toplumsal koşulların işleminin bir sonucudur ve bu koşullardaki bir değişikliğin önem derecesine göre, ana akımda da değişikliklere yol açma olasılığı yüksektir. Bu değişikliklerin ana akımın istediği yönde olacağı-

nı hiç kimse garanti edemez. Gerçek dünyada laboratuvar dünyasında yapıldığı gibi belli değişkenleri sabit tutup, ötekilerini ekleyerek veya değişikliğe uğratarak istenen sonucu elde etme olanağı çok sınırlıdır.

Okulun bulguları izleyicilerin algılarının televizyon dünyasının verdiği ile aynı olduğunu göstermiştir. Fakat bunun böyle olmasında televizyonun ilk neden olup olmadığını söylemek zordur (White, 1983: 287, 290). Ayrıca, televizyon dünyasıyla bu dünyayı izleyenin dünyası ayrı iki dünya değildir: İleten ve alıcı aynı kültürel koşulların insanlarıdır. Bu koşullar da, en iyi biçimiyle sosyal üretim süreçlerindeki egemenlik ve mücadele ilişkilerinin öğelerine eğilerek anlaşılabilir.

3 "Anlattığımız Öyküler" Üzerine⁵

Gerbner'in *ki* dergisindeki "Anlattığımız Öyküler" makalesi elbette ciddi bir konuyla ilgilenmektedir. Gerbner'in sunumundaki açıklamaların hepsine herkesin katılması beklenemez ve yukarıda sunulan eleştiriler ve değerlendirmeler bu makale için de geçerlidir.

Gerbner'in bahsettiği "anlattığımız öyküler" aslında "bize anlatılan" ve "bizden veya bizden olmayan bazılarında geçerek anlatılan" öykülerdir. Egemen öykülere herkesin istekle ve bilinçli olarak boyun sunduğu; izleyerek ve iletişim biçimlerinden herhangi birini veya bir kaçını kullanarak yansıttığı ve dolayısıyla sürdürülebilirliğini sağladığı bir tarzda yaklaşmak, kuramsal bir hatadır. Önce, öykülerin tekelliliği, homojenliği ve globallik karakteri, alternatiflerin veya mücadele edenlerin ortadan kalktığını ve tarihin son bulduğunu anlatmaz. Bazı "bizlerin" anlattığı öyküler Gerbner'in "Bizi'nin" anlattığı öyküler olmadığı gibi, egemen öykülerle çakışmaz. Anadolu'da 1950'lerde anlatılan öykülerle 1990'larda anlatılan öykülerdeki "bizlik" farklı karakterlere sahiptir. 1990'lardaki televizyondan geçerek de yansıtılan anlattığımız egemen öykülerdeki "bizlikler"de Amerikan kültürel ve kitle ürünlerinin bizliği egemendir. Bizim diye anlatılan ve anlattığımız bu öyküler bizde egemenlik kuramının serüvenlerinin öyküleridir.

⁵ Bu değerlendirmeyi daha iyi anlayabilmek için Gerbner'in makalesini okumada fayda vardır.

Gerbner'in sunduğu her öykü tipinde, insan tarihinde yere ve zamana bağımlı, değişen yoğunlukta egemenlik ve mücadele vardır. Her öykü tipinde meşrulaştırmalar ve gayri-meşrulaştırmalar bulunur. Bu karakteri gözden kaçırmamak gerekir.

Gerbner'in yorumundan farklı olarak Orta Çağlar'da Avrupa Kilisesi feodal düzenin sadece kültürel kolu değil, aynı zamanda Avrupa topraklarının üçte birini tutan ekonomik güçtü. Kilise, Avrupa insanını hem ruh hem de materyal bakımdan sömürdü. Daha önemli olarak, ruh sömürüsü Orta Çağın bitmesi ve "aydınlanmanın" gelmesiyle son bulmadı. Ruh sömürüsünü burjuva siyasetçileri örgütlü dinin kiskanç işbirliğiyle yapmaktadır. Bu işbirliği Türkiye'de 1990'lardaki durumun önde gelen nedenlerinden biridir.

Aslında, Gerbner'in, basının Rönesans ve Reform döneminde ortadan kaldırdığını belirttiği kilisenin egemenliği, ne o zaman ne de şimdi Avrupa ve Amerika kamusu/halkları üzerinden kalkmıştır. Tam aksine, özellikle 1980'lerden beri, örneğin Amerika'da endüstriyel yapının modern siyasal sistemi, sermayenin egemenliğinde kilisenin insanların ruhlarını yönetmesinin meyvelerini toplamaktadır. Bu din sömürüsü nedeniyle 1980 öncesinin 'merkez' olan Cumhuriyet partisi, daha sağa kaymış; ve ortanın solunda olan Demokratlar ise "merkeze" yerleşmiştir.

Kilise basından çok önce, Avrupa'yı bir ortak bilinç etrafında topluyordu ve bunu da bire bir yüzyüze iletişimle yapmıyordu. Dolayısıyla, bu konuda da basına atfedilen yapı geçersizdir.

Endüstriyel devrimin, özellikle basın ve ulaşımın kitlelerin bilinci üzerine yaptığı söylenen "değişimci" ve "özgürlükçü" etki, özellikle 18 ve 19'uncu yüzyıldaki okuma-yazma seviyesinin azlığı nedeniyle oldukça abartılmış bir yorumdur.

Gerbner'in yorumunun aksine, insanlar basın olgusundan önce de özgürlük mücadelesi veriyordu ve dolayısıyla, kendi değer ve ilgilerine göre kendi öykülerinin söylemlerini üretiyordu.

Öykü anlatmayı endüstrileştiren "basın" denen teknoloji değil, bu teknolojinin geliştirildiği ve kullanıldığı pazar yapısıdır. Bu yapıda sadece "öykü anlatma" endüstrileştirilmedi, aynı zamanda "öykü" sermayenin elinde kâr amaçlı emtia haline dönüştürüldü. Daha da öteye gidilerek, öykülerden geleneksel tutumluluk ve tutuculuk kültürü çıkartılıp atıldı; kitle tüketim kültürünün, yer yer eleştirse bile, öğeleri yerleştirildi.

Gerbner, hızlı basın ve kitle ulaşımıyla dağıtma sonucu, yeni bir bilinç biçiminin, yani neyin nasıl olduğu, nasıl çalıştığı ve nasıl yapılması gerektiği hakkında ortak bir bilinç etrafında toplanan insanların oluşturduğu modern kitle kamularının (*mass publics*) yaratıldığını ve bunun daha önce asla olmadığını belirtmektedir. Eğer kamuoyunu/halkı sermaye düzeninin siyasal yapısının bilinci etrafında toplanma olarak tanımlarsak, ancak o zaman, bu yorum doğrudur.

Gerbner'in siyasal çoğulculuk ve seçeneğin kökünün basın çağı (burjuvallaşan batı) olduğu yorumu da dikkatle ele alınmalıdır. Eski kölelik sistemi Yunanistan'da ve Roma'da siyasal çoğulculuk ve seçenek "özgür vatandaşlar" için yok muydu? Vardı.

Gerbner, kamu eğitiminin "cemaatin kurumu" olduğunu belirtmekte ve kişiyi kavimsel ve ortaçağ bağımlılıklarından ve her tür tekellerden ideal olarak "kurtarabilirdi" demektedir. Kurtaramadı ve de kurtaramaz. Çünkü kamu eğitimi halkın kendi ihtiyaç ve istemlerinden gelen bir oluşum değildir. Dolayısıyla "endüstriyel toplumun geniş halk kurumu" değil, endüstriyel yapının geniş halk kitlelerine dayattığı bir kurumdur. Endüstriyel yapının kalifiye ve yarı-kalifiye çalışana ihtiyacı ve siyasal yapının ise meşruluk ve süreklilik sağlama gereksinimleri kamu eğitiminin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Gerbner'in belirttiği kamu eğitimi belki kişiyi kavimsel ve ortaçağ bağımlılıklarından kurtarmıştır. Bu kurtarışın "kurtuluş ve özgürlük" olarak ilan edilebilmesi için, kurtarılanın yeni bir bağımlılığa girmemesi gerekir. Kamu eğitimi insanları endüstriyel yapı için görevsel olmayan bir bilinç ve psikolojik durumdan "kurtarıp," sermaye düzeninin yapısına faydalı özgür-köle-bilinçler yarat-

6

Bu son yorumlar, düşüncelerin mi yoksa üretim biçiminin mi belirleyici olduğu; insanın kendini yapısının öncelikle düşüncelerden mi yoksa üretim ilişkileri yapısından mi geçerek geldiği sorusuna bir cevap olarak da ele alınmalıdır.

miştir ve yaratmaya devam etmektedir. Bu yaratmada, kamu eğitim sistemi günlük egemen iş yapış biçimiyle (eğitim kültürüyle) endüstriyel yapının soğuk terörünü kopyalayıp uygular. Eğitimde "not" ile değerlendirme (ödül ve cezalandırma) sermayenin uyguladığı ücret politikasıyla çakışır; gençler yatay-rekabeti öğrenir ve dikey boyun sunmaya yatkın hale getirilir. Kamu eğitimi bittiğinde, genç hem bilinç hem de psikolojik bakımdan "dünyaya" (pazarın egemen yapısına) yoğrulmuştur. Yoğrulmayanlar ise ya işsiz kalırlar ya da işyerindeki profesyonel ideolojilerle "iş yerinde eğitilirler." Bu "iş yerindeki eğitimde," örneğin, dünün Maocusu veya solcusu milyarlık materyal ilişkiler gerçeğiyle mücadeleci emperyalizm söylemi seçeneği arasında kalır; genellikle Maocu veya solcu girdiği yeni üretim ilişkisinde eski-kendini yeni-kendine baş düşman olarak görür ve patronu ondan açıkça böyle bir şey istemediği halde, eski-kendini yerden yere çalmaya başlar.⁶

Gerbner televizyonun modern toplumu yeniden-kavimleştirdiğini belirtmektedir. Fakat sorulacak soru: Nasıl ve kimin için kavimleştirdi ve bu kavimin yapısı ne? Kavimde dil, din, kan, çıkar, bir diğerini aç ve yoksul bırakmayacak ölçüde geçmiş ve gelecek ortaklığı vardır. Televizyonun yarattığı kavim bu karakterlerden yoksundur; IBM, Siemens, BMW, Coca Cola, Pepsi, Hard Rock, Pizza, Levi's, Pembe Diziler, A-Team, J-R ve çizgi filmlerin yarattığı kavim, *kavmi* değil kültürel ve ekonomik emperyalizmi heceler.

Gerbner'in günümüzdeki kültürel çevreyi betimlemesini Frankfurt Okulu çok önceden yapmıştı. Etik / ahlak din veya din dışı kökenli siyasal sağın yaklaşımlarda da benzeri kültürel egemenlik değerlendirmeleri vardır. "*Small is Beautiful*" diyenler de dev medya firmalarını ve ürünlerini eleştirmektedir.

Medyada öyküleme yoluyla "güç yapısını tutma ve geliştirme" egemenliğin sağlanması yollarından biridir. Bu öykülemelerde elbette "şiddet öykülemesi" önemli bir yer alır. Fakat medya sorunu "şiddet" sorununun çok ötesindedir ve medya şiddetinin çözülmesiyle toplumdaki şiddet çözülme yoluna girmez: Medyada şiddet konusuyla gelen gündem, kontrollü alter-

natifler yaratma ve kullanma çerçevesi içine düşer. Amerika'da akşam vakti süresince (*prime-time*), haberler dışında, şiddet geçmişe nazaran azalmış olabilir. Bu saat 6 ile 9 veya 10 arasında şiddet içeriğinin azalması veya olmaması, Amerika'da şiddetin azalmasına (eğer azaldıysa) katkıda bulunmuş mudur? Bunun incelenmesi gerekir. "Bulunmamıştır" *null* hipotezinin kabul edileceği olasılığı çok daha fazladır.

Gerbner'in "Tehlikeli Dünya Sendromu," aynı zamanda, Amerikan kültüründe egemen olan ırkçılığın medyadan geçerek, belki de çok abartılmış bir şekilde, ifadesini bulmasını anlatır. İrkçi kültürde "taşlanan keçiler" elbette gagalama silsilesine göre anlamlandırılacak ve dolayısıyla şiddet ile ilgili frekans dağılımlarında bu yansiyacak / yansıtılacaktır.

Gerbner'in istatistikle açıkça kanıtladığı gibi "halkın şiddet istediği" dolayısıyla "halka istediğini veren" televizyonun kendini sorumluluktan arındırması geçerliliğini yitirmektedir. Gençlerin televizyon dışında multi-medya yoluyla şiddeti sevmeye alıştırılması doğal olarak onları şiddet içeriğini aramaya itecektir. Bu arayış "halkın istediği" olarak sunulduğunda, iletişimde yer ve zamanın dondurulmuş bir kesiti alınarak yorumlanmakta ve böylece bir oluşum sürecinin gerçeği göz ardı edilmektedir. Bunun en uç şekli sigara içen kişinin sigaranın zararını bildiği ve hatta sigarayı bırakmak istediği halde, yemekten sonra sigara yakışıyla gelen psikolojik (ve psiko-fizyolojik) bağımlılıkla açıklanabilir.

Gerbner, medya şiddetinin "zararlı etkisinin" gerçek hayattakinden çok olduğunu belirtmekte ve insanların gündelik yaşamlarında medyanın şiddetle ilgili psikolojik etkileri üzerinde durmaktadır. Şiddet Gerbner'in kültürel göstergeler ve korku sendromları ötesinde daha önemli görevselliklere sahiptir. Şiddet içeriğinde üzerinde durulması gereken en önemli sorunlardan biri şiddetteki meşruluk ve gayri-meşruluğun kültürel, sınıfsal ve ideolojik yapısıdır. Şiddet ile birlikte, egemen haklılık ve haksızlık, doğruluk ve yanlışlık, cezayı ve ceza vermeyi hak etme, kimin doğal olarak suçlu olduğu, kimin iyi ve kötü, kimin şiddetinin desteklenip kiminkinin desteklenmeyeceği, ki-

7 Medya çoğul anlamda araç demektir ve akla gelen her tür aracı içerir. İletişim medyası iletişim araçları demektir. Medya bu incelemede iletişim medyası anlamına kullanıldı.

8 İş yerindeki şiddeti işçi veya memur olarak çalışmamış bir akademisyenin anlaması olasılığı çok azdır. Psikolojik baskılarla gelen şiddeti günün 24 saatinde yaşayanlar derinden hissederek bilir.

min kaybedip kimin kazanacağı, mülkiyet ilişkileri ve mülkiyetin elde edilmişindeki meşruluk ve gayri meşruluk, kimin nasıl cezalandırılıp nasıl ödüllendirileceği tekrar tekrar çeşitli biçimlendirmeler içinde üretilir. Şiddet Anglo-Sakson dünyada "yasa ve düzen," Güney Amerika'da "tanrı, aile ve vatan" değerleri, polis ve ordu için meşrulaştırılmalıdır ve iletişim medyası⁷ bu anlamda en etkili olabilecek araçtır. Sorun şiddetin medyada yansımaları, fazla yansıtılması veya yansıtılmaması tartışmasının ötesinde, şiddetin siyasal, kültürel ve ideolojik fonksiyonudur. Bu fonksiyon bireylerin gündelik yaşamlarında medya-güdümlü sahte veya abartılmış korkularından çok daha önemlidir.

Çağımızda insanların yüzyüze geldiği şiddet, Gerbner'in televizyon programlarında ekildiğini söylediği şiddetten dolayı, izleyicilerin sokakta tanımadıkları insanlardan gelebilecek tehlikeleri paranoya düzeyine çıkarmalarıyla sınırlı değildir. Aslında Gerbner okulunun üzerinde durduğu televizyon şiddeti, insanların günlük yaşamlarının önemli bir kısmını geçirdikleri iş yerindeki ücret politikalarının ve iş yapma ve yaptırma kültüründeki ilişkilerin sürdürdüğü soğuk ve sinsi şiddetin yanında anlamını yitirir.⁸ Hele ulus içi ve uluslararası sermayenin güvenliğini sağlamak için başvurulan meşrulaştırılmış şiddet ve sonuçlarıyla karşılaştırılmaz bile. Medya yardımıyla "gerçek inançlıların" yaratılışı ve desteklenişi ve ücretli/maaşlı kölelik ilişkilerinde dikey yapıyı korumak için yatay yapıdaki kitlelerin birbirine düşürülmesi ile sergilenen şiddetin ele alınması gerekir; fakat el yakma göze alınsa bile cep yakmayı göze almayacak kadar sıcak olabilir.

Gerbner'in "ne yapmalı?" sorusuna verdiği cevaplar medya baronlarının ve sözcülerinin önerdiklerinden pek fazla fark göstermemektedir. Birinci önerisi "seçimsel/tercihli seyretmedir." Bu önerinin ardındaki kuramsal çerçeveler, liberal çoğulcu yaklaşımdan, medyanın dokunulmazlığından hareket eden ana-akıma kadar değişebilir. Hem bu yaklaşımlarda hem de Gerbner'in önerisinde, güçlüyle mücadelede dikkatleri güçlüye yöneltme yerine, dikkatleri "kurbana" yöneltme hakimdir: Medya hiç kimseye zorla kendini izletmez/izletemez; her izleyici kendi zehrini kendi seçmektedir; seçmesin! İzleyiciye "ter-

cihli izle" saldırısı yerine; medyaya "zehir üretme" saldırısı neden yapılmaz? Çünkü, Amerika'da, "First Amendment" ile gelen özgürlükle medya korunmuştur. Medyaya saldırı anayasal bir özgürlüğü sınırlamaya yönelik bir girişimdir. Türkiye gibi ülkelerde ise bu, 1990'larda, post-modernizm, globalleşme, deregülasyon ve özelleştirme ideolojisinin "demokratikleştirme" ile eş tutulmasındandır.

Ayrıca, Gerbner'in "tercihli" izleme önerisi, örneğin saate göre değil programa göre izleme tezinin ne kadar geçerli olduğu şüphelidir; çünkü izleyici verilenler arasından seçim yaparak zaten tercihli izlemektedir.

Gerbner'in ikinci önerisi oldukça hayalperest bir karakter taşımaktadır; çünkü Amerikan üniversitelerinin iletişim bölümleri kendi stüdyolarında ve endüstriyle olan işbirliklerinde "iletişim eğitimi" az çok yapmaktadırlar. Gerbner endüstri için en iyi eğitim "iş yerinde yapılır" diye belirtiyor. Zaten, Amerika örneğinde, Amerikan iletişim profesyonellerinin bugün ne ve nasıl oldukları, medya dünyasında kazandıkları profesyonel kültür ve ideoloji ile ilişkilidir. Türk medya profesyonellerinin de...

Gerbner'e göre, örgün eğitim iş yerinde öğrenilemeyecekler için katkıda bulunmalıdır; katkıyı medya analiziyle yapmalıdır. Gene Amerikan örneğini ele alırsak, Amerikan eğitim kurumları 1940'lardan beri milyonlarca medya analizleri yapmıştır. 1940'ların ortasında Hutchins Raporunu kim dinledi ki? Yüz binlerce araştırmacının medya şiddet profili sonuçlarının kim ve ne faydası oldu? Medya şiddet komisyonları ve raporlarının medyaya ve medya profesyonel kültürüne ne kadar etkisi oldu? Sorun aslında, medya sürecini ve gerçeğini; medyayla ilgili ekonomik, kültürel ve siyasal pazar yapısını bir yana bırakarak anlamaya çalışmakta yatmaktadır. Amerikan gerçeğinde medya ve medya profesyonelliği, o gerçeğin biçimlendirdiği bütünleşikliği sağlayan bir diğer gerçektir. Bu gerçekte, örneğin *New York Times*, AP, CNN veya *Washington Post* ile, medya ve medya profesyoneli, olabileceğinin en iyisi durumundadır. Bu nedenle, sadece çoğunlukla maaşlı ve prestijli köle durumunda-

ki medya profesyonellerini hedef olarak göstermek ve onların "eğitilmesini" önermek gerçekçi değildir; çünkü onlar, içinde iş gördükleri yapıların belirlediği egemen koşullara göre zaten profesyonelleşmektedirler; farklılık uyumsuzluktur ve bu tür kişiler egemen ortamın dışında bırakılır.

Mesaj sistem analizi, örgütsel politika analizi ve etkiler ve ekme analizi elbette faydalı verilerin toplanması ve sonuçların çıkarılmasıyla neticelenir. Neticelenir ve orada kalır; çünkü sorun ve çözüm güç ilişkileri yapısıyla iç içedir. Bu nedenle, akademik incelemeler ve akademisyenlerin endüstri için görevsel olanları tutulur ve McLuhanlar yüceltilir; diğerleri akademi içinde kalır; Gerbner Kongrenin veya Senato'nun "medyada şiddet" komisyonlarında dinlenir.

Gerbner'in çözüm önerilerinden en anlamlısı, gene izleyicilere yönelik, fakat "vatandaş organizasyonları" kurulması önerisidir. Kültürel Çevre Hareketi gibi örgütlenmelerle kültürel politika saptanmasında bağımsız vatandaşın sesini duyurması elbette evde uzaktan kumanda ile gelen yenilgiden çok daha anlamlı ve farklı bir mücadeledir. Gene de şunu unutmamak gerekir ki, sivil örgütler ticari amaçlı olmamaları ve dolayısıyla ekonomik güçsüzlükleri nedeniyle, ticari amaçlı medya ile ancak kültürel alanda dengesiz fakat egemen iletişime "gürültü" ekleyerek mücadele etme durumundadırlar.

Elbette kimin neyi ne kadar izlediği, kültürel göstergeler ve ekme (Gerbner'in söylemek istemediği ideolojik biçimlendirme) gibi iletişim konuları niceliksel olarak incelenmeli ve anlamlandırılmalıdır. Pozitivist deneyciliği veya Frankfurt Okulu içindeki bazı deneyci kullanım ve anlamlandırmayı tümüyle reddetmek, deneyciliğin (*empiricism*) kuramsal bağnazlığına, bir başka kuramsal bağnazlıkla, örneğin deneyciliği reddederek katılmaktır. Nasıl ki sadece "iki sınıfa indirgenen" analizin ötesine gidilmesi gerekirse, pozitivist sosyolojinin sosyo-demografik değişkenlerinin ve "medya etkisinin" de ötesine gidilmesi gerekir. "Anlattığımız öyküleri" örgütlü yer ve örgütlü zaman öğeleriyle; söylemi, söyleyeni ve söyleteni mülkiyet yapısı ve ilişkileri içinde konumlandırarak incelersek, daha sağlıklı sonuçlara

ve önerilere ulaşabiliriz. Belki de bu sonuçlardan biri de, "anlattığımız öyküler" deyimindeki sahiplik iddiasının başkasının sahip olduğu veya gasp ettiğini, sahte sahiplik duygusuyla kendine mal ederek, kendini kendinin olmayan ve hatta kendi üzerinde egemenliği anlatan bir bizlikle özdeşleştirme yanlışlığı olarak ortaya çıkabilir.

Kaynakça

- Alemdar, K. ve I. Erdoğan (1998). *Başlangıcından Günümüze İletişim Kuram ve Araştırmaları*. Ankara: Emel Matbaası.
- Blank, D. M. & G. Gerbner (1977). "The Gerbner Violence Profile." *Journal-of-Broadcasting* 21 (3): 273-279.
- Boyd-Barrett, O. & P. Braham (1987). *Media, Knowledge and Power*. London: Croom Helm.
- Boyd-Barrett, O. (1997). "International Communication and Globalization: Contradictions and Directions." *International Communication and Globalization*. A. Mohammadi (der.) içinde. London: Sage.
- Condry, J. (1989). *The Psychology of Television*. NJ: Lawrence Erlbaum.
- Dominick, J. R. (1990). *The Dynamics of Mass Communication*. NY: McGraw Hill.
- Erdoğan, I. (1997). *İletişim, Egemenlik, Mücadeleye Giriş*. Ankara: İmge.
- Erdoğan, I. (1995). *Amerika: İkinci Vatanda, İdeoloji, Düşler ve Gerçekler*. Ankara: Ümit.
- Erdoğan, I. (1978). *Newspaper and Television Uses and Gratifications of Foreign Graduate Students at the University of Pittsburgh: Some Correlates*. Ph.D. Dissertation, University of Pittsburgh.
- Gerbner, G. (1998). "Stories We Tell." *Kültür ve İletişim* (1)1:17-30.
- Gerbner, G. vd. (1994). "Growing up with TV: The Cultivation Perspective Media effects: Advances in theory and research." J. Bryant and D. Zilman (der.) içinde. NJ: Erlbaum Associates.
- Gerbner, G. (1992). "Testimony for the House Judiciary Committee's Subcommittee on Crime and Criminal Justice: Oversight Field Hearing on Violence on Television," 15 December, New York.
- Gerbner, G. (1991). "Journey into Media Violence: A Happy Land of Power, Politics, and Publicity and Maybe Profits," Mimeograph.
- Gerbner, G. Vd. (1982). "Charting the mainstream: TV's Contributions to Political Orientations." *Journal of Communication* 32 (2): 100-127.
- Gerbner, G. Vd. (1979). "The Demonstration of Power: Violence Profile." *Journal of Communication* 29 (2): 177-196.
- Gerbner, G. Vd. (1977). *One More Time: An Analysis of the CBS 'Final Comments on the Violence Profile*.
- Gouldner, A. W. (1970). *The Coming Crisis of Western Sociology*. NY: Basic.
- Hamelink, C. J. (1997). "International Communication: Global Market and Morality." *International Communication and Globalization*. Ali Mohammadi (der.) içinde. London: Sage.

- Hardt, H. (1997). "Beyond Cultural Studies Recovering the Political in Critical Communication Studies." *Journal Of Communication Inquiry* 21(2): 70-78.
- Hawkins, R. P. & S. Pingree (1983). "Television's Influence on Social Reality." *Mass Communication Review Yearbook* (5). E. Wartella, vd. (der.) içinde. California: Sage.
- Hirsch, P. (1980). "The 'Scary World' of the Non-Viewer and Other Anomalies: A Reanalysis of Gerbner et al.'s Findings on Cultivation Analysis Part 1." *Communication Research* 7.
- Lewis, J. (1997). "What Counts in Cultural Studies." *Media, Culture and Society* 19 (1): 83-97.
- Livingstone, S. (1990): *Making Sense of Television*. London: Pergamon
- McQuail, D. & S. Windahl (1993). *Communication Models for the study of Mass Communication*. London: Longman.
- McQuail, D. (1983). *Mass Communication Theory*. California: Sage
- Piepe, A. Vd. (1977). "Violence and Television." *New-Society*; 41 (780): 536-538.
- Roach, C. (1997). "Cultural Imperialism and Resistance in Media Theory and Literary Theory." *Media, Culture & Society* 19 (1): 47-66.
- Shohat, E. and R. Stam (1994). *Unthinking Eurocentrism: Multiculturalism and the Media*. New York: Routledge.
- Weimann, G. (1984). "Images of Life in America: The Impact of American TV in Israel". *International-Journal-of-Intercultural-Relations* 8 (2):185-197.
- White, R.A. (1983). "Mass Communication and Culture: Transition to a New Paradigm." *Journal of Communication* 33 (3): 279 - 301.
- Zillmann, D. (1980). "The Autonomy of Suspense". *The Entertainment Functions of Television*. P.H. Tannenbaum (der.) içinde. NJ: LEA.

Chineseness and MTV: Construction of the "Ethnic" Imaginary and the Recuperation of National Symbolic Space by the Official Ideology

Abstract

This article addresses the question why a Chinese pop-singer, Gao Feng, has been enthusiastically received by the national official broadcast authorities as politically acceptable while most independent popular music makers in contemporary China have been consistently excluded from the state radio and television. One of the songs by Gao Feng and its video is analyzed to shed light on the state's preferred musical model which is rooted in a particular form of American pop-music. This form is described as "clean," "white," and "ethnically unproblematic" as opposed to the musical forms like rock, soul, and blues which are considered to be "miscegenated," "hybrid," and "ethnically unclear." The analysis reveals the fact that Gao Feng's acceptance should not be understood only as a matter of state's nationalistic ideology but as part of a new economic order whose beneficiaries can only ever be a minority of the people's existing within China's border.

Gregory B. Lee

*The University
of Hong Kong*

Çinlilik ve MTV

Özet

Bu çalışmada bugün Çin'de pek çok bağımsız müzik yapımcısı, devlet radyo ve televizyonları tarafından ısrarla dışarıda bırakılırken, Çinli pop şarkıcısı Gao Feng'in ulusal resmi yayın yetkilileri tarafından neden ilgiyle karşılandığını ve politik olarak kabul edilebilir bulunduğunu ele almaktadır. Gao Feng'in bir şarkısı ve video klibi, Amerikan pop müziğinin özgün bir formundan esinlenen ve devletçe de tercih edilen bir müzikal modele ışık tutmak için incelenmiştir. Bu form, "kırma", "hibrid" ve "etnik olarak belirsiz" olduğu varsayılan rock, soul ve blues gibi müzikal biçimlerle karşılaştırıldığında "temiz", "beyaz" ve "etnik olarak sorunsuz"dur. Bu çözümlerle, Gao Feng'in kabul görüşünün, sadece devletin milliyetçi ideolojisi ile ilgili bir mesele olduğunu değil; karlı çıkarların Çin sınırları içindeki nüfusun küçük bir bölümünü oluşturduğu yeni bir ekonomik düzenin parçası olduğu gerçeğini de ortaya çıkartmaktadır.

Chineseness and MTV:

Construction of the "Ethnic" Imaginary and the Recuperation of National Symbolic Space by the Official Ideology

¹ Lyrics and music by Gao Feng; performed by Gao Feng; video directed by Zhao Lei; cinematography by Feng Yan; art work by Shu Gang. All translations mine.

² Both the song and video were produced in 1995 and broadcast widely and frequently during 1996 on Chinese state television, and by the independent Hong Kong-based satellite television company Star Television whose footprint covers most of the Chinese-speaking areas of the Asia-Pacific region. The song has also been broadcast on Hong Kong commercial radio. The song has also been covered on Hong Kong radio and Hong Kong terrestrial television variety shows.

Although performed by a private individual, in other words not a state employee, the text discussed in this paper is an officially sanctioned and broadcast song and video clip. While most independent popular music makers in contemporary China have been consistently excluded from official broadcast media, Gao Feng, a young Chinese singer and musician has been warmly received by the official media. In 1996 he produced a hugely successful (in terms of air time) song and video entitled "*Da Zhongguo*," "Great China."¹ The title may also be translated as "Greater China," a space imagined territorially that would include Taiwan, and disputed areas over which China claims sovereignty. Greater China may also be understood nonterritorially, as the framework for a culturally imagined space intended to appeal to overseas Chinese communities.

What foregrounds this song in terms of importance and meaning, is that it has been enthusiastically received by the national official broadcast authorities as politically acceptable. The song has also been broadcast on satellite TV, and commercial radio, beyond China's borders, and in particular in Hong Kong where it has even been covered by local Hong Kong singers.² But before discussing the song and video in detail, I shall first address the context of the song in terms of the politics and music-culture of the past two decades.

In my previous work on Chinese popular music and music television, I discussed non-official musicians whose songs and

performances had redeployed or diverted (*détourné*) ethnic or national ideologies and imaginaries (Lee 1995;1996). I discussed the Chinese rock and roll singer, now turned jazz musician, Cui Jian whose mockery and defiance of the state and the party center was represented bodily by a people's army uniform and red kerchief both worn in transgressive and unauthorised ways to emphasise the party's alienation from the people and its original principles. But there was also a vocal and instrumental unorthodoxy. Cui Jian redeployed the trumpet he'd learnt as a child in the People's Liberation Army orchestra in deliberately inharmonious ways, and sang in a raucous, guttural Beijing proletarian street accent, in contrast to the mellow undisturbing voice of official and centralized standard Chinese language singers found on state radio and television.

I also discussed a group named Panther which has now disbanded. Panther was a more middle-of-the-road rock group which in its video productions aggressively and physically occupied centralized national space, while again musically using a basic rock and roll as a representation of non-official, non-authorised noise against state control over the production and distribution of noise.

Then there was the heavy metal band Tang Dynasty whose recuperation of national and ethnic space and history involved both the televisually forceful images of Buddhist temples on the desert fringes of the old empire, and the setting of Chinese

3
As evidenced by CNN
un-edited footage of which
the author has a video
copy.

classical poems to heavy metal rhythms. Tang's main ploy was to foreground the moribund ideology of the PRC state by squeezing it between a recuperation of past Chineseness and heavy metal masculinist Otherness.

None of these ever used lyrics overtly to challenge the centre. Rather it was the absence of direct, political content (either in terms of patriotic rhetoric, or the standard official lyric references to "socialist" successes) that was sufficient to foreground the songs as anti-authority. Lyrics in both premodern and modern Chinese traditions have always been the target of a close political censorial gaze, and readers are adept at reading between lines. Similarly none of the musical and performative practices would have appeared at all transgressive if the ideology of the state did not privilege and official imaginary in which ethnic authenticity and purity was somehow intended to be inherent in "socialism with Chinese characteristics" as the current mode of capitalist modernization is known in China.

While in Europe and America rock music and its surrounding culture is no longer perceived as constituting a real threat to regnant authority, in China it still is. For instance, in early 1996, in the northern Chinese city of Tianjin a concert featuring self-styled punk rocker He Yong earlier this year was permitted by the authorities. However, the usual practices and aura of a concert were not permitted. The police authorities allowed nodancing or standing up, indeed no exuberant behaviour of any sort. Police and security guards employed aggressive and insistent tactics to ensure compliance in the enforcement of their desire to suppress and control the rock concert ethos and its latent dangers for authority.³

I should like now to mention briefly the issues of ethnicity and nationalism in Chinese popular music. There are numerically large ethnic minority communities in China. The Tibetans are the best known outside of China, but officially there are over 80 recognized non-Han Chinese minority groups. Statistically the minorities constitute only 7 per cent of the

whole population. However, the 93% supposed Han ethnic majority is not a homogenous group, let alone a "race," a category in any case no longer sustained by scientific analysis. "Han," then, is an unsatisfactory term that refers to the dominant supposedly "homogenous" invented and socially constructed majority, an "ethnicity" referred to outside of China simply as "Chinese." But the ethnic can only be the national when an ethnically "authentic" nation has been constructed, and this the Chinese central authorities have done as convincingly as any modern European state. Once the Han majority becomes represented as (almost) the whole nation, the marginalization of other "ethnicities" as minorities follows as a matter of course, and minorities become, as Engels so bluntly put it, "non-historic peoples" whose destiny is tied to that of powerful "ethnically homogenous" nations.

It was against, yet also within, this monolithic discourse of centralized nationalised modernity that 1980s pop musicians were grounded. For even while they challenged the authority of the state, the discourse within which they did so was both national and nationalist, as it was for the students at Tiananmen Square in 1989. The nationalist discourse was deployed against the central state authorities who themselves were not only propagators of nationalist ideology, but were also its product. But at least popular music culture, emergent Chinese rock and roll in particular, positioned itself oppositionally with regard to the centralized state by the singer Gao Feng, and so as to privilege official ideology.

At least in the Tang, Panther and Cui Jian performances one could read a dissatisfaction with central control, a critical stance that represented or exploited popular discontent with economic and social realities. Cui Jian pointed to the new consumerist materialism as one of his specific targets. And more than that there was a resentment against a betrayal of the ideals of the Revolution, and even of the Cultural Revolution (1966-76) whose stated aims, if not its real results, were enthusiastically supported by Chinese urban youth in the 1960s.

But the oppositional music culture that so dismayed the authorities and that now seems to have been brought under control by the emergence of cultural producers such as Gao Feng, has never been a dominant musical idiom widely available to even the urban population of China. Musically, what followed the Cultural Revolution, that honeymoon period in Sino-American relations of the late 1970s and early 1980s, was an official music policy that permitted only the distribution of folksy, seemingly patriotic melodies and sentiments representing an imaginary homeliness, cosiness and harmony of American life. Such music was consumed eagerly by an audience that had only had access to the narrow and limited repertoire of Cultural Revolution model operatic music and military-style songs. For the regnant authorities, the clean, white, ethnically unproblematic music of singers such as Denver, and the Carpenters, represented the acceptable face of American pop music, an acceptable model for China's popular music, unlike the "miscegenated," hybrid, ethnically unclear and confused music constituted by rock, soul and blues. The traces of the official policy that favored such musical models are to be found in the musical and ideological simplicity of the Gao Feng song I discuss here.

The rock and roll that emerged slowly and unofficially throughout the 1980s, was firmly identified with youth and dissidence, with what the authorities called "bourgeois spiritual pollution," which in the official Chinese political lexicon translates as "Western influence." Rock and roll emphasised every social and cultural reality the state was engaged in occluding. Rock music culture foregrounded difference, divisions, Otherness, ideological gaps, and above all it positioned itself against official ideology and authoritarian control. Meanwhile the state broadcast authorities continued to air unsophisticated middle-of-the-road pop products that celebrated national, and ethnic and social unity in a banal and unfashionable style.

At the level of the lyrics, which are very simple, and yet which avoid the directness and over-deployment of patriotic

terminology of official song-writing, the intention is to reinscribe and reaffirm the centralizing and totalizing construction of China as a "naturally" cohesive and cohesive nation:

We all have one home its name is China⁴

There are many brothers and sisters, the scenery is also pleasant

Within the home wind two dragons: The Yangzi and the Yellow rivers

And then there is Mount Everest

.....

Look at the Great Wall that weaves in and out of the clouds

Look at the Tibetan Plateau vaster than the sky

While reinscribing in these lines the Chinese state's territorial claims, what is privileged here is obviously unity and the monolithic nation. The sub-text alludes to the current incorporation of Hong Kong into the Chinese state, and the official long-term project of recuperating Taiwan, but also to maintaining the internal cohesion of state challenged by minority peoples such as the Tibetans and the Turkic people of the north-west border region, and major socio-economic inequalities across China.

Our great China

A great big home that has experienced such inclement weather

Ah, my great China such a big home

Forever, I say forever, I want to accompany her

The homeliness of the "great big home," the sense of cogent and willing community, that has survived the trials of history, and the loyalty of the Chinese citizen/subject are all represented here. The "inclement weather" can allude to the specific or the general tribulations of Chinese society over the past two hundred years: the encroachment and exploitation of foreign imperialist powers, the war against the Japanese, the Civil war, the economic disasters of the 1950s and 1960s, the

⁴ The word I translate here as home (*jia*) also means family in Chinese, thus facilitating the slide into representation of all Chinese as brothers and sisters is facilitated; the Chinese word for the nation, or country is *guojia*, the element *guo* meaning "state."

Cultural Revolution (1966-1976), or more recently the massacre in and around Tiananmen Square that ended the political dissatisfaction and protests of 1989, described as a counter-revolutionary rebellion by the authorities.

However, more important than the lyrics, are the visual and musical aspects of Gao Feng's product which constitute a transformation of style and representation in its re-presenting of the nationalist and centralizing ideology as positive and seductive. Instead of a cynical and ironic use of national memory and space, Gao Feng produces a music and imagery of celebration. In celebrating the national, the central, the ethnically dominant, the ethnically integrated, in ways that parallel, or derive from, official ideology, with musical and video techniques that previously had been the marker of dissident and marginalized voices, Gao Feng renaturalizes a totalizing national popular imaginary. Rather than recuperate national and ethnic space for alternative visions of society, Gao Feng recuperates it for the nation, or rather for a quasi-official representation of the nation that effectively aims at rallying not the People, but a new urban middle class represented as the nation.

At the level of music, Gao Feng's simple folk-like melody, is accompanied by a heroic chorus. The tune can be listened to by anyone, but the tune is designed to appeal to, to give the impression of accentuating and emulating the "local," that is in "Chinese" terms, the national and the central. The pentatonic verse provides a constant reminder of the nativist, the "authentic" with its almost Heideggerian conflation of national/racial/ethnic "roots," while accommodating and recuperating the Western, the contemporary, the commercially popular. The chorus alludes to sort of Western folk-rock reminiscent of John Denver. There is also one musical phrase redolent of the revolutionary songs of the Cultural Revolution. The verse is not only pentatonic but folk-like. The folk element of state-sponsored popular song is nothing new of course, neither in China nor elsewhere where state ideologies are dominated and formed by the project of nationalization and

modernization. In China, state recuperation of folk song and folk dance date back even before the 1930s revolutionary era of the Yan'an communist guerrilla base; both left and right from the early twentieth-century had attempted to recuperate and deploy the academic yet "patriotic" study and reinvention of the many regional varieties Chinese folk music or rather music. In the 1930s the collection, ordering and rewriting of Chinese folk songs became central to Chinese Communist cultural policy and since the Communist base was situated in north-western China, folk melodies and styles of that region not only became dominant, but thereafter assumed a certain revolutionary aura connected temporally and spatially to the terminus of the mythically important Long March that was Yan'an.

In an attempt to synthesize the supposedly typically "Western" with the supposedly typically national "Chinese," in an instantiation of Mao's formulaic admonition to "make the West serve China, and the old serve the new," the pentatonic verse alludes to a generalized musical folk aura, while the folkrock chorus provides the aura of the modern and the Western. In the effort to realize a synthesis in which the musical allusions to "ethnic authenticity" are nonetheless not lost, the background, using a typical Western 1980s production, employs drum machines and synthesizers to evoke a convenient conflation of the ethnic and the national which is deliberately pentatonic. A heavy backbeat marking out time helps to bind together these disparate musical (and visual) elements, and a world beat is also invoked in the production of the music in the attempt to reduce a cohesive texture.

And yet the percussion instruments we hear seem not to be the drums of the drum dancers we see, but a mere minimalist allusion to them. Visually, the folk dance alludes to successful cinematic redeployment of the folk-dance and its characteristic drumbeats in recent Chinese cinematic productions, again drawing on the recuperated local culture that surrounded the 1930s-1940s Yan'an revolutionary base.

5

A comprehensive study of chime bells and their importance to the feudal Chinese state is to be found in Lothar Von Falkenhausen (1993).

While this drum dancer sequence could also be read as a token representation of the geographically peripheral, I would rather conclude that the drum dancers of Shaanxi are in fact merely representative of a long-standing historical recuperation of a local peasant cultural practice by the state, by the center. In a sense they represent and symbolise the legitimacy and historical revolutionary credentials of the center, when the Communist fought first the Japanese and then the Nationalists of Chiang Kai-shek (Jiang Jieshi). These drum dancers then are not only folklorized but nationalised, and representative of revolutionary yet centralizing tradition that claims to embody the popular desire for nation, centralized, and cohesive construction of China. The dancers may also be seen as representing a nostalgia for what even the disillusioned and dissident perceive as an innocent national revolutionary moment- Cui Jian has produced cover versions of a number of pre-1949 revolutionary songs. However, that revolutionary moment and its musical and performative representation are now simply commodified.

While bells in various musical traditions seem almost always representative of calling communities together, especially in Western musical usage, in many societies the artefacts and the sound stand as tropes of both unity, and authority. In the Chinese case the bells are also visually and musically a marker of history, authenticity and tradition- even more so than the comparatively recent Christian church bell. Bells in China constitute the physical evidence not only of cultural but also of political sophistication stretching back three thousand years; such evidence of civilization and territorial continuity also constitute a trope of legitimacy frequently invoked internally and internationally by the modern Chinese authorities. Bells were important in ancient Chinese state rituals and in the Gao Feng video production the visual mapping onto the sound of bells shots of ancient ritual bells invokes centralized court ceremonies and the illusion of "timeless" national authority.⁵ But in the cultural product under discussion

here, the use of bells have a further significance that I shall mention below.

In discussing in detail no more than the eighteen second long opening sequence of the video production, it is possible to deconstruct and elaborate the ideological intent of the whole four-minute visual, lyric and musical production.

The bell chimes that open the song and the music video ring out that internationally recognizable tune "The East is Red." "The East is Red" is not the Chinese national anthem, but is nevertheless probably China's best known tune and song eulogising that national and revolutionary hero, the late Chairman Mao; the first lines of the song are "The east is red/The sun has risen/China has produced a Mao Zedong."

"The East is Red" has the same place in the national imaginary and produces the same patriotic sentimentality as Elgar's "Land of Hope and Glory" in the English imaginary. The song itself has numerous historical connotations, but the chimes version alone is laden with significance. Every Chinese knows that the chimes sound on the hour at the clock tower of Beijing's main railway station, and thus the chimes also occupy a place in the national imaginary, akin to that of the centralized and nationalizing chimes of Big Ben in London. In a production intended not simply for domestic consumption but also for propagation amongst the overseas Chinese communities, the Chinese diaspora, the musical cliché of "The East is Red" also clearly identifies this particular nationalist patriotic narrative with the Communist PRC version of nationalism, indeed the ambition is to naturalise that version of nationalism, to have all Chinese everywhere accept it.

The chimes evoke and represent at once, revolutionary history, and the unity of China assured by and at the centre. The chimes represent also both the beginning of the long narrative of the Chinese nation, and mapped onto that the historical narrative of the People's Republic of China. This is foregrounded visually by the first shot of ancient Chinese bells

in the sunrise; evoking both the birth of the nation and the words of the song "The East is Red." That shot is succeeded by group of children (always represented as the hope of any nation and, of course, always also the excuse for adult suffering while awaiting the nation's millennium) who walk determinedly forwards, towards the camera, and thus into the future of the nation. This opening shot also constitutes a mimicry of a well-known scene from the photographic record of Mao's life. The children release doves into the air as a sign of desire for peaceful progress, and hold up lit candles in the dark in a quasi-religious gesture. As the garishly coloured head of a lion dancer twirls across the screen, the soundtrack switches from "The East is Red" into Gao Feng's melody. The lion dancer represents tradition and Chineseness and constitutes a visual segue into a Western-style popular music mode. Similarly the Chinese women dancers in white robes enacting Buddhist, and thus traditional, beliefs, facilitate the shift to a seemingly less Chinese musical practice- this allusion to Buddhism may also be read as emblematic of the national subject's, China's, historical capacity to absorb, naturalise and nationalize external cultures and thought.

There are several shots of Peking Opera characters in the first few seconds of the video. Their function is to supply national colour, and the aura of tradition, but their use probably also is linked to the recent successful exploitation of traditional opera in sophisticated made-for-export Chinese Fifth Generation cinema. The Peking Opera woman character (who appears to be in the lead role of a famous patriotic, militaristic Chinese opera Women Generals of the Yang Family) twirls away from the camera in front of Tiananmen and the famous picture of Chairman Mao fixed onto the grand podium that overlooks Tiananmen Square; you will note that "tastefully" we never actually see Tiananmen Square itself, although the camera is shooting from that position. Here again while visually the exoticism of Peking Opera is deployed, there is little or no attempt at a musical representation of the very different, very

other, music of Peking Opera. Indeed there is nothing in fact to fix these actors as representative of Peking Opera rather than any other Chinese opera of which there are many varieties. Peking Opera is one of many local operas, with the distinction that it has been elevated over the centuries into the court, and thus the centralized, national sung drama form. Musically, like the Yanan folk drums, traditional Peking opera music then is indicated musically only by its absence. But then, given that each region has its own opera sung in its own dialect, only the visual can effectively represent a national image. Aurally, there is only a lack of specific musical references, so that while the rapid visual changes overlap with the musical continuity in this production, the visual allusions to traditional music culture nevertheless digress from and even oppose the music that would normally be commensurate with the images.

Cutting to the news frame of the video, four or five middle aged couples are shown running into each other's embrace against the backdrop of the red PRC flag which fills the screen entirely. The camera pans out to reveal those embracing as members of various ethnic minorities, known in China as "minority nationalities." The first shot of singer-performer Gao Feng shows him in classic Mao pose, overcoated flapping, one hand held high in emulation of the well-known Chairman's greeting. Representations of Mao had been previously been used to protest against the political order, and remind the authorities of the revolutionary idealism on which the state was founded- it is a clever détournement of an iconography to which the authorities could hardly object. But here we see Gao Feng striking well-known Chairman Mao poses, long etched into the popular imaginary, not to critique contemporary authority but rather to affirm and celebrate it. We had seen during the Cultural Revolution Mao as pop idol, now we see pop idol as Mao.

Against a dark background the spotlight sweeps across Mao/Gao Feng to reveal him now on a studio concert stage. The audience includes children and again national minority

members who in this video are always represented as smiling, seemingly contented women dressed in attractive colourful costumes, imagined as "feminized," innocent, harmless markers of their difference that accord with the official ideology's construction and representation of non-Han minorities, and incidentally supply supplemental, peripheral colour. But here, not just the minorities and children smile, all the audience smile, all sway in time with the music, hands in the air in a gesture of responsive salutation, and almost religious exaltation as they sing along with Gao Feng's patriotic celebratory song.

Space, history and multitudes have been repeatedly employed in Communist China to reinforce national pride and to establish national authority and to invigorate the nostalgic dream of a national return to a Chinese golden age of political and military supremacy. As the Chinese saying that forms part of the popular discursive negotiation of everyday life has it: *lishi chang, difang da, ren duo* ("history is long, the place is big, and people are numerous"). Each of these three elements of common-sense ideology is alluded to here both visually and musically. The chorus and crowds of children and concert spectators imply multitude, while the bells imply both length of history and providing a sense of aural space.

Ultimately, this music video production constitutes a successful attempt to recuperate national iconography, to reinscribe and reaffirm the associations of party with nation, of an integrated people inclusive of yet beyond minorities, in which the image of a dominant Han majority at the centre metonymically represents the entirety of Chinese society.

"They must be represented" wrote Marx, and yet in this production where are the workers, the peasants, where indeed is the rest of China? Where are those who are Other to China's consumer and industrialized capitalist cities? Indeed, metaphor of difference, spatial tropes of marginalization, of centre and periphery may be less suitable to the representation of the socio-economic reality than more traditional, established hierarchical

models. Where in this video of celebration are those relegated to the lower echelons of the socio-economic hierarchy, where is the representation of the reality of beggars and prostitution, and what of the so-called floating population of 100 million plus unemployed (twice the population of France or ten times the population of Portugal), those constantly dependent on the arbitrary regulation of the economy by the global market, state planners and local implementers?

Gao Feng's song and this televisual presentation constitute a response to a fear of national fragmentation. The yawning inequalities that daily fragment and threaten the integrity of the Chinese nation-state, the daily peasant uprisings happening somewhere and everywhere in rural China, even more than local or ethnic difference, are well concealed beneath this mask of national centralized well-being represented in this video. And yet the social fragmentation and increasing economic inequality is not of an order than can be negotiated or contained within national boundaries. As Étienne Balibar recently noted:

the territorial distinction between the developed regions and the under-developed regions is less stable, the polarisation of economic statuses translates less directly into territorial structures, the interference or the overdetermination of class differences and ethnic discriminations are produced equally in the North and the South, so that everywhere internal exclusion replaces external exclusion. An "underclass" which is not at all a neo-proletariat, seems to be being constructed on a world scale, while at the other extreme a transnational privileged class is striving to establish common interests and a common language for itself (429-430).⁷

At a stage in world history when populations are "at one and the same time completely atomised and yet irreversibly mixed", the language of alterity becomes increasingly inadequate (Balibar, 430).

Thus it is not a critique focussed on the exclusion and marginalization of the ethnic Other that will suffice to counter discursive strategies such as we see and hear deployed by Gao

7
All translations mine.

Feng. Rather what is required is a response framed by the real universality which marks this historical stage in which "for the first time, humanity is not simply an ideal, an utopian notion, but has become the condition of existence of human beings themselves... a condition that coincides with the generalisation of conflicts and of exclusions (Balibar, 430)."

Ultimately, Gao Feng's production eulogises not simply a nationalist ideology, but also a new economic order whose beneficiaries however can only ever be a minority of the people's existing within China's border. But this economic expansion "abolishes neither political domination nor economic inequalities," of wealth and misery, of power and powerlessness (Balibar, 425)." While Gao Feng's product may have served to bolster the ideological underpinning of the relatively wealthy and powerful, a little satisfaction may be drawn from the fact that the miserable and powerless have at least not had to endure it.

References

- Lee, Gregory B. (1995). "The East is Red' Goes pop? Commodification Hybridity and Nationalism in Chinese Popular Song and Its Televisual Performance" *Popular Music* 14 (1).
- Lee, Gregory B. (1996). *Traubadours, Trumpeters, Troubled Makers: Lyricism, Nationalism and Hybridity in China and its Others*. Durham, N.C.: Duke University Press. London: C. Hirst & Co.
- Falkenhausen, Lothar V. (1993). *Suspended Music: Chime Bells in the Culture of Bronze Age China*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Balibar, Etienne (1997). *La Crainte des Messes: Politique et Philosophie Avant et Apres Marx*. Paris: Galilee. 429-430.

Mahrem'in Müzakereye Çağrılması ve Yildo Örneği:

Mahrem Alandan

Pop-Mahrem Alana

Özet

Talk show anlatı türü metnin sunucu, konuk ve izleyici tarafından eşanlı üretimi yoluyla, kamusal alanın dışında tanımlanan mahreme içkin konuları -cinsel olgu ve ilişkileri, hazların ve duyguların dünyasını- esprî üzerinde temellenen kışkırtıcı söylemsel pratikler ile kamusal alana taşınmasına olanak verir. Mahrem alanın medya dolayımı ile popülerize edilmesi mahrem alanı dönüştürürken, varolan tanımlamalara uymayan yeni bir alan oluşturur. Bu yeni alanı "pop-mahrem" olarak adlandırmayı öneriyoruz. Bir ihtiyaçtan kaynaklanan bu yeni kavramın tartışılarak olgunlaştırılacağı açıktır. Burada üzerinde durulması gereken pop-mahrem alanın kamusal alanın demokratikleşmesine nasıl bir katkı yaptığı sorusudur. Pop-mahrem alanda kadın ve erkek arasında duygusal hazlar ve cinsel deneyimler nasıl müzakere konusu edilmektedir? Acaba pop-mahrem alanın en önemli sorunsalı, cinsel iktidarın demokratikleşmesi kamusal-özel alan sınırlarının çatlatılması sürecine gerçekten de dönüştürücü bir katkı yapar mı? Soruları bu çalışmada "Beyaz Saçlı Prens:Yildo" programı örneğinde tartışılacaktır.

Calling Intimacy into Negotiation and Yildo Case:

From Intimacy to Pop-intimacy

The textual possibilities of talk show, which is simultaneously produced by host, guest and audience, carry the excluded subjects of intimacy such as the worlds of sentiments and sexual pleasures, through provocative discursive practices-here, cracking a joke-from the private sphere to public sphere. The site of intimacy is popularized by these discursive practices, and transformed to a new site which cannot be defined by the existing definitions. We offer to conceptualize this new site as "pop-intimacy" which needs to be argued widely. The problematic of this new concept is whether it could serve the democratization of the public sphere or not. In the site of pop-intimacy, the way of narrations in which the sentimental and sexual experiences are formulated and negotiated between men and women, and doubt of whether the democratization of sexual power do really contribute to the border-crossing across the binary opposition between public sphere and private sphere are something to deal with while textual construction of Yildo is examined.

**F.Mutlu Binark
Peyami Çelikcan**
Gazi Üniversitesi
İletişim Fakültesi

*Mahrem'in Müzakereye Çağırılması
ve Yaldo Örneği:*

Mahrem Alandan Pop-Mahrem Alana

¹
Talk show türünün
özellikleri için bakınız:
Beybin Kejanlıoğlu ve Nilüfer
Timisi (1993: 329-384) ve
Wayne Munson (1993).

Televizyon anlatı türleri içerisinde programı sunanın, konukların ve izleyicilerin eşanlı olarak etkin bir şekilde programa katılmasına olanak tanıyan, anlam üretim sürecinin önceden herhangi bir merkeze yerleştirilmediği anlatılardan biri de *talk show*'dur.¹ Bu anlatı türü, sabit bir metne yani senaryoya sahip değildir (Munson, 1993: 6). Metin, bir çeşit oturma odası duygusu yaratan ve bu atmosfer içerisinde evsahibi (*host*) ve konuk (*guest*) ilişkisi çerçevesinde izleyiciyi söze dahil eden, sözün umulmadık ve kendiliğinden dolaşımı sürecinin paylaşımı ile yazılır (Carpignano vd., 1990: 45-46). Bu anlatı türünün en önemli özelliklerinden birisi, izleyiciyi anlam üretim sürecine katılmaya çağırmasıdır. John Fiske, izleyiciye önceden herhangi bir anlamı ya da okuma ilişkisini dayatmayan, anlam üretimini ona devretme özelliği gösteren bu tür metinleri yapımcı metin (*producerly text*) olarak adlandırır (1989: 95). İzleyicinin sahip olduğu söylemsel yeterlikler üzerine temellenen *talk show*'larda bu yeterlikler öz-İlgilerin doyumunu sağlamak amacıyla etkin bir şekilde kullanılır. *Talk show*'larda, izleyici anlam yaratma sürecinde sürekli sınırları zorlanan bir oyunu oynar. İzleyici açısından oyunun temel amacı haz elde etmektir. Oyun sürecinde alınan haz, kurallar ve özgür olma arasındaki temel çelişkidir, "iktidarın" el değiştirmesinden ya da el değiştirebilme olasılığından kaynaklanır (1989: 234). Böyle bir oyun sürecinin odağında bulunan yapımcı metinlerde özdeşleşmeden ve aşına olmaktan kaynaklanan hazların yerini, izleyicinin etkin katılım ve üretiminden kaynaklanan bilişsel haz-

lar alır. Bu metinlerde kullanılan metinsel araçlar (ironi, eğretileme, espriler ve çelişkiler) Fiske'e göre, karşı koyucu okuma (*resistive reading*) için olanak tanır (1989: 98).

Joanna Thornborrow da *talk show* söyleminin temel belirleyici özelliğinin "kişisel öyküleri" ile "bireysel deneyimleri" üretmek olduğunu belirtir ve izleyicinin *talk show*'ların sunduğu etkileşimli ortamda, medya dolayimli kamusal alan içinde kendisi için konuşabildiğini savunur (1997: 242). Thornborrow'un altını çizdiği medya dolayimli kamusal alanın sınırları, kişisel öykü ve deneyimler üzerine kurulu gece *talk show*'larıyla aşındırılırken medya dolayimli yeni bir alan inşa edilir.

Bu inşa sürecinde, *talk show*'ların diğer metinsel özellikleri de etkin bir yer tutar. Metnin üç özneli-sunucu, konuk, etkin izleyici- eşanlı üretimi, kamusal alanın dışında tanımlanan mahrem alana ilişkin konuların ironi, eğretileme, espri ve çelişkilerle beslenen alternatif ve kışkırtıcı söylemlerle ortaya çıkmasını ve mahremiyetin dönüşümünü sağlar. Modernitenin kurduğu kamusal alan, cinsellik, aşk ve erotizm gibi kişiye özgü konuları mahrem alanın konuları olarak niteler ve bu konuları toplumsal ve siyasal alanın dışında bırakarak, yalnızca özel alanda konumlandırır. Günümüzde, parçalanma ve tanımlanma bunalımı yaşayan kamusal alanın demokratikleşmesinin yolu, mahrem alana içkin sayılan konuların özneleriyle birlikte keşfedilmesinden ve dönüştürülmesinden geçmektedir. Anthony Giddens da mahrem'in dönüşümünün bir bütün olarak modern kurumlar üzerinde demokratikleştirici bir

etkisi olacağına inanır (1994: 9). Giddens'a göre, modern toplumların gelişmesiyle birlikte toplumsal ve doğal dünyalar duygudan kopartılmış salt aklın egemenliğinde kurulur; bu dünyalarda ise duygu ve onun esin kaynağı olduğu toplumsal ilişki biçimleri ikincil önemde tanımlanırlar (1994: 183). Akıl temelli kamusal alanın sınırlarının duygu ve ona özgül toplumsal ilişkilerle zorlanması, aklın egemenliğini tartışma konusu yaptığı için demokratikleştirici bir özellik taşımaktadır. Diğer bir deyişle, mahreme sabitlenen konuların söylemsel pratikler aracılığıyla kamusal alana taşınması bu alanın demokratikleşmesine katkıda bulunacaktır.

Gece talk showları, metinsel özelliklerinden dolayı kamusal ve mahrem alan ikilemini kırma gizil gücüne sahiptirler. Paolo Carignano ve arkadaşlarına göre, talk showların kömünel bir oturma odası dekoru içinde çekilmesi, konukların program konuğu olarak değil, adeta oturma odasına davet edilen bir tanıdık olarak sunulması gibi yapım sürecine ilişkin özellikler mahrem alanın kamusal alana taşınmasını kolaylaştırır. İzleyici gözünde, "ikame oturma odası" (*substitute saloon*) (1990: 46) konumundaki *talk show*, kamusal alanın dışında bırakılan mahrem konuların tartışılmasını olanaklı kılar. Bu ikame oturma odası içinde, ev sahibinin davetkar gülümseyişi üzerine odaklanmış kameranın yakın çekimi ile izleyiciler "özel ilişkilerinin" (*private affairs*) dillendirilmesine çağırılırlar.

Talk show'ların sahip olduğu bu gizil gücün, genel bir özellik olarak bütün talk show programlarında ortaya çıktığını söylemek güçtür. Ancak özellikle gece *talk show*'larında yukarıda değinilen metinsel özelliklerin vurgulandığı söylenebilir. Bu doğrultuda, Yıldı'nun (Yıldırım Benayat) mahremi telegörsel sunuma davet etme girişiminin, Nedim Şaban, Beyaz gibi isimler aracılığıyla devam ettirmeye çalışıldığı çeşitli örnekler verilebilir. Ancak bunlar içinde Yıldı'nun değişik kanallarda, değişik adlar altında bugüne kadar devam eden *talk show*'ları gerek sözkonusu metinsel özellikleri vurgulaması ve gerekse öncü bir rol üstlenmesi nedeniyle dikkat çekicidir.

Yeni Bir Çerçeveleme: Pop-Mahrem

Talk show'lar bütün bu özellikleriyle Habermas'ın "kamusal alan" tanımlamasını tartışmaya açar. Livingstone ve Lunt'un belirttiği gibi *talk show*'lar, medya dolayımı kamusal alanda "sesler" arasındaki hiyerarşik dengeyi değiştiren; çoğul ve farklı kamuların birbirleriyle uzlaşmaya çalıştığı bir model oluştururlar. Aynı araştırmacılar, "seslerin hiyerarşisi"ndeki bu değişimi iki nedene bağlarlar; birincisi, *show*'a katılanların oldukça geniş bir yelpaze içinde farklı sosyo-ekonomik statüleri sahip olmaları ve sohbetin bu katılımcılar arasında gerçekleşmesi nedeniyle *talk show*'ların yöneten-yönetilen arasında farklı bir ilişki inşa etmeleridir. İkincisi ise, *talk show*'ların mahrem alana ilişkin konuları medya dolayımı ile kamusal alana taşınması ve bu yolla yönetilen konumundakilerin deneyimlerini yasallaştırmasıdır (aktaran Thornborrow, 1997: 242). Livingstone ve Lunt'un değerlendirmeleri bu çalışmanın temel sorununa, daha açık bir deyişle, mahrem alanın kamusal alana taşınması sorununa, açıklık kazandırmaktadır. Ancak medya dolayımı ile "özel ilişkilerin" kamusal alana taşınması, bir anlamda "ifşa" edilmesi ile mahrem alan-kamusal alan arasında yeni bir alan oluşur ve oluşan bu alanın yeniden-tanımlanması ve adlandırılması gerekir. Varolan araştırmalar bu yeni alanın varlığı konusunda işaretler verse de, bu alanın tanımlanması ve adlandırılması konusunda bir önermede bulunmamaktadır.

Ne var ki, mahrem alanın bu medyatik dönüşümünü ifade edebilecek yeni bir kavrama gereksinim vardır. Bu gereksinimi karşılayacak bir kavram olarak, "pop-mahrem alan" önerilebilir. Mahrem alana içkin konular olarak sayılan cinsellik, aşk ve erotizme ilişkin duyguların, arzuların ve düşlemlerin medya dolayımıyla kamusal alana taşınması yolu ile "pop-mahrem" olarak adlandırılabilir yeni bir alan oluşur. Mahrem alanın popülerize edilmesiyle oluşan bu yeni alan, kamusal-özel alan karşıtlığının yeniden düşünülmesini de gerekli kılar.

Mahrem alanın medya aracılığıyla dönüştürülmesiyle oluşan bu yeni alanı, temel belirleyicilerini dikkate alarak "pop-mah-

rem" şeklinde kavramsallaştırmaya çalışırken, kavrama ilişkin olarak bu çalışmada oluşturmaya çalıştığımız çerçevenin kimi eksikliklerinin olduğu açıktır. Ancak çerçevedeki boşlukların konuyla ilgili olarak başka araştırmacıların yapacağı katkılar ile tamamlanabileceğini ve kavramın tartışmalar sonucunda olunlaşabileceğini düşünüyoruz.

Mahrem alanda sürekli erkek tarafından kadın üzerinde kurulan bir iktidar sorunu olan cinsellik, pop-mahrem alanda kadın ve erkek arasında müzakere konusu edilir. Pop-mahrem alanda kadınlığa ve erkekliğe ilişkin cinsel söylemler yeniden tanımlanır. Pop-mahrem alanda gerçekleşen bu müzakere erkeğin topyekün iktidarını yitirmesi sonucunu doğurmamakla birlikte, kadınlara iktidara müdahale etme, ironik ve sinik bir meydan okuma olanağını verir. Pop-mahrem alan fallik gücün iktidarının müzakare edildiği bir oyun alanı olma özelliğini taşır. Bu alanda kadınların duygusal ilişkileri ve cinsel hazları konuşmaları, fallik gücün baskısından kurtularak, mahrem alanı dönüştürme arayışları için itici bir güç oluşturur. Kişisel yaşamda böylesine yoğun duyumsanan özgürleşme kaygıları ve buna bağlı mahremiyetin dönüşümü süreci, tüm iktidar ilişkilerinin de yeniden yapılanması yönünde bir devinim yaratır.

Kamusal alanda sabitlenmiş demokratik normlar ile mahrem alanda temelli duygusal hazlar ve cinsel deneyimler arasında bir ilişki olduğuna işaret eden Giddens, mahrem alanın dönüşüm sürecinde fallusun ve onun simgelediği iktidarın giderek küçüleceğini ve penise dönüşerek ortadan kaybolacağını ileri sürer (1994: 183). Dolayısıyla pop-mahrem alanın en önemli sorunsalı (kavrama ilişkin olanı bir tarafa bırakıldığında) cinsel iktidarın demokratikleşmesi yani, kamusal-özel alan sınırlarının aşılması sürecine gerçekten de dönüştürücü bir katkı yapıp yapmadığıdır.

Mahrem pop-mahreme dönüşüm sürecinde, gece *talk show*'ları ironi, eğretileme, espri gibi metinsel araçlarla izleyicinin etkin katılımını sağlayarak mahreme ilişkin konuların dilendirilmesine ve müzakere edilmesine olanak tanır. Bu ça-

alışmada, örnek olay olarak ele alınan "Beyaz Saçlı Prens: Yıldı" adlı gece *talk show*'unun, gerek "pop-mahrem" kavramını açıklamak ve gerekse bu kavramla ifade etmeye çalıştığımız alanın özelliklerini ve sorunsalını tartışmak açısından oldukça verimli olduğu düşünülmektedir.

Beyaz Saçlı Prens: Yıldı

Bu çalışmada, mahrem alanın medyatik dönüşümü ve pop-mahrem alanın kurulması cinsel haz yaratmaya hizmet eden espriler bağlamında ele alınıyor. İncelemeye kaynaklık eden "Beyaz Saçlı Prens: Yıldı" programı önce Ağustos 1994'te Kral TV'de yayımlanmaya başlamış, Kasım 1994'ten itibaren Show TV'de yayımına devam etmiştir. Daha sonra yayımına bir süre ara verilen program, 1998 içinde "Yıldı İle" adını almış ve Flash TV'de yayımlanmaya başlamıştır. Program yayımlandığı günden başlayarak kamuoyu ve medyanın ilgisini çekmiştir.² Bunun belli başlı iki nedeni vardır: Birincisi Türkçe'deki sözcüklerin yananamlarının cinsel çağrıştırmaya özelliğini bilinçli bir şekilde kullanan programın sunucusu Yıldı'nun mahrem alanın kamusal alana taşınmasına aracılık etmesidir. İkincisi, mahrem alanın bu dönüşüm sürecine kadın izleyicilerin etkin olarak katılmasıdır. Bizi bu programı çözümlenmeye iten neden ise tabii ki yukarıdakilerden bağımsız değildir. Ancak mahrem alanın "pop-mahrem" olarak adlandırığımız bu medyatik dönüşümünde cinsel iktidarın metinsel araçlar yani dil oyunları ile nasıl değiştiğini saptamak ana sorunsalımızı oluşturmuştur.

Bu sorunsal, Sigmund Freud'un esprinin bilinçdışı ile ilişkisini kurmaya çalıştığı dilsel çözümleme yöntemine başvuru olarak incelendi (Freud, 1993). Önce, "Beyaz Saçlı Prens: Yıldı" programının Show TV'de 5, 12 ve 19 Kasım 1994 tarihlerinde yayımlanan bölümleri kaydedildi. Daha sonra konuşmalar açıldı. Açıklama işleminden sonra sorunsalımız çerçevesinde anlamlı görülen ve farklı tekniklerin uygulandığı espriler seçildi. Metinler, espri ve öğüt şeklinde ikili bir yapıya sa-

2

Yıldı hakkında basında çıkan yazılar için bakınız: Nedim Şaban (1994: 73-78); Express (1994: 2-3); Ertuğrul Özkök (1994); Ahmet Çelik (1994); Sedef Reşit (1994).

hip olmakla birlikte, bu incelemede sadece esprilerin göz önüne alınması yeğlendi. Bu yeğlemenin ardında yatan neden ise, esprilerin, cinsel demokratikleşmeyi fallusun ifşa edilmesini sağlayan bir aracı etmen olarak görülmesidir. Seçilen esprilerin önce konusu ve neyi imlediği saptandı, daha sonra esprinin hangi teknik ile gerçekleştirildiği irdelendi.

Freud espri tekniklerini üçe ayırarak incelemektedir: Birincisi, bileşik sözcük oluşumu ya da değiştirmeden oluşan yoğunlaştırma tekniği; ikincisi, bir sözcüğün ya da tümcenin tüm halinde ve parçalarına ayrılması, farklı bir dizilişte kullanılması, hafif değiştirilmesi, aynı sözcük veya tümcelerin dolu veya boş halleri ile kullanılmasından oluşan aynı malzemenin çoğul kullanımı tekniği; üçüncüsü ise, bir adın veya nesnenin çifte anlam içermesi, mecaz, asıl çifte anlamlılık, *double entendre* (iki kez yoğunlaştırma) ve ima ile birlikte kurulan çifte anlamlılık tekniğidir (1993:73-74). Çözümlemede, esprinin tekniği saptandıktan sonra esprinin türü ve amacı incelendi. Freud'a göre, masum ve kasıtlı olmak üzere iki tür espri vardır (1993: 121-125). Freud, masum esprinin kendisinin bir sonuç olduğunu ve hiçbir özel hedefinin bulunmadığını ileri sürer. Kasıtlı espriler ise iki amaçtan birine hizmet eder: İlki, saldırganlık, hiciv ya da savunma amacına yöneliktir. İkincisi ise, cinsel olgu ve ilişkileri söz edimi ile açığa çıkarma amacı taşır (1993: 128). Kasıtlı espriler de kendi içerisinde dört şekilde sınıflandırılabilir: Doğrudan açık saçık, saldırgan, sinik ya da zındıkça ve kuşku-cu espriler (1993: 145). Kasıtlı espriler bastırılmış cinsel arzu ve düşlemleri, söz edimi aracılığıyla haz yaratarak serbest bırakır (1993:165). Gülme ve onun coşkusal ifadesi olan kahkaha ile birey cinsellikle yüzleşir.

Freud kasıtlı esprinin öznelerini üçe ayırır: Espri yapan, espri yapılan ve espriyi alımlayan. *Talk show* anlatısı özneye, bu üç deneyimi de aynı anda yaşama olanağı sunar. Diğer anlatı türlerinden farklı olarak *talk show*'lar izleyiciyi hem espri yapan hem espri yapılan ve hem de espriyi alımlayan özne olarak konumlandırır. Çalışmaya konu teşkil eden Yildo prog-

ramında izleyicinin bu üçlü konumu pekiştirilmektedir. Ev sahibi, konuk ve izleyicinin yüklendikleri özne konumu sabitlenmiş olmayıp, kendiliğinden değişir. Bunun için de söz konusu program sözün demokratik dolaşımına olanak tanıyan bir gizil güce sahiptir. Sözün demokratik dolaşımı, kamusal alandan dışlanmış kimlikleri ve bu kimliklerin sorunlarını, tarihlerini medya aracılığı ile kamusal alanda temsile/konuşmaya çağırır ve böylece pop-mahrem alan inşa edilmiş olur. Ele alınan bu programda yukarıda belirtilen süreçler espri üzerinden gerçekleşir. Espriler aracılığıyla mahrem müzakereye çağrılır.

Mahrem Müzakereye Çağırılması: Espriler

Espri 1

Show TV, 5 Kasım 1994

(Yildo konuşunu karşılamak için ayağa kalkar. Kalkarken elbisesinin apoleti kayar.)

Yildo:- ... Ve karşınızda Suna Yıldızoğlu. Allah, şeyim de düşüyor... (Kahkaha)

Esprinin konusu: Şeyin (apoletin) düşmesi.

Esprinin imlediği: Fallus

Esprinin tekniği: Çifte anlamlılık tekniğinden asıl çifte anlamlılık ya da sözcüklerle oynama tekniği kullanılmıştır. Bu espride dilin sözcük anlamı ile imlenen Yildo'nun kral elbisesinin apoletin kaymasıdır. Ancak Yildo'nun bu somut olayı ifade etme biçimi esprinin konusunu oluşturmaktadır. Bu da kullanılan "şey" sözcüğünün içerimlediği örtük anlamdan kaynaklanmaktadır. Sözcük herhangi bir değiştirmeye uğratılmadan tümüyle kendisi olarak tümcede bulunduğu konum ve koşulda iki farklı anlam taşımaktadır (Freud, 1993: 69).

Esprinin Türü ve Amacı: Doğaçlama yapılan bu espri masum bir espridir (1993: 125-126). Yildo apoletin düşme olayını nitelerken gramerde cinsiyetsiz üçüncü tekil nesne için kul-

lanılan "şey" sözcüğüne başvurmuştur. Sözcüğün tümcede kullanım biçimi ve tonlamasından espri kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Burada esprinin kendisi bir sonuçtur ve özel hiçbir hedefi yoktur. Espriyi yapan özne belli olmakla birlikte espri yapılan özne belirsizdir. Ancak Yildo (espri yapan özne) sözcük oyununun farkına vardığı andan itibaren espriyi haz uyandırma amacıyla kullanır. Bunu kendine özgü gülme edimiyle pekiştirir.

Esprinin süreci:

a. Öncesi: Espri doğaçlama olduğu için herhangi bir önceleyen söyleme sahip değildir.

b. Sonrası: Yildo'nun gülme edimi ile espri sonuçlanır.

Espri 2

Show TV, 5 Kasım 1994

(Yildo, bundan sonraki programlarda da konuğu olacak ressamı tanıtır.)

Yildo: - ... Evet, arkadaşım ressam. Ressam da çok enterasan yani. Alp ismi de. Soyadını söylemek istemiyorum. Soyadı nedir biliyor musunuz: Dikbaş. Böyle (Kolunu dirseğinden yukarı kaldırır ve güler.) Ben koydum...

Esprinin konusu: Ressamın soyadı (Dikbaş)

Esprinin gösterdiği: Fallus

Esprinin tekniği: Çifte anlamlılık tekniğinden ima ile birlikte çifte anlamlılık tekniği kullanılmıştır. Burada "dikbaş" sözcüğü "fallus"a gönderme yapılarak kullanılırken espri tekniği göndermenin içerdiği cinsel anlamı ortaya çıkarır. Bu teknikte cinsel anlamı gizlemek için hiçbir çaba harcanmaz. Cinsel anıştırmalar ima yoluyla yapılır.

Esprinin türü ve amacı: Bu espri kasıtlıdır. Kasıtlı espri ya düşmanca -saldırganlık, hiciv ya da savunma amacına hizmet eden- ya da açışaçık -yani cinsel olgu ve ilişkilerin teşhircilik amacına hizmet eden- olabilir (1993: 128). Burada, Yildo ressamın soyadını daha söylemeden espri yapacağını belli eder ve

herhangi bir cinsel olgu ya da ilişkiyi söz edimiyle kasıtlı olarak ön plana çıkartacağını sezdirir. Gelişen espri kasıtlı espri içinde yer alan "açık saçık" ya da "teşhir edici" espri sınıflamasına girer. Bu tür esprilerde genel olarak bastırılmış bir haz kaynağı serbest bırakılır. Burada amaçlanan haz kaynağı fallusu görünür kılmaktır. Bu örnekte, espriyi yapan özne, Yildo'dur. Espri yapılan ise programın stüdyo konuğudur. Ressam Dikbaş ise, hem esprinin hem de cinsel saldırganlığın nesnesi konumundadır.

Alımlayıcı yani espriye gülen ve esprinin haz verici etkilerinden zevk alan-evinde oturup ekranda programı izleyen-özne ise bu ilişkiden "kendi libidosunun zahmetsiz doyumunu"nu elde eder (1993:131). Böylece ister şehvetli isterse düşmanca olsun bastırılmış cinsel içgüdüler doyurulur. Bu içgüdülerin bastırılması engelinden espri aracılığıyla geçilir. Freud'un deyimiyile, "kılık değiştirmemiş bir edepsizliğin dile getirilmesi, birinci kişiye zevk verir ve üçüncü kişiyi güldürür" (1993: 131).

Esprinin süreci:

a. Öncesi: Espriyi önceleyen söz ediminde "... Ressam da çok enterasan yani. Alp ismi de, soyadını söylemek istemiyorum..." tümceleriyle izleyici espriye hazırlanır.

b. Sonrası: Ressamın soyadı açıklandıktan sonra espri, gülme edimi ve esprinin anlamını pekiştiren kol hareketi ile tamamlanır.

Espri 3

Show TV, 5 Kasım 1994

(Yildo telefondaki konuğu ile konuşurken, stüdyo konuğu Suna Yıldızoğlu Yildo'ya:)

S.Y.: - Sen konuşurken fakslarını alabilir miyim?

Yildo: - Fakslarını alabilirsin sen. Nee?.. (kahkaha)

Esprinin konusu: Faksların alınması.

Esprinin gösterdiği: Fallus

Esprinin tekniği: Yoğunlaştırma tekniklerinden değiştirme kullanılmaktadır. Burada tümcenin anlamı başka bir anlam ile yer değiştirir ve yeni anlam yoğunlaştırılır. Yoğunlaştırılan tümce ile alımlayıcı bir anlamdan diğerine geçme olanağı bulur.

Esprinin türü ve amacı: Kasıtlı espri türü içinde sinik, diğer bir deyişle zındıkça espri örneğidir. Burada Yildo, "faksları almak" eylemini kullandığı bağlamdan çıkarmakta "faksları almak," eylemi vurgulayarak yineleme yoluyla cinsel anıştırması olan bir bağlama eklemektedir. Bu söz edimi aracılığıyla Yildo, konuşunu "kendi sözleriyle vurma" yoluyla espri üretir. Ürettiği bu espri ile de Yildo, espri yapan özne olma konumunu elde eder.

Esprinin süreci:

a. Öncesi: Konuşun masum, herhangi bir ima içermeyen söz edimi vardır.

b. Sonrası: Yildo bu masum söz edimini cinsel anlamlar yükleyip esprisini yaptıktan sonra her zamanki gibi kahkahasını atar ve telefondaki bayan konuşu da Yildo'ya gülerken katılır. Telefondaki kadın, espri yapılan konumundaki stüdyo konuşunun eril bir taktikle ezilmesinden ve espriyi yapan özne ile aynı konumda yer almasından dolayı haz alır. Burada fallus'un ifşasından kaynaklanan haz, espri yapan ile espriyi alımlayan arasında paylaşılmaktadır. Ancak espri yapılan özne açısından fallusun temsil ettiği iktidar güçlenmiş olmaktadır.

Esprisi 4

Show TV 12 Kasım 1994

(Yildo konuşu ile telefon bağlantısı kurmaya çalışmaktadır. Konuk 25 yaşında, evli, kız meslek lisesi mezunu, ana okulu öğretmenidir. Bahçelievler, İstanbul'dan aramaktadır.)

Yildo: - Hayır sesin gelmiyor hayatım. Ahizeyi ağzına doğru yaklaşırsana.

Kadın: - Ağzıma kadar soktum.

Yildo: - Nee ağzına kadar mı soktum? Valla ben sesini alamıyorum (Kahkaha)

Kadın: - Nee?.. (kahkaha)

Esprinin konusu: Telefon ahizesi

Esprinin gösterdiği: Fallus

Esprinin tekniği: Çifte anlamlılık tekniklerinden ima ile birlikte çifte anlamlılık kullanılmıştır. Burada telefon ahizesini ağza yaklaştırma edimi fallusa gönderme yapılarak cinsel olgu ve ilişkilere içkin esprinin ortaya çıkartılmasında kullanılır. Bu teknikte cinsel anıştırma açıkça yapılır. "Ağza sokma" edimi doğrudan espri değildir. Ancak anıştırma ile birlikte kullanıldığında espri ortaya çıkar. "Ağza sokma" edimi fallus ile birleştirilir.

Esprinin türü ve amacı: Bu espri cinsel olgu ve ilişkileri teşhir etme amacı güden kasıtlı espri türüne girer. Espri konusuna kaynaklık eden etkin izleyici olmakla birlikte, espriyi yapan özne Yildo'dur. Espri yapan özne açısından, espri yapılan özne cinsel anıştırmanın nesnesi konumuna düşer. Bununla birlikte, espri yapılan açısından espri fallusun ifşası ve bu ifşa aracılığıyla fallusun iktidarının zayıflaması sonucunu doğurur. Nitekim, konuk kendisinin nesneleştirilmesine karşı gülme edimi ile yanıt vererek espriye katılır. Ancak bu sinik/zındıkça bir katılım olarak değerlendirilebilir.

Esprinin süreci:

a. Öncesi: Espriyi "Ahizeyi ağzına doğru yaklaşırsana" şeklindeki masum söz edimi önceler. Ancak kasıtlı esprinin başlangıcı konuşun verdiği yanıtadır: "Ağzıma kadar soktum."

b. Sonrası: Yildo'nun "Nee" nidası espri yapıldığını gösterir ve peşinden atılan kahkaha ile espri süreci tamamlanır. Bu süreç alımlayıcı bağlamında iki şekilde sonuçlanabilmektedir: Espri alımlayıcı tarafından içerimlendiği gibi kavranıldığında,

alımlayıcı Yıldı'nun söz edimine benzer tepki göstermekte ve bu örnekte olduğu gibi, kendisi açısından espri sürecini "nee" nidası ve ardından atılan kahkaha ile tamamlamaktadır. İkinci durumda ise, alımlayıcı espriye herhangi bir söz edimi ile katılmayabilir. Espri sürecinin bu şekilde sonuçlanması yalnızca espriyi yapanın haz aldığını gösterir.

Espri 5

Show TV 12 Kasım 1994

(Yıldı İstanbul Ataköy'de oturan 39 yaşında bir kadınla telefon sohbeti etmektedir. Kadın kendisini "bayan Yıldı" ve "Ataköy'ün cadısı" olarak tanıtır.)

Kadın: - ... Ben bayan Yıldı'yum. Ataköy'de. Hem benim uzun süpürge, halım var. Şu an ben halının üzerinde oturuyorum ama. İndirmeni bekliyorum. (Kahkaha)

Yıldı: - Nee. (Kahkaha)

Kadın: - (Kahkaha)

Yıldı: - Vallahi beni iyi kopardın. Kopardın beni...

Kadın: - Hay Allah Yıldı bey. Gözlerim öyle bir döndü ki, düzeltemiyorum yaa.

Yıldı:- Ben zaten döndüğüm zaman (gözlerini döndürür) beni düzeltemiyorlar (Kahkaha).

Kadın: - Yaa... Bir dakika, bir dakika. Nee?... (Kahkaha).

Esprinin konusu: Bu konuşmada içiçe geçmiş birbirini izleyen espriler yapılıyor. İlk esprinin konusu uçan halı üzerinden indirilme edimidir. İkincisinin konusu ise gözlerin dönmesidir.

Esprinin gösterdiği: Birincisinde esprinin gösterdiği kadının yani Öteki'nin eksikliğidir (kastrasyon). Bu eksiklik, arzunun karşılanamamasından kaynaklanır. Böylece eksikliğini, kendini Yıldı'nun yerine koyarak, fallus göstereni ile işaretler (Lacan, 1994). Buna bağlı olarak ikinci esprinin gösterdiği ise fallus'un gücüdür.

Esprinin tekniği: Çifte anlamlılık tekniğinden asıl çifte anlamlılık ya da sözcüklerle oynama tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte kullanılan sözcükler hiçbir şekilde değiştirilmemekte, farklı hecelere bölünmemekte ve ait olduğu evrenden bir başkasına aktarılmamaktadır. Sözcükler kendisi olarak, tümcede bulunduğu yerde Freud'un deyimiyile belirli koşullar sayesinde iki farklı anlam içerimler (1993: 69). Burada da "halıdan inme" ve "gözlerin dönmesi" söz edimleri asıl çifte anlamlılık kullanımına örnek oluşturur. Yıldı sözlü olmayan iletişime yani beden diline kasıtlı olarak başvurmakta ve gözleri döndürme edimini mahrem alanda tanımlanan cinsel ilişkilere gönderme yapma amacıyla kullanmaktadır. Yıldı'nun böyle bir göz edimini kullanırken başını yukarı-üste doğru kaldırması da vücut diliyle bir üstünlük kurma girişimine işaret etmektedir (Cooper, 1989: 97-108).

Esprinin türü ve amacı: Bu espri kasıtlı espridir. Daha önceki örneklerden farklı olarak bu espride Yıldı espri yapılan öznedir. Espri yapan özne ise kendini "bayan Yıldı" olarak niteleyen kadın konuktur. Kadın konuşun bu kasıtlı esprilerinin amacı hem eksikliği düşmanca bir saldırı ile gidermek, hem de eksikliğin kaynağı ile "dalga geçmek"tir. Yıldı'nun nesneleştirilmesi, bir anlamda fallusun gücünün Öteki'ne geçmesi; bir başka anlamda da fallusun gücünü yitirmesi sonucunu doğurur. Böylece Öteki, Lacan'ın simgesel kastrasyon olarak adlandırdığı "fallus olmak" sorunun üstesinden dil aracılığı ile gelir (Tura, 1994, 16-36). Fallusun gücünün Öteki/kadın tarafından kullanılması cinsel iktidar tanımlarına yapılan bir müdahale olarak değerlendirilebilir.

Esprinin süreci:

a. Öncesi: Kendini bayan Yıldı olarak tanıtan konuşun her iki espride de kasıtlı söz edimi vardır.

b. Sonrası: Yıldı bu kasıtlı söz edimlerindeki anlamı içerimlendiği gibi alımlar. İki espride de esprinin yapıldığını ve tamamlandığını gösteren "nee" nidası kadın tarafından yapılır. Bu söz edimi de bir anlamda, kadının fallus'un sembolik

gücüne, dil oyunu aracılığı ile sahip olduğunu gösterir. Espri yapan özne konumunda olan kadın "fallus"u nesneleştirmekten dolayı cinsel haz alırken, Yildo da "kopartılan" nesne konumunda dişil bir söylemle "Vallahi beni iyi kopardın. Kopardın beni" tepkisini verir. Bu iki espri ile cinsel iktidarın tanımları dil oyunu aracılığı ile de olsa yeniden kurulmaktadır. Yildo'nun "kadınlar, hep koparlar" (Hürriyet, 25.9.1994) şeklinde kadınlar üzerinde gerçekleşen bir işlem olarak tanımladığı "kopartma" eylemi bu örnekte kadın tarafından erkek üzerinde gerçekleştirilir.

Sonuç veya...

"Beyaz Saçlı Prens: Yildo" *talk show* programında cinsel iktidarın dil aracılığı ile nasıl kurulduğunu ve değiştiğini incelediğimiz bu çalışma, mahremin görsel sunumuyla pop-mahreme dönüştüğünü gösterdi. Böylesine bir dönüşümde, erkeklige ve kadınlığa ait toplumsal cinsiyet tanımları sorgulanmakta ve mahrem alan görünür kılınmaktadır. Kadınlar Yildo tarafından ikame oturma odasında konuşmaya, sorunlarını paylaşmaya ve espri yapmaya ya da yapılan espriye katılmaya yani haz almaya çağrılırken cinsel iktidarın demokratikleşmesinin aracı olmaktadır. İroni, eğretileme, espri ve çelişki gibi metinsel araçları kullanarak bu program, cinsel iktidarın bir göstergesi olan fallusun ifşa edilmesi sürecine olanak tanımaktadır. Bu süreçte, kadın izleyicinin oynadığı rolün cinsel iktidarın demokratikleşmesine katkı yapıp yapmadığı ve fallusun gücünün zayıflayıp zayıflamadığı tartışılması gereken önemli sorunlardır.

Programın üç bölümünden seçilen beş esprinin üçünde espri yapan özne Yildo, ikisinde ise etkin kadın izleyicilerdir. Espri 1, 2 ve 3'ün çözümlenmesinde görüldüğü gibi, Yildo espri yapan özne konumunda olduğu zaman, programın konusunu espri yapılan özne olarak doğrudan hedef almakta ve onu nesneleştirmektedir. Böylece Yildo'nun esprilerinde fallus gücünü pekiştirmektedir. Etkin kadın izleyiciler espri yapan öz-

ne konumunda olduğu zaman ise, Yildo doğrudan esprinin hedefi olmakta ve bu esprilerde fallusun kendisi güldürü konusu yapılarak (gırgıra alınarak) gücü zayıflatılmaktadır. Yapılan çözümlemede beş espriden dördünün kasıtlı espri türüne girdiği ve amaçlarının cinsel olgu ve ilişkileri doğrudan açığa çıkarma olduğu saptanmıştır. Cinsel olgu ve ilişkileri doğrudan açığa çıkarma amacı taşıyan esprilerin fallusun gücüyle ilişkili olarak nasıl sonuçlandığı espri yapan öznenin toplumsal cinsiyeti ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü her iki cinsiyet de espri yapma sürecini mahrem kimlikler üzerindeki bir iktidar oyunu olarak görmektedir. Etkin kadın izleyicinin katılımının az olduğu ya da espri üretim sürecine katılmada isteksiz davranıldığı bölümlerde Yildo, bu iktidar oyununda rakipsiz kalmaktadır. Dolayısıyla, sonuçta oluşan söz, eril söylemin cinsel iktidarını güçlendirmektedir.

Mahrem alanın kamusal alana taşınmasıyla oluşan pop-mahrem alanın, cinsel iktidarın demokratikleşmesinde bir etken olabilmesi için, farklı toplumsal cinsiyetlerin sözün dolaşımına etkin olarak katılması gerekmektedir. Böylesi bir katılım ile pop-mahrem alan yalnızca cinsel iktidarın ve duyguların tarihinin demokratikleşmesini değil, onların siyasallaşmasını da sağlar. Sonuçta oluşacak söylem ve durum tanımları mahrem alanın sınırlarının ötesine geçer. Bu yeni alan ise bir sözde kamusal alan olmayacaktır. Çünkü, herşeyden önce, mahrem mütakere edilebilmesini sağlayan gizil gücü içinde barındırır.

Bu çalışmada "Beyaz Saçlı Prens: Yildo" adlı *talk show* programının sadece espri bazında mahrem alan ve kamusal alan ikilemini kırmaya yönelik söylemi incelendi. Ancak, genel olarak tüm *talk show* programlarında olduğu gibi programın Yildo'nun bir terapist rolü yüklenmesinde somutlaşan dikkat çekici bir başka özelliği daha var (Haag, 1993; Livingstone, 1994). Yildo cinsellikten aile kavgalarına değin verdiği hayat dersleri aracılığıyla kadın izleyiciler ile toplumsalsı bir ilişki (*para-social interaction*) kurmaktadır. Gecenin ilerleyen saat-

lerinde kadınlar karşısındaki ikame oturma odasında beyaz saçları ile gülen, güldüren hatta zaman zaman ağlayan evcil ya da evcilleştirilmiş erkeği görmektedirler. Yıldı'nun hayat derslerinde, uzmanlık bilgisi ile sahip olunan iktidar, yerini Yıldı ve kadınların paylaştığı gündelik yaşamın deneyimine bırakmakta ve bu yolla da bilgi-iktidar ilişkisi yeniden kurulmaktadır. Öyleyse, bundan sonraki bir çalışmanın konusunu da doğal olarak benzeri program türlerinde kurulan bilgi-iktidar ilişkisinin irdelenmesi oluşturmalıdır.

Kaynakça

- Carpignano, Paolo ve Robin Andersen, Stanley Aronowitz, William Difazio (1990). "Chatter In The Age Of Electronic Reproduction: Talk Television and The 'Public Mind.'" *Social Text* (25-26): 33-55.
- Cooper, Ken (1989). *Sözsüz İletişim*. Çev., Tunç Yalkı. İstanbul: İlgı.
- Coward, Rosalind.(1984). *Kadınlık Arzuları-Günümüzde Kadın Cinselliği*. Çev., Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı.
- Çelik, Ahmet (1994). "Yıldı: Binin Üzerinde Kadınla Birlikte Oldum." *Hürriyet* (25 Eylül).
- Express (1994). "Konuşamayan Türkiye'de Yıldı Vakası: Kafadan Kopma." (24 Eylül): 2-3.
- Fiske, John (1989). *Television Culture*. London: Routledge.
- Freud, Sigmund (1993). *Esriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*. Çev., Dr. Emre Kapkın. İstanbul: Paye.
- Giddens, Anthony (1994). *Mahremiyetin Dönüşümü-Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*. Çev., İdris Şahin. İstanbul: Ayrıntı.
- Haag, Laurie L.(1993). "Oprah Winfrey: The Construction Intimacy in the Talk Show Setting." *Journal of Popular Culture* 26 (4): 115-121.
- Kejanlıoğlu, Beybin ve Nilüfer Timisi (1993). "Talk Show ve Alımlama: Bir Örnek Olay Olarak 'Laf Lafı Açıyor.'" *AÜ İLEF Yıllık*: 329-384.
- Lacan, Jacques (1994). *Fallus'un Anlamı*. Çev., Saffet Murat Tura. İstanbul: Afa.
- Livongstone, Sonia (1994). "Watching Talk: Gender and Engagement in the Viewing of Audience Discussion Programmes." *Media, Culture and Society* (16): 429-447.
- Munson, Wayne (1993). *All Talk: The Talkshow in Media Culture*. Philadelphia: Temple University Press.
- Özkök, Ertuğrul (1994). "Türkiye Geceyarıları Konuşmaya Başladı." *Hürriyet* (24 Eylül).
- Reşit, Sedef (1994). "Beyaz Saçlı Prens'in Dönüşü." *Milliyet Ekran* (5 Kasım): 4.
- Şaban, Nedim (1994). "Mahmutpaşa'nın Mahmutpaşalı Talk-Show'cusu: Yıldı." *Aktüel* (22-28 Eylül): 73-78.
- Thornborrow, Joanna (1997). "Having Their Say: The Function of Stories in Talk-Show Discourse." *Text* 17 (2): 241-262.
- Tura, Saffet Murat (1994). "Olmak'ta Eksik-Lacan'da Kastrasyon ve Narsizm." *Jacques Lacan Fallus'un Anlamı*. İstanbul: Afa. 7-37.

Kitap Eleştirileri

Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum Kişi ve Cinsel Politika
R.W.Connell(1998) Çev., Cem Soydemir, İstanbul:Ayrıntı Yayınları. 416 sayfa

Nilüfer Timisi

Toplumsal cinsiyet (gender) ikinci dalga feminist eylem pratiği içinde ortaya konan ve akademik feminizmin tartışmalarına yön veren önemli kavramlardan birisidir. Kavramın merkeziliği aynı zamanda feminist hareketin dönüşümünü de simgeliyor: Eşitlik politikalarından farklılık politikalarına doğru bir kayış. Bu iki eksenin bölen temel sorulardan birincisi, cinsiyet eşitsizliğinin nedenleri, ikincisi ise bu nedenlerin yöneldiği düşmanın açığa çıkarılmasıdır. Her iki yaklaşımın temel varsayımları, detayları saklı tutarak şematik olarak gösterilebilir.

Eşitlikçi feminizm toplumsal cinsiyet farklılığını erkek egemenliğinin bir yapıntısı ve aracı olarak konumlandırır. Eşitlik ancak kadının ikincilleştirilmesini meşrulaştıran mitleri (kadının irrasyonel ve duygusal olduğu) ve eşitsizliği toplumsal olarak yeniden inşa

eden pratikleri (kadın ve erkek yetiştirme biçimleri) kırmakla mümkün olacaktır. Farklılıkların vurgulanması eşitlikçi feminizme göre kadınlar için bir tehlike ortaya koyar, çünkü kadının farklılıkları aynı zamanda kadının özel alanda tanımlanması için referansları da oluşturabilir. Farklılık biyolojiye içkin olarak görülür, eril ve dişil arasındaki karşıtlık iktidarın kaynağı olarak doğal kabul edilir. Bu anlamda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet birbirinden ayırılması gereken bir kavramdır. Buradaki politik sorumluluk oldukça açık: feminizmin amacı farklılığın prangalarından kurtularak kadın ve erkeği ortak bir zeminde eşit olarak kurmak. Her ne kadar, liberal, radikal ya da sosyalist feminizmin strateji tarzı farklı olsa da eşitlikçi feminizmin bütünü toplumsal cinsiyet farklılığını minimalleştirerek toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinde yoğunlaşır.

Farklılık feminizmi ise eşitliği, soyut bir insan kavrayışı üzerinden işleyen, asimile edici olarak görür. Cinsiyetçiliğin ortadan kaldırılması amacıyla kadının geleneksel erkek alanlarına artan oran-

da dahil olması kadınlığın erkeklik üzerinden yeniden tanımlanması ve asimile edilmesi anlamına gelir. Eşitleme farklılıkları gizlemenin bir aracıdır. Farklılık feminizmi iki biçimde kendini ortaya koyar. Öncelikle bir genel ve kapsayıcı kategori olarak kadının farklılığı ve farklı kadınlık durumlarının tanınması (Fraser,1996). Bu iki eksen arasındaki feminist literatür toplumsal cinsiyeti egemen olana karşı "öteki" olarak konumlandırılan kadınlık üzerinden ele alır ve bu kategorinin nasıl kurulduğunu sorgular. Ancak bunu yaparken egemen olanı çoğu zaman verir, tutarlı ve sınırları iyi tanımlanmış olarak ele alır. Bu, kısmen doğal kısmen de toplumsal süreçleri ön plana çıkaran bir köken arayışına eklenir. Toplumsal cinsiyet açıklamalarının her iki yaklaşım arasında sıkışması dün, bugün ve gelecek arasındaki sistematik kurulumamasına ve toplumsal cinsiyetin yalnızca feminizmin bir sorunu olarak kavranmasına katkıda bulunur. Bunun tehlikesi toplumsal cinsiyetin biyolojik beden maddeliğiyle somutlaştırılması, kavramın toplumsallığının son tahlilde kökeninin biyolojik öze indirgenmesidir.

R.W.Connell "Toplumsal Cinsiyet ve İktidar" kitabında feminist literatür içindeki eşitlik ve farklılık tartışmalarının ortaya çıkardığı sorunlardan bazılarını çözmeye ve toplumsal cinsiyete ilişkin sistematik bir toplum teorisinin taslağını çizmeye yönelik bir çaba içinde. Cinsel ideoloji gibi yaygın olarak üzerinde çalışılan konular yerine

toplumsal cinsiyetin kurumsallaşması üzerine yoğunlaşıyor. Eşitlikçi feminizmin biyolojik indirgemeciliği ya da farklılık feminizminin kültürel ve toplumsal olanı ön plana çıkaran argümanlarından birinin yanında yeralma tehlikesinden uzaklaşarak "pratik teorisi" adını verdiği bir yaklaşım içinden hareket ediyor: Bu yaklaşımın kaynaklarından biri ana akım Marksizmine yönelik felsefi eleştirilerden hareketle türetilmiş olan pratik teorisi; ikincisi, teorik sosyolojide geliştirilmiş olan, yapı ve pratik arasındaki bağlantıya ilişkin ikici (dualist) veya yineleyici modeller; bir üçüncüsüyse sosyal psikolojide geliştirilmekte olan benlik; kişisel eylem ve öznelarasılık analizleridir (11). Kitabın genel yaklaşımı bu her üç yaklaşımın bir sentezi olarak pratik teorisini cinsel politikanın sorunlarıyla karşılaştırmaya yöneliktir.

Kitap temel olarak dört bölüme ayrılıyor. Toplumsal cinsiyetin teorileştirilmesi, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yapısı, kadınlık ve erkeklik ve cinsel politika. Connell toplumsal ve kişisel olanın birbirine bağımlı olduğu tezinden hareketle, giriş bölümünde kişisel yaşam, politika ve toplumun bir bütün olarak kavranabilmesi için için toplumsal cinsiyete dair bir toplum analizine ihtiyaç duyulduğunun ana hatlarını ortaya koyuyor. Kişisel bir yaşam deneyiminin örneklendiği bu bölüm kitabın bütünündeki tezleri de inşa eder biçimde. Büyük ölçekli toplumsal cinsiyet ilişkilerinin pratiklerinin de tıpkı kişisel yaşam deneyimleri

gibi oluşturulduğunu, ancak bu pratiklerin serbestçe varolmadıklarını söylüyor. Bu pratikler hem söz konusu yapıların oluşturduğu koşullarla kısıtlanırlar hem de bu koşullara karşılık vermek zorundadırlar (41).

Kitabın birinci bölümünde yazar toplumsal cinsiyet teorisinin tarihsel kökenlerini toplum biliminin ve daha çok feminizmin tarihi içinde değerlendiriyor. Toplumsal cinsiyeti tanımlayan biyolojik özcülük ve dışsal teorilere dikkat çekerken, toplumsal ve doğal yapılar arasındaki bağlantıyı nedensellik değil pratik bir uygunluk ilişkisi olarak ele alıyor. Birey olarak insanların bir özelliği olan toplumsal cinsiyet aynı zamanda kolektivitelerin, kurumların ve tarihsel süreçlerin özelliği olarak tanımlanıyor. Yazara göre toplumsal cinsiyet toplumsal pratiğin öteki alanlarıyla doğurma ve ana babalık etme gibi düğüm niteliğindeki pratiklerin birbirine bağlanmasına ilişkindir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet bir nesne olmaktan çok bir süreçtir (190-192).

Toplumsal bir yapı olarak toplumsal cinsiyetin teorileştirilmesi, dünyevi ahlakın doğal farklılık kavramından, liberal feminizmin cinsiyet rolleri, sınıf temelli dışsal analizlerden eko-feminizme değin uzanan bir yelpaze içinden tartışılıyor. Psikanalizin çok katmanlı özne yaklaşımına kadar toplumsal cinsiyet seçilebilir değil, biyolojinin doğal olarak dayattığı ve bu nedenle toplumsal yapıları yönlendiren bir unsur olarak değerlendirilir. Üreme ikiliğinin günlük yaşam-

da toplumsal cinsiyet ve cinselliğin mutlak temeli olduğu varsayılır. Bu ikilik farklılıkları ortaya koysa da toplumsal cinsiyetin teorileştirilmesi açısından bunların büyük toplumsal kurumların temelinin oluşturmadıkları söylenebilir. Antropolojinin en önemli katkısı kimi kültürlerde toplumsal cinsiyetin seçilebilirliğini sergilemesidir. O halde toplumsal cinsiyet teorileştirmelerinin ille de biyolojiye dayanması gerekmez. Toplumsal ve doğal yapılar arasındaki bağlantı nedensellik değil pratik uygunluk ilişkisi olarak ele alındığında bir toplumsal cinsiyet teorisi inşa edilebilir ve ancak bu yolla kadın ve erkek kategorilerinin varsayımlarının dışına çıkılabilir. Nitekim böyle bir teorinin inşa süreci kadın ve erkek dışındaki diğer toplumsal cinsiyet kategorilerinin varlığını da tanımaya başlar. Biyolojik bedenin toplumsal cinsiyet tanımlarına direnişi gay ve lezbiyen eşcinselliğinin özgün karakterinde karşımıza çıkar.

Yazar ikinci bölümde bir yapı olarak ele aldığı toplumsal cinsiyetin kavranması için gerekli anlayış ve sezgilerin toplumsal cinsiyeti açıklamaya çalışan önceki teorileştirmelerde nasıl kurulduğunu ayrıntılı bir biçimde ele alıyor. Cinsiyet rolleri teorisi, erkekler ve kadınlar arasındaki psikolojik ve kültürel farklılıkların neler olduğunu ve bunların nasıl doğduğunu açıklamak için doğal farklılık yaklaşımından, toplumsallaşma teorilerine, psikanalizden antropolojiye uzanan araştırmalara başvurur. Yazara göre bütün bu yaklaşımlar

toplumsal cinsiyet kategorisini evrensel olarak gördükleri çekirdek aile kapsamındaki ilişkiler içinden açıklamışlardır. Ancak bu geniş yelpaze içinde toplumsal cinsiyeti bir iktidar ilişkisi olarak eklemeyen yaklaşımlar da mevcuttur. Bu iktidar analizi ikinci dalga feminizmin radikal söylemlerinde açığa çıkar. Toplumsal cinsiyet tanımının yapıldığı diğer bir açıklama tarzı olarak yazar "Kategorik teoriler" olarak adlandırdığı bir yaklaşımı ele alır. Bu yaklaşıma göre kadınlar ve erkekler, "içsel olarak farklılaşmamış genel kategoriler" olarak ele alınabilir. Cinsel tabakalaşma üzerine mevcut literatür kategoriler arasındaki ilişkilerin eşit olmadığından başka bir şey varsaymayarak, kadın ve erkeklerin eşit olmayan maddi olanaklarının ve eşit olmayan yaşama fırsatlarının haritasını çıkarır. Kategorik liberal feminizmin eşitlik anlayışına ve rol teorisine karşı kesin bir alternatifte duyulan ihtiyacı karşılarken, erkeğin iktidara tabi kılınan kadın'dan yola çıkarak bir iktidar analizi geliştirir. Ancak iktidarın yapı ve ilişkilerini evrensel kılarak topyekün bir kurtuluş arayışı içindedir (93). Rol teorisi ve kategorik açıklamaların toplumsal cinsiyete ilişkin tanımları önemli olmakla birlikte Connell bunların şimdi belirtilen kriterleri karşılaması için üç aşamanın geliştirilmesi gerektiğini söyler: Yapı kavramının pratik teorisindeki son gelişmeler ışığında yeniden değerlendirilmesi; tek bir toplumsal cinsiyet ilişkileri yapısı kavramının bütünü oluşturan yapılarla veya alt yapıları ayrılması; emek sürecinin cinsiyet temelli

açıklamaları ile toplumsal cinsiyet düzeni açıklamaları arasında bir ayırım yapılması (132). Ancak bu biçimde bir yapı olarak toplumsal cinsiyet emek, iktidar ve kateksisin karşılıklı ve çokkatmanlı ilişkisi içinde anlaşılabilir.

Connell yapı kavramını toplumsal düzenden farklı bir biçimde kullanır. Yapı, "bir şeyle karşı karşıya olma deneyimini ya da diğer bir deyişle özgürlüğün sınırlarına ilişkin deneyimi" yansıtır (133). Toplumsal yapı belirli bir toplumsal örgütlenme biçiminde yer alan kısıtlamaları içerir. Toplumsal cinsiyeti bir yapı olarak ele almak toplumsal düzenin bileşenlerini tanımlamaktan öte, toplumsal cinsiyete ilişkin örgütlenme pratiklerinin nerelerde ve nasıl kısıtlandığını anlamakla mümkündür. Connell yapı kavramını Giddens'in "yapılaşma teorisinden" ve Bourdieu'nun "pratik teorisi"nden yola çıkarak kuruyor. Her iki yazar da yapı ve pratiği birbiriyle ilişkili olarak ele alır: İnsan pratiği her zaman için toplumsal yapıyı önkabul olarak alır. Yapı da her zaman için pratikten açığa çıkar ve onun tarafından kurulur. Ama biri olmaksızın öbürü kavranamaz (135). Yazara göre bu tür ikici modellerde üzerinde durulması gereken önemli bir nokta şudur: Pratik, yapıyı önceden varsayarken daima bir duruma karşılık veriyordur. Yapıyı tanımlamak içinse, söz konusu durum içinde neyin pratiğin etkisini kısıtladığının saptanması gerekmektedir. Pratiğin, pratiği kısıtlama biçimini belirleyen şey "yapı"dır (136). Yazar feminist düşün-

cenin gelişiminden yola çıkarak, toplumsal cinsiyeti barındıran toplumsal ilişkileri ele alma biçimlerinin yapıyı alt bölümlere ayırmadığını söyler. Feminist düşünce toplumsal yapıları kadınların erkeklerle tabi kılınmasının yansımaları olarak açıklar. Bu yansımada içinde temel olarak iki alt ilişki yapısı incelenir. Bu yapılardan biri işbölümüyle ilişkilidir. Çocuk bakımı, ev işlerinin örgütlenmesi, emek piyasasının cinsiyete dayalı ayrımı ve bu alandaki eşitsizlikler. Cinsiyete dayalı iş bölümü belirli iş tiplerini insan kategorilerine bölmüşürken, daha geniş bir örüntünün, toplumsal cinsiyet yapılı bir üretim, tüketim ve dağıtım sisteminin parçası haline alır. Emelin toplumsal cinsiyet temelinde örgütlenişi yazarın "erkeğin ekonomi politikası" olarak adlandırdığı bir yapılanmaya karşılık verir. Erkek tanımı üzerinden yapılan ekonomik yapılanma erkeklik örüntüsünü kültürel olduğu kadar ekonomik bir güç haline dönüştürmüştür (149).

Toplumsal cinsiyet yapılarına ilişkin ikinci alt yapı, otorite, denetim ve zorlama ile ilgilidir. Devlet ve iş dünyasına içkin hiyerarşiler, kurumsal ve kişilerarası şiddet, cinsel düzenleme ve gözetim, ev içi otorite ve bunun mücadelesi. İktidar ötekini rıza ve şiddet arasında gidip gelen bir hegemonik mücadele içinden bağımlı kılar. Yazara göre toplumsal cinsiyeti barındıran iktidar yapısında, otoritenin erkeklikle bağlantısı ana eksendir. Otorite merkez ve çevre tanımları üzerinden işler hale gelir. Ataerkillik kadınların belirli bir erkeklik yapı-

sına bağımlılığını tanımlarken aynı zamanda erkek-otorite'nin tanımı içinde yer almayan öteki erkeklerle ilişkin kısıtlamasını tanımlar (151-155).

Bu iki yapının dışında yazar üçüncü bir büyük yapının toplumsal cinsiyet açıklamalarında gözardı edilemeyecek denli önemli olduğunu vurguluyor. Bu, "nesne seçiminin, arzusunun ve arzulamanın örüntülenmesiyle; heteroseksüellik ve eşcinselliğin üretilmesi ve aralarındaki ilişkiyle; toplumsal olarak yapılan toplumsal cinsiyet karşıtlığıyla; evlilikte ve diğer ilişkilerde güven, güvensizlik, kıskançlık ve dayanışmayla ve çocuk yetiştirmeyle ilgili duygusal ilişkilerle bağlantılıdır"(139). Kateksis yapısı olarak isimlendirdiği bu üçüncü yapıyı yazar Freud'un, psikik yük ya da içgüdüsel enerjiyi belirtmek için tanımladığı biçimden farklı olarak, gerçek dünyada "nesnel" (öteki insanlar) ile bir duygu yükü içeren toplumsal ilişkilerin kurulmasına genelliyor (156). Cinsellikte toplumsal bir yapının mevcut oluşu, arzusunun toplumsal örüntülenmesiyle ilişkilidir. Bu ilişki ortak bir yasaklama ve tahrik etmeyi içerir. Batı kültüründe cinsel toplumsal ilişkiler iki örgütlenme ilkesine bağlıdır. Arzu nesnelere genellikle kadınlık-erkeklik ikiliği ve karşıtlığıyla tanımlanır ve cinsel pratik temelde çift ilişkilerinde örgütlenir. Egemen cinsel ilişki biçimi olarak heteroseksüellik kadını bir nesne olarak cinselleştirir.

Toplumsal cinsiyet yapıları büyük oranda kurumlar aracılığıyla üretilir. Kurumlar cinsel politika

pratiğinin oluşumuna yeniden inşa alanında katkıda bulunur. Toplumsal cinsiyet ilişkileri her tür kurumda bulunur. Belirli bir örnekte en önemli yapı olmayabilirler ama önemli örneklerde kesinlikle temel yapıdır. Bu nokta da "Toplumsal cinsiyet rejimleri ve toplumsal cinsiyet düzeni" başlığıyla yazar toplumsal cinsiyetin yeniden inşasındaki yapıların birbirine geçmesini, stratejilerin nasıl biraraya getirildiğini inceliyor. Yazar belirli bir kurumdaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin etkileşim durumunu, o kurumun "toplumsal cinsiyet rejimi" olarak tanımlıyor (166). Belirli kurumlar diğerlerine oranla açık toplumsal cinsiyet rejimlerine sahiptir (okullar) ancak diğerlerinde bu olmadığı anlamına gelmez. Örneğin aile en azından modernleşmeyle birlikte cinsiyet rejiminin kendisini en açık gösterdiği kurumlardan birisidir ve feminist düşüncenin sorgulamaya aldığı kurumlar arasında baş sıralarda yer alır. Devlet yazara göre ise toplumsal cinsiyetin kurumsallaştığı bir alan olarak zorlukla pek çok kimse tarafından sorsallaştırılır. Aslında devlet cinsiyet ve toplumsal cinsiyet konularıyla ilgili ideolojik üretime kaynak oluşturan başlıca kurum olmasına karşılık feminist düşünce bile devleti oldukça geç odağına almıştır. Farklı devlet kavramsallaştırmalarını bir kenarda tutup bir genelleme yapmak ihtiyacı içine girdiğimizde devletin her türlü toplumsal ilişkiler alanında bir kurucu rol üstlendiği rahatlıkla söylenebilir. Modern devletin gelişiminin toplumsal cinsiyet ilişkileri örüntülerindeki değişikliğe bağlı olduğuna

ilişkin yargı aslında erkeklik örüntülerinde yaşanan değişimle birlikte okunabilir. Devlet yirminci yüzyıl boyunca kadınlar ve erkekler arasında daha fazla dolayimli ve soyut ilişkilerin gelişmesine derinden karışmış durumdadır. Yazar'ın cinsiyet rejimine sahip bir kurum olarak örneklediği sokak ise feminist düşünce tarafından ihmal edilen kurumların başında yer almaktadır. Sokak aslında bir kurum olarak da düşünülmez. Ancak sokak belirli toplumsal ilişkilerin olduğu, sınırları kesin olarak tanımlanmış ve kadınların ötekileştirilmesine en açık kurumlardan birisidir. Herbirimizin toplumsal deneyimleri sokakların birilerinin tarafından işgel edilmişliğine tanıklıktır. Bu birilerinin kadınlar olmadığı da açıktır. Sokak kendi içinde bir tehdittir. Kadının yeri değildir, kadınların sokakları yoktur. Sokak gösteri, bir sergileme mekanıdır. Vitrin, afiş, reklam düzenlemeleri; belirli mekanların sahipleri; kullanıma biçimi ile toplumsal bir çevre olarak aile ve devletin gösterdiği toplumsal cinsiyet ilişkileri yapılarının aynısını gösterir ancak buradaki yapılanma diğerlerine oranla hayli gevşektir. İktidar ilişkilerinin yeniden üretildiği fethedilmesi gereken bir alandır.

Toplumsal cinsiyet haritasının çıkarılabilmesi için bu kurumlar analizinin çeşitli aşamalarında bağlamın özellikle de öbür kurumlar tarafından sunulan bağlamın önemi açıktır. Yazarın önerdiği gibi eksiksiz bir toplumsal cinsiyet envanteri çıkarılabilmesi, toplumsal cinsiyet rejimleri sıralamasının

ötesine geçilmeyi ve bu rejimler arasındaki ilişkilerin irdelenmesini gerektirir. Bunun yapılabilmesi tarihsel bir perspektifi çağırır. Toplumsal cinsiyet tarihine ilişkin yaklaşımlar kadın ve erkek ikiliğini kendi içinde değerlendirmeye eğilimlidir. Kadınların ve erkeklerin tarihi. Böyle bir yaklaşım toplumsal cinsiyetin örgütlenişindeki hegemonik ilişkileri biyolojik belirlemcilikçe ve heteroseksüelliğin ekonomik ve kültürel inşasına sınıktırır. Oysa yazara göre bu ikiliğin dışına çıkan açıklama tarzları, örneğin eşcinselliğin tarihi, toplumsal cinsiyet rejimleri üzerinde daha fazla katkıda bulunur. Toplumsal cinsiyet yapısı ve rejiminin incelendiği üçüncü bölüm aynı zamanda yazarın toplumsal cinsiyete ilişkin tarihsel açıklama tarzlarını ve köken tartışmalarının kapsamlı bir incelemesine ayrılır. Toplumsal cinsiyet tarihi belirli özellikleri artık belirgin hale gelmiş olan somut bir tarihi ifade eder. Çalışma konusu ise toplumsal ilişkilerin yapısı ile cinsel ve politik yaşam da dahil olmak üzere bu ilişkiler içinde kurulan yaşam biçimidir. Ancak bu homojen bir tarih değildir. Farklı ilişki yapıları farklı ritimlerde gelişebilir, hatta birbiriyle çelişebilir.

Bu bölümde üzerinde durulması gereken diğer bir nokta yazarın ataerkilliğin krizine ilişkin analizidir. Toplumsal cinsiyet düzeninin tarihselliğinin içerdiği dinamizm çağdaş kapitalist ülkelerde yazara göre bir kriz eğilimiyle birlikte okunabilir. Yazarın dayandığı kriz analizi, toplumsal cinsiyet yapılarını oluşturan kurumların top-

lumsal cinsiyet rejimlerinin analizini içerir. Yazar burada ailenin öteki kurumsal yapılara, özellikle de devlete olan bağımlılığını ve otorite biçimi olarak meşru ataerkilliğin aile içinde zayıflamasını kriz eğilimlerinin göstereni olarak ele alıyor. Kadınların yurttaşlık haklarını kazanması bir başlangıç olarak değerlendirildiğinde, emek sürecindeki değişimler, kadının bir işgücü olarak değeri, doğum kontrol yöntemleri, eğitimde kadınların artan oranda yer alması gibi tekil gelişmelerin küresel süreçlerde diğer muhalif hareketlerle birleşmesi iktidarın kurumsal düzeninin doğrudan yıkılması, değil ancak meydan okumalara karşı giderek artan bir zayıflama olarak okunabilir. Bunun yanında hegemonik heteroseksüelliğin gay ve lezbiyen hareketiyle birlikte doğal bir olgu olarak düşünülme sistematığının kırılması kriz eğilimlerine eklenir. Yazara göre bu noktaların işaret ettiği şey bir çıkar oluşumu krizine yönelik eğilimdir, yani mevcut toplumsal cinsiyet düzeniyle bağdaşan çıkar örüntülerine karşı çıkan çıkarların toplumsal kuruluşu için üslerin ortaya çıkışı.

Kitabın üçüncü bölümü, kadınlık ve erkeklik tanımlarının beslendiği kaynakları; toplumsal cinsiyet oluşumunun psikanalikle ilişkisini ve pratik olarak kişiliği tartışıyor. Toplumsal cinsiyet araştırmaları kadın ve erkeklerin farklı kişilik özellikleri olduğunu varsayar ve bu varsayımı da çoğunlukla biyolojik kökenlerde arar. Kadın ve erkek arasında tanımlanan bu farklılığı Connell "cinsel karakter" ola-

rak adlandırıyor. Cinsel karakteri belirlemeye çalışan literatür cinsiyet ölçekleri aracılığıyla her iki cinsin karakteristiklerini belirlemeye çalışır. Erkeklik adı altında saptanan karakter özellikleri çok bildik bir biçimde örneğin, hırs, güç, karar verme, otorite, kadınlar ise bunların olumsuz sıfatlarını içerir: yumuşak, sevecen, sabırlı vb. Her iki kategori istatistiksel verilere dönüştürülerek kadınlık ve erkeklik birbirinden tamamen ayrı kategoriler olarak ele alınır (Örneğin, medyada kadın imgelerini ortaya koymaya çalışan çalışmalar belirli kategoriler altında kadın ve erkeği sınıflandırır. Bu konuda Buttler and Peasley'in (1980) geliştirdikleri "Cinsellik Ölçeği" bu türe ilişkin iyi bir örneği oluşturur.). Connell belirli ideolojik varsayımları içeren toplumsal cinsiyet ölçeklendirmesinin, aynen öteki kişilik ve davranış ölçeklendirme biçimleri gibi, insan pratiğinin radikal bir anlamlaştırılmasını içerdiğini söyler. Kadınlık ve erkeklik bu tür bir yaklaşım içinde bütün insanlarda ölçülebilecek homojen mizaç boyutları olarak örtük bir biçimde teorileştirilir. Connell'in bu noktadaki müdahalesi psikoloji referansı ile kadın ve erkekliğin farklılıktan ziyade benzerlik taşımasıyla ilişkilidir. Bütün kadınların ya da bütün erkeklerin ortaklaşa sahip olduğu karakter tiplerlerinden ziyade, kadın ve erkekler arasındaki farklılıkları görmek ancak çok katmanlı araştırmalarla mümkündür.

Toplumsal cinsiyet yapıları belirli bir kadınlık ve erkeklik biçimi kurumlaştırır ve kişisel yaşam

yapılarını da biçimlendirir. Bu genellikle kadınlarla ve tabii kılınmış erkekliklerle ilişkili olarak inşa edilen "hegemonik erkeklik" ve ön plana çıkarılmış kadınlıktır. Biri diğerinin tamamlayıcısı olarak bu iki tip bir uyum içindedir. Hegemonik erkeklik heteroseksüellik özelliğiyle hem kadınlar hem de öteki erkeklik biçimleri üzerine inşa edilir. Ancak kadınlar arasında hegemonik erkekliğin tuttuğu yeri alan bir kadınlık anlayışı yoktur. Yani öteki cinsiyet üzerinde ve kendi cinsiyeti arasında öteki olanlar üzerinde bir egemenlik kurma etrafından hegemonik bir biçimin örgütlenmesi kadınlığın toplumsal inşasında mevcut değildir. Hegemonik erkeklik gibi ön plana çıkarılmış kadınlık da kamusal olarak kurulur ve üretilir. Her iki tipin sürdürülmesinin merkezinde ise, öteki erkeklik ve kadınlık modellerinin kültürel ifadesini önleyen bir pratik yer almaktadır. Bu pratiklerin analizi toplumsallaşma ve psikanaliz tarafından ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Toplumsallaşma yaklaşımı, toplumsal cinsiyet oluşumunu, toplumsal normların kazanılması ve içselleştirilmesi olarak görür. Psikanaliz ise toplumsal cinsiyet oluşumunu, normatif kurallardan çok iktidar ve gereksinimle karşı karşıya kalmanın etkisi olarak görür. Kitap bu anlamda hem toplumsallaşma teorilerinin hem de klasik ve varoluşçu psikanalizin toplumsal cinsiyet açıklamalarını ele aldığı ayrıntılı bir çalışmayı içeriyor. Yazarın kişiliğin oluşumuna ilişkin vurgusu hem kişiliğin psikik yanını hem de kolektivitelerin önemini kapsıyor.

Yani kişilik toplumdan ayrı bir kendilik değil, bizzat toplumsal pratik olarak görülüyor: Kişisel bir yaşam, kolektif bir mantıklar silsilesini izlemekte ve rutin olarak birbirleriyle kesişen, çoğunlukla da çelişen bir yapısal koşullar silsilesine karşılık vermekte olan bir pratikler alanı boyunca ilerleyen bir yoldur (293). Kişiliğe dair toplumsal cinsiyet analizi önceki bölümlerde tartışılan kurumlara ilişkin toplumsal cinsiyet analiziyle aynı yapılar münüsünü ortaya çıkaracaktır. Kurumlar gibi başka alanlarla da bağlantılı ama yine de kendi biçimlenimlerine sahiptir. Bu biçimlenimler kişiliğin toplumsal tarihi içinde okunabilir. Bu tarih içinde feminizmin kişiliği bir politik mesele haline getiren ve kadınlığın bozulmuş pratiklerini yeniden inşa etmeye aracı olan bilinç yükseltme hareketleri önemlidir (303).

Dördüncü bölüm cinsel politikanın kendisini yeniden kurduğu ideolojik yapılanmayı ve politika pratiğini tartışıyor. İdeolojiyi cinsel politika alanı olarak ele alan eğilimler, cinsiyete dair söylemlerin örtük yapılarının yeniden okunması ve sembolleştirme, söylem ve sembollerin öteki pratiklerle olan yapısal bağlantısı, cinsel ideolojinin "doğallaştırma" yoluyla öğeleri bir bütün halinde birleştirilmesi, işçi sınıfı feminizmi ve kadın kurtuluş hareketlerinin katkısı irdeleyeniyor.

Yazarın bugüne ve geleceğe ilişkin yorumları ise yukarıda belirlenen krizin yapılandırılması için iyimser bir kolektif çağrısı içeriyor. Yazar cinsiyete dayalı iş bö-

lümünün toptan ortadan kaldırılması için nedenlerin var olduğunu ve bunun hiçbir ekonomik fedakarlığı gerektirmeyeceğini vurguluyor: Hegemonik erkeklik yaşam mücadelesinde artık kolektif bir değer değildir ve hatta genel bir tehdide dönüşmüştür. Erkeklerin toplumsal hiyerarşisi ve böylece ön plana çıkarılan bir kadınlık tanımı da ortadan kaldırılabilir (364). Bununla birlikte aile ve kateksis yapısındaki krizle yalnızca iki cins arasına sıkışıp kalmış olan toplumsal cinsiyet yapılarının kısıtladığı pratiklerden özgürleşmenin sağlanması dönüşüm umudunu besleyen kaynaklar olarak görülebilir. Ancak bu dönüşümde yazar indirgemecilikten de kaçınıyor. Kitabın bütünündeki analiz hem toplumsal cinsiyetin öbürlerini doğuran temel baskı olduğu ve bu yüzden cinsel politikanın öncelikli olması gerektiği görüşünü, hem de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ikincil olduğu ve bu yüzden asıl olay sürerken cinsel politikanın bir kenara bırakılabileceği düşüncesini reddediyor.

Connell'in *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* kitabı toplumsal cinsiyeti çeşitli boyutlarıyla ve ayrıntılı olarak ele alan kapsamlı çalışmalardan birini oluşturuyor. Biyolojik köken arayışlarından, toplumsallaşma yaklaşımlarına, psikanalizin sınıf temelli açıklamalara, erkekliğin ekonomi/politiğinden, iktidar analizlerine kadar oldukça geniş bir yelpaze içinden ve bütün bunlarla ilişkileri açısından kitap zaman zaman sınırlarını zorlayan ve tekrarlara neden olan bir yapı

izliyor ancak yine de genel sistematizmini kaçırmıyor. Kitap, feminizmin toplumsal cinsiyete ilişkin yaklaşımlarını hem teorik hem de tarihsel bir pratik olarak sistematikleştirirken, aynı zamanda hegemone erkekliğin kadınlar ve öteki erkeklerle karşı kurumlaşmasının analizi olarak da okunabilir. Biz bu değerlendirmede toplumsal cinsiyetin bir yapı olarak ele alınışı, toplumsal cinsiyet rejimleri ve kriz eğilimleri üzerinde daha fazla durduk. Ancak kitabın her bölümü kendi içinde pek çok tartışmayı gündeme getiriyor.

Connell'in bu kitabı Türkçe'deki feminist yazının parça parça değindiği konuları geniş bir kapsam içinde birarada tartışıyor. Kitap genel olarak farklı feminizmlerin bir tartışması değil ancak son dönemlerde Türkçe'ye çevrilen Donovan'ın *Feminist Teori* kitabıyla birarada okunduğunda toplumsal cinsiyete ilişkin farklı feminizmlerin açıklamalarına ilişkin sorulara yanıt buluyor. Yine kitabın kriz eğilimlerine ilişkin analizi *Defter* dergisinin 1994(7) sayısındaki Benjamin çevirisiyle birlikte okunabilir.

Kaynakça

- Donovan, J. (1997). *Feminist Teori. Amerikan Feminizminin Entelektüel Kökenleri*. Çev., A.Bora, M. A. Gevrek, F.Sayılan, İstanbul: İletişim.
- Fraser, N. (1996). "Multiculturalism and Gender Equity: The U.S. Difference Debates Revisited." *Constellations* (1): 61-72.
- Buttler, M., W Paisley (1980). *Women and Mass Media*. NY: Hyman.

Milliyetçiliğe Bakmak

Ernest Gellner (1998) *Çevirenler: Simten Coşar, Saltuk Özürtürk, Nalan Soyark İletişim Yayınları:İstanbul*

Aksu Bora

Ernest Gellner, günümüzde soyu tükenmiş gibi görünen bir türün temsilcisi: Bir "sosyal bilimci". Felsefeden politikaya, oradan tarihe ve antropolojiye dek pek çok konuda çalışmaları var. İnsanlık durumuna ilişkin bir merak ve kaygıya sahip, üstelik bunu insanı sinir eden müstehzi bir tarzda ifade ediyor! (Heiddegger ve Said'le ilgili yazdıkları yenir yutulur gibi değil - Hegel felsefesinden "nüfuz edilemeyecek derecede belirsiz bir nesrin içinde iyi bir metafizik süpürüntüyle tarihsel telkini birleştir(ir)" diye söz etmesini istihza kapsamında değerlendirebilir miyiz, emin değilim!) Gellner'ı okurken bir yandan bir tür hayranlık duyuyor insan: Müthiş bir ilgi/bilgi alanı, özgün örnekler, analitik bir bakış... Bir yandan da sağduyunun ve aklın sesi gibi görünen tutuculuğundan fenalık geliyor.

Türkiyeli okur Gellner'ı tanıyor: *Ulus ve Ulusçuluk* kitabı birkaç yıl önce (1992 yılında) yayınlanmış ve geniş bir ilgi görmüştü. *Postmodernizm, İslam ve Üs*'de güncel meselelerle uğraşan bir kitap olarak epey okundu. Bu yeni kitabı *Milliyetçiliğe Bakmak, Ulus ve Ulusçuluk*'ta kavramsallaştırdığı milliyetçilik yaklaşımını özgün örneklerle politik bir bağlama taşıyor. Bu nedenle de yazarın muhafazakar perspektifine fazla takılmayıp ge-

niş bilgilerinden ve analitik bakışından daha fazla yararlanma imkanı bulabiliyoruz.

Gellner, milliyetçiliği modern dönemin bir özelliği olarak görür. Modern öncesi toplumlar, esas olarak bir atfedilmiş statüler sistemidir. Doğuştan gelen, -istisnai durumlar dışında- değiştirilemeyen toplumsal statüler, kültürel farklılıklar tarafından da pekiştirilir: Aristokrat sosta pişirilmiş av eti yer, köylü patates. Aynı topraklarda yaşayan aristokratla köylüyü ortaklaştıran bir kültür, bir üst kimlik yoktur. İşte bu yüzden, modern öncesi toplumlarda bu gün kullanageldiğimiz anlamda bir "milliyetçilik"ten söz edemeyiz.

Oysa modern insan, statüsünü kendi yaratan insandır. Bunu yaparken çevresindekilerle bir dizi müzakere ve sözleşme yapar. Bu müzakere ve sözleşmelerin yapılabilmesi, tarafların aynı dili, aynı ifadeleri kullanıyor olmasını gerektirir. Bu, ortak kültürdür. Ortak kültürü biçimlendiren ve koruyan ise ulus-devlet. Tek tipleşmiş eğitim ve dil, ulus-devletin tebasını millet haline getiren kültürü yaratır. "Modern toplumsal düzenin temelini taşıyan bir cellat değil, profesördür. Devlet gücünün başlıca aracı ve sembolü giyotin değil (çok yerinde bir ifadeyle) *doktorat d'etat* (devlet doktorası)dır. Meşru eğitimin tekeli ele geçirmek şimdi meşru şiddetin tekeli ele geçirmekten daha önemli ve belirleyici olmuştur" (Gellner 1992: 71-72). Gellner, yerel kültürlerin önemini yitirip ulus-devletin biçimlendirdiği ortak kültürün insanların top-

lum içindeki yerlerini belirlediği bu durumu, devşirme sistemine atıfla "tüm toplumun Memlukleşmesi" diye isimlendirir. Bu yaklaşım, örneğin Benedict Anderson tarafından, modernliğin gerekleri ve zorlamalarına doğrudan indirgenemeyecek toplumsal yaratım/kurgu ve hayal/tasavvur boyutlarını dışta bırakmakla eleştirilmişti. Milliyetçiliğin işlevselliğine yaptığı güçlü vurgu, bu yeni kitabında "yerçekimi gibi önemli bir kapsayıcı güç" olarak tanımladığı milliyetçiliğin "ruhuna" nüfuz etmekten alıkoymuştu onu (Anderson'un eleştirisi kuşkusuz milliyetçi açıdan değil, Gellner'in 'ortodoks' modernizminin kısıtlarına dikkat çekme amacıyla yapılmış bir eleştiriydi).

Milliyetçiliğe Bakmak kitabında ise Gellner'in temel tutumunu muhafaza etmekle birlikte, somut milliyetçi akımlar örneğinde, daha anlayışlı değil ama daha anlamacı bir bakışı olduğu söylenebilir. En azından, *Uluslar ve Ulusçuluk* gibi disipline edici bir bağlamın dışında yazılmış olmalarının, kitaptaki yazılara değişik görüş açıları kazandırdığını söyleyebiliriz.

Gellner, Marksizmi milliyetçiliği hafife almakla eleştiriyor- ki herhalde haklı olduğunu teslim etmek lazım. Kitapta bu konuya ayırdığı yazısında Marx'ın liberal ekonomi hakkındaki fikirlerinin esin kaynağının Milli İktisatçı List olduğunu ileri sürüyor. 20. yüzyıldaki Marksist hareketlerin geri kalmışlığını aşmaya dönük ulusal ekonomici programları da bu kökene bağlıyor. Daha da derinde,

"ulus" ve "sınıf"ın Hegelyen bir "tarihin temeli" kavrayışındaki benzerliklerine işaret ediyor. Milli iktisatçılık ile Marksizm arasındaki tarihsel ilişki biçimlerine ve örneklerine dikkat çekmesi yönünden ilgiye değer bir bakış açısı bu. Fakat sanırım Gellner'de Marksizmin indirgenmesi, milliyetçiliğin indirgenmesinden de ileri boyutlarda; dolayısıyla bu bakış açısını ihtiyatla değerlendirmekte yarar var.

"Evrenselin İhanete Uğrayışı" bölümündeki tartışma çok ilginç ve güncel: Evrensel hakikat uğruna "yerel" (ya da "tikel") hakikatten vazgeçebilir miyiz? Bu soru, yazıda "entellektüeller ve ahlak" sorunuyla içiçe geçiyor. Sakharov'a ilişkin 8. bölümün ana teması da bu. Üstelik bu bölüm büyük bir duyarlılık ve derin görüş ile yazılmış. Bu yazı da "Evrenseli İhanete Uğrayışı" gibi, entellektüeller, bilim ve ahlak arasındaki ilişkiyi odağa koyuyor ve tıpkı onun gibi, sözünü ettiğim duyarlılığı ve heyecanını eninde sonunda anti-komünizmden alıyor.

Bu noktada, Gellner'in sömürgecilikten kurtuluş (*dekolonizasyon*) meselesini ele aldığı bir başka yazıya değinmekte yarar var. "Milliyetçi Olmayan Bir Polonyalı" başlığı altında Malinowski'yi anlattığı yazısında, aslında postkolonyalizm literatürünün de konu ettiği bir ayrım üzerinde duruyor: "sömürge ile sömürülenlerin eşitsizliği ahlaki olarak kabul edilemez" önermesi ile "bu yüzden sömürgeleler hemen dekolonize edilmeli, politik bağımsızlığa kavuşmalı, sömürülenlere benzemelidirler" öner-

mesinin ayrı oldukları, bunların birbirine zorunlu olarak bağlı olmadığı... Gellner bu bağı kopartırken, postkolonyel literatür yazarlarından farklı bir seçeneğe işaret ediyor: sömürülenlerin de kolonize edilmesi; yani kültürel otonomiye dayanan, politik bağımsızlık içermeyen, ama politik idare merkezini de kitleyen bir tür Habsburg modelini Gellner gerçi bu fikirle "sadece oynuyor" gibi görüyor ama "tamamen dekolonize edilmektense, tümünden kolonileştirilerek, bağımsız ancak yıkıcı politik gücü elinden alınmış, ancak bununla beraber kendi kültürlerini ifade etmeme özgür olan ve korunan bir uluslar topluluğu"ndan da ciddi ciddi söz ediyor. Yeni dünya tasarımlarına biraz fazla benziyor: Turistik birer nesneye dönen kültürler ve onları koruyan gerçek güç sahipleri...

Gellner'ın Türkiye üstüne yazısı, ısrarla ihtiyat payları koymasına rağmen, ilginç gözlemler ve saptamalar içeriyor ve Türkiye'yi okur açısından herhalde özel bir önemi olacaktır. Gellner hem Türkiye'yi batılı liberal demokrasiler bakış açısından bilinen imtiyazlı ve "seçkin" yeriyile tanımlayarak, hem de Türk ordusunun demokrasiye "eninde sonunda" bağlılığını vurgulayarak (bir darbecilik geleneğiyle birlikte yürüyen bu demokrasi sevgisiyle, "Türk subayları demokrasiye olan bağlılıklarını onu sık sık yeniden kurarak göstermişlerdir" diyerek alay etse de) "Türk demokrasisi"ne son derece hayırhah bir şekilde yaklaşıyor. Muhafazakar siyaset bilimi teorile-

rinin bildik şablonunu tekrarlayan bu yaklaşım biçimi, elbette hiç ilginç değil, yeni de değil. Bu çerçevede içerisinde ilginç bulunabilecek gözlemler arasında ise, öncelikle Türkiye'de modernleşme ideolojisinin ayrıntılı bir şekilde düzenlenmemiş olduğu tespiti anlamlı ki Gellner, Kemalizmin bu gevşekliğini onun bir avantajı olarak değerlendiriyor. Kemalizmin ilk kuşak savunucularının (ve kurumlarının) Yüksek İslam geleneğinin "ruh ve biçim"ini sürdürdükleri tespiti de önemli-yazar, sonraki Kemalist ve yönetici elit kuşaklarının doktriner anlamda değil ama biçimsel anlamda katı olan bu formasyondan gitgide uzaklaştıkları kanısında. Yüksek İslam geleneğinin içinde yetişmiş ve bu gelenekle kişisel olarak da hesaplaşmak zorunda kalmış olan kuşağın Kemalizmi kavrayış tarzının tam da hesaplaştıkları bu geleneğin bir devamı olduğunu söylüyor. Ona göre laik eğitimden geçmiş olan sonraki kuşaklar, bu anlamda çok daha esnek görünüyorlar- dikkate değer bir perspektif sunmakla birlikte, yüksek İslam geleneğinin dışında yetişmiş kuşaklar için de farklı hesaplaşmaların (ya da "hesap vermelerin") olduğu düşünülünce, bu tespite de ihtiyatla yaklaşmakta yarar var gibi görünüyor.

Gellner'ın kitabı, başta da belirttiğim gibi, yazarın ilgi alanlarının genişliği, bilgisinin derinliği ve heyecanı sayesinde, temeldeki muhafazakar duruşuna karşın, insana farklı bakış açıları kazandıran, yeni sorular sorduran, önemli bir kitap.

Tüketim

Robert Bocoock (1997) Çev. İrem Kutluk, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 130 sayfa.

Ülkü Doğanay

R. Bocoock'un 1993 yılında Routledge yayınevinden yayımlanan yapıtı *Tüketim*, post-modern dünyada tüketim olgusunun yerini tanımlarken eleştirel kuramın ve yapısalcı yaklaşımın ne ölçüde uzlaşımına ulaşabileceği sorusundan yola çıkıyor. Her iki kuramın Freud ve Marx'tan kaynaklanan kavramları kullanmaları dolayısıyla ortak noktalara sahip olduklarını, ancak tarihselcilik anlayışı ve Hegel'e olan yaklaşımları düzeyinde ayrıldıklarını belirten Bocoock, tüketim olgusunu iki kuramı temsil eden çeşitli düşünürlerin görüşleri aracılığıyla inceliyor. Gerek eleştirel kuramın, gerekse yapısalcı yaklaşımın yalnızca çağdaş kapitalizmin ekonomik faktörleriyle belirlenen bir olgu olarak değil, toplumsal ve kültürel bir süreç olarak değerlendirdiği "tüketim," Bocoock'un yapıtında dört ana başlık altında ele alıyor: Modern Tüketim Kavramının Doğuşu; Tüketimin Kuramsallaşması; Tüketim ve Semboller; Arzular, Kimlik ve Tüketim.

Birinci bölümde, tüketim olgusu 17. yüzyılın ikinci yarısından 1980'lere kadar geçirdiği dönüşüm içinde değerlendiriliyor. İngiltere'de tarım ve imalat kapitalizmindeki gelişmelerle ortaya çıkan ilk burjuvaların Kalvenizm ve Püriten etik anlayışıyla şekillenen mütevazi yaşam tarzları, kentleşme, reklam, moda olgularındaki gelişmeleri izleyen tüketim devrimyle bir

değişim süreci içine giriyor. Aynı zamanda Kuzey Amerika'da imalat ve ticaret yoluyla gelişen yeni zengin orta sınıf da Avrupa'daki üst sınıfların yaşam tarzını taklit eden gösterişli bir tüketim süreci içine giriyor. Şehir yaşamındaki gelişmelerle yeni bir şekil kazanan tüketim, bireylerin kimliklerini tanımlama aracı olmaya başlarken bir yandan da kapitalizmin kendini yeniden üretmesi sağlanıyor. Özellikle 19. yüzyılın son yılları ve 20. yüzyılın ilk on yılında gelişen Fordizm ve ardından 1950'lerde İngiltere'de ve Batı Avrupa'nın diğer ülkelerinde yayılan toplu tüketim yoluyla, insanlar benzer mallardan oluşan toplu bir pazarın tüketicileri olarak kimlik kazanmaya başlıyorlar. Giderek alım gücü artan işçi sınıfı, tüketimciliğin ideolojik çekiciliğine kapılan yeni tüketici gruplarını oluştururken, tüketim kalıplarının insanların yaptıkları işe göre tanımlanıyor olması Fordist dönemin tüketimin "modern" evresi içinde değerlendirilmesini getiriyor. Gelir düzeyi, işkolu ve bununla ilgili harcama ve tüketim modelleri, 1960'ların sonu ve 1970'lerde de geçerliliğini sürdürmeye devam ediyor, ancak 1980'lerle birlikte bu kategoriler yerlerini "yaş grupları," "ev halkının kimlerden oluştuğu" gibi değişkenlere bırakıyor. Bu nedenle, 1980'ler kimlik duygusunun ancak belli tüketim kalıpları aracılığıyla oluştuğu ve tüketim olgusunun sosyo-ekonomik sınıf yerine "yaşamda varılan dönemler," cinsiyet, bağlı olunan etnik grup gibi faktörlerle belirlendiği post-modern dönemin başlangıcını ifade ediyor.

İkinci bölümde, günümüz kapitalizminde tüketimin yerini anlamının, kapitalizmin gelişim sürecindeki analizine yönelik sosyal-kuramsal çerçeveyi incelemeyi gerektirdiğini belirten Bocock, farklı görüşlerce iddia edilen aksine, Marx'ın ve Weber'in kapitalizme ilişkin saptamalarının birbiriyle bağdaştırılabileceğini ifade ediyor. Buna göre, Weber'in modern kapitalizmin gelişiminde Kalvenist ahlak kuralları aracılığıyla kültürel değerlere yaptığı vurgu, Marx'ın ekonomik hareketlerin daha geniş bir toplumsal ve kültürel bağlam içinde oluşturulduğu yönünde yorumlanmasını tamamlamakta ve her iki kuramcı da üretim ve tüketimle ilgili ekonomik hareketlerin oluşabilmesi için kültürel bir zemine gerek olduğu noktasında birleşmekte. Fakat Bocock için, kapitalizmin Marx'ın öngördüğü şekilde yıkıma uğramamış olması Marksizmin sosyal bir kuram olarak geçerliliğinin sorgulanmasını ve üretim şekilleri üzerine bir analiz olarak modern toplumların incelenmesinde felsefi boyutları ön plana çıkarılarak kullanılması gereğini ortaya çıkarıyor. Bu bağlamda, Marx'ın yabancılaşma, uzaklaşma, nesneleşme, tüketim malları, para gibi kavramlaştırılmalarının ve kapitalizmin işleyişiyle ilgili analitik bir modelle oluşturduğu ahlak ve politika felsefesinin bir arada ele alınması gereği üzerinde duran yazar, tüketimi, toplumsal olarak oluşturulan ve tarihsel olarak değişen bir süreç olarak değerlendiriyor.

Bocock'a göre, Marx'ın işçilerin kendilerine ait olmayan araç ve makinelerle yine kendilerine ait ol-

mayan malları üreterek "tüketici olmaya" zorlanmaları temelinde tanımladığı "yabancılaşma" olgusu çağdaş kapitalizmde de varlığını sürdürmektedir. Ancak 20. yüzyılla birlikte tüketim, Marx'ın öngörülerinin ötesinde sembolik anlam sistemleri tarafından belirlenen ve kimlik duygusunun temelini oluşturan bir yapı kazanmıştır. Endüstriyel üretim sürecinde işçilerin "nesnel" durumları hâlâ yabancılaşma kavramı aracılığıyla açıklanabilse de, kimlik duygusu artık çalışma yaşamındaki rollerle değil, iş yaşamı dışında çeşitli grup bağlarıyla oluşturulmaktadır. 1950'lerin ardından televizyonun insan yaşamına girmesiyle Marx'ın "yabancılaşmamış etkinlik" olarak tanımladığı ve çeşitli sanat ürünleriyle şekillenen "insan yaratıcılığı" anlamını yitirmiştir. Tüketimcilik ideolojisi içinde yaşamın anlamı bir şeyler satın almaya belirlenir. Post-modern çağda, "yabancılaşmamış" etkinliğin yerini gösterge ve sembollerin tüketimi alır.

Üçüncü bölüm yirminci yüzyılın sonunda kapitalizmin dünyanın birçok bölgesinde ekonomik ve kültürel açıdan egemen hale gelmiş olmasının nedeninin insanların "tüketme arzusu" olduğu saptamasıyla başlıyor. Yazara göre "Komünizmin, tüketimle ilgili mal ve deneyimleri kitlelere ulaştırmak, hiç değilse görünür gelecekte bunun olabileceği yönünde bir ümit uyandırmak konusundaki başarısızlığı yüzünden, batıda yaşayan pek çok kişinin sıradan kabul edeceği bir insanlık hali, yani bu genç insanların tüketici olmak için duydukları arzu, dünya tarihini

değiştirmiştir." (s. 60-61). Böyle bir yaklaşım, komünist rejimlerin yıkılma nedenini kapitalizmin Batı'da yaşayan birçok insana ulaştırabildiği tüketim mal ve hizmetlerinin Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'ya ulaştırılamaması olarak açıklıyor.

Tüketimciliğin modern toplumdaki bu belirleyici konumunu sürdürmesi ve kendi değerlerini insanlar arasında geçerli kılarak tüketim ürünlerinin satışını sağlama, potansiyel tüketicinin yaşam tarzına uyan belli semboller dizisinin tüketici için anlaşılabilir hale gelmesini gerektiriyor. Bu bağlamda, yapısalci kuram semboller ve onların toplumsal gruplardaki rolünün incelenmesi yoluyla tüketim analizine önemli katkılarda bulunurken, Marksizmi tarihsel değişimi yöneten bilimsel yasaları keşfetmiş bir yaklaşım olarak gören tarihselcilik anlayışının ve önemli toplumsal veya ekonomi-politik olayların ardında bireylerin ve onların belli anlardaki ruh hallerinin yattığı görüşüne dayanan ruhbilimselciliğin yanılgularından kaçınmayı amaçlıyor ve bireyi içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel ortamın bir ürünü olarak değerlendiriyor.

Benzer şekilde Bocock, yapısalcılığın dogmatik biçimlerinden sıyrılmakla birlikte, dilin ve diğer kültürel sembol sistemlerinin temelini oluşturan yapıların önemini kabul ederek "post-yapısalcılık" denen dönemin başlamasına yardımcı olan Bourdieu ve Baudrillard'ın da modern tüketim analizlerinde göstergeler ve semboller üzerinde

önemli çalışmalar yaptığını belirtiyor: Tüketimi, yerleşmiş farklılıkları ifade etmekten çok toplumsal gruplar arasında farklılıklar oluşturmaya yarayan toplumsal ve kültürel uygulamalar dizisi olarak tanımlayan Bourdieu, statü gruplarının yaşam tarzlarını birbirinden farklılaştırmaya yarayan tüketim kalıplarını inceliyor ve kültürel/sembolik değerlerin, gelir düzeyi ile birlikte tüketim kalıplarını etkileyen önemli etmenler olduğunu ortaya koyuyor. Baudrillard da semboller ve göstergelerin tüketimine yaptığı vurgu aracılığıyla tüketimin klasik liberal ekonomik kuramın öngördüğü gibi zaten var olan bir dizi gereksinim üzerine kurulmuş bir etkinlik olmadığını belirtiyor. Tüketim, anlamların tüketicinin dikkatini çeken gösterge/sembol sistemi içinde oluştuğu ve kimlik duygusunun şekillendiği bir süreç olarak değerlendiriliyor. Çağdaş kapitalizm içinde, insanlar kendi kimliklerini yaratmalarına yardımcı olacağını düşündükleri malları tüketerek, olmayı arzu ettikleri varlık gibi olmaya ve kendileriyle ilgili bu imajı sürdürmeye çalışıyorlar.

Bocock'un üçüncü bölümde çizdiği çerçeveye göre, post-modern toplumda tüketim, basit madde nesnelere değil, gösterge ve sembollerin, başka bir deyişle düşüncelerin tüketilmesi anlamına gelen "idealist" bir süreçtir. Marksizmin ekonomist yaklaşımlı versiyonunun kapitalizmi ekonomik bir üretim modeli olarak değerlendiren düşüştüğü yanlıgı da, onun tüketimin içerdiği sembolik öğeyi görememiş olmasıdır.

Dördüncü bölüm, arzuların toplumsal, kültürel ve psikolojik yapıyla ilişkilendiriliş biçimleri ve çeşitli kimlik duygularının korunması ile ilgili analizi geliştirmeye yönelik kavramlar üzerinde duruyor. Bu kavramlardan birisi olan postmodernizmin tüketime yaklaşımı onu önemli bir toplumsal ve kültürel süreç, tüketimciliği ise bir ideoloji olarak ele alma temeline dayanıyor. Endüstriyel organizasyonlardaki işin, ne tüketimi çevreleyen toplumsal ve kültürel süreci, ne de kimlik oluşumunu belirleyen bir öge olduğu post-modern çağda, kapitalizm önemli bir rol oynamaya devam etse de, gruplara ait sınırlar modernizm koşulları altında olduğundan daha akışkan ve aidiyet duygusu daha zayıf görünüyor. Modernizmde belli statü grupları içinde farklı kalıplar olarak açıkça çizilmiş olan farklı tarzlara sahip olma bilinci, postmodernizmin koşulları altında birbiriyle karşıtılarak biraraya getiriliyor.

Diğer yandan, kapitalist toplumsal yapılarda tüketici olmak için gereken toplumsal süreçle, arzuların bağlantısını ortaya koyabilmek, ve tüketimi arzular ve kimliklerin toplumsal oluşumu açısından analiz etmek için psikanalitik kavramların incelenmesinin önemi üzerinde duruluyor. Freud, Lacan, Langer, Wittgenstein gibi düşünürlerin görüşlerinden yola çıkan Bocock, arzuların kökeninde insan kültürü ve onu sürdürenlerin ürettiği bilinçdışının yattığını, tüketici olmanın yalnızca göstergelere verilen mekanik veya biyolojik bir tepki değil, kültürel sembollere bağlı

bir süreç olduğunu belirtiyor. Böyle bir yaklaşımla, tüketim olgusunun ardındaki arzular, yalnızca beden biyolojik işlevleri sonucu olarak değil, kültürel kavram ve göstergelerin, beden in cinsel ve erotik etkinlik kapasitesi ve saldırganlık kapasitesi ile bağlantı kurdukları noktada ve bilinç düzeyi kadar bilinçdışı düzeyini de harekete geçirerek üretilen güdüler olarak değerlendiriliyor.

Yapısalcıların "insan eylemi" ve "tarih" kategorilerinden kaçınma yönündeki hatalarından kurtulmanın Marcuse ve Lacan'ın görüşlerinin Hegelci felsefeyle bağdaşan yanları düzeyinde yeniden okunmasıyla gerçekleşebileceğini savunan Bocock'a göre, Lacan "insanoğlunun onunla birlikte kölelik yoluna girdiği ilk yabancılaşma"dan söz ederken Hegelci düşünceden yararlanmış ve Marcuse'ün insan doğasının biçimlendirilebilir olduğu, insanın içgüdüsel yapısının derinliklerine ulaşacak bir iyileştirmenin olanaklı olduğu yönündeki görüşleri de Hegelci felsefe doğrultusunda yeniden okunabilir.

Tüketim olgusunun anlaşılmasında önemli role sahip olan bir diğer etmen de kimlik oluşumu sürecinde cinsiyet farklılığı olarak tanımlanıyor. Modern kapitalizmin başlangıcında, kadınların tüketici, erkeklerinse üretici kimliğinde tanımlanması, bu şekilde kadının edilgin konumuna karşı erkeğin etkin konumunun vurgulanıyor olması yönündeki ayırım, post-modern çağda erkeklerin de en az kadınlar kadar modern tüketimcili-

ğin bir parçası haline gelmesine yol açan yeni kimlik tanımlarının oluşmasıyla sonuçlanıyor. Stil, giyim, beden görünümü, imaj gibi etmenlerin ön plana çıktığı postmodern kapitalizmde tüketiciler toplumsal kimliklerini hem toplumsal ve kültürel yaş grupları ve daha geniş çerçevede kültürel sembollerle öğrenilen arzular aracılığıyla, hem de bilinçdışından kaynaklanan arzularla oluşturuyorlar.

Sonuç bölümünde Bocock, modern çağda "yapılan iş" tarafından belirlenen kimlik duygusunun yerini post-modern kapitalist dönemde tüketim malları ve ailenin tüketim kalıplarının aldığını yineliyor. Post-modern kapitalizmin merkezinin dışında kalan toplumlarda ise erkeklik kavramı kavgaya ve savaşılanlığa ilişkin terimlerle tanımlanmaya devam ediyor. Yazar bu toplumsal oluşumlarda, erkek kimliğinin giyim, otomobil, müzik ve sporla ilgili tüketim kalıpları çevresinde oluştuğu "yeni erkek" imajları içeren bir tüketici kültürünün, "vahşi çatışmalara" karşı barışçıl bir seçenek olarak algılanabileceğini belirtiyor. İnsanların kimlik duygusunun tüketim olgusu tarafından belirlenmesinin getirdiği olumsuzluklar karşısında, tek olası çözüm olarak, arzuların tüketim mallarından ve hizmetlerinden uzaklaştırılıp başka etkinliklere yönlendirilmesi gösteriliyor. Bocock için bunun tek yolu, "din kurumu": Bilinçdışı arzular ancak dünya dinleri aracılığıyla doyuma ulaşabilir ve post-modern tüketimcilik ABD'nin mirasçısı olduğu Püriten söylem aracılığıyla,

gelecekte yeni ve geniş tabanlı bir toplumsal hareket oluşturularak denetlenilebilir.

Genel bir bakışla, yazarın aktarmacı bir üslup kullanmasının ve aynı görüşleri, bilgileri farklı bölümlerde, farklı başlıklar altında sık sık yinelemiş olmasının kitabın oldukça zor okunur ve kimi okurlar için sıkıcı olma riski taşıyan bir yapıya bürünmesine yol açtığı söylenebilir. Çeviriden kaynaklanan kimi aksamaların yanında, bilgilerin kullanılan alt başlıklara rağmen yine de sistemsiz -serpiştirmeye- bir tarzda verilmesi de olumsuz bir izlenim yaratıyor.

Öte yandan, komünist rejimlerin uğradığı başarısızlığın yalnızca buradaki genç insanların tüketme arzusuyla açıklanması, tarihsel ve siyasal koşullarla belirlenen çok yönlü bir toplumsal sürecin "indirgemeci" bir bakış açısıyla değerlendirilmesine neden oluyor. Benzer şekilde, kapitalizmin post-empyralist hedefleri içerisinde kalan kimi ülkelerde yaygın olan toplumsal huzursuzlukları ve savaşı erkekliğe atfedilen saldırgan kimlik tanımlamalarına indirgeme eğilimi, yüzeysel ve fazlasıyla "iyimser" olması dolayısıyla ister istemez okuru, *Tüketim* kitabının yazarının samimiyeti konusunda kuşkuya düşürmekte. Aynı indirgemeci ve derinliksiz yaklaşıma, bir ideoloji olarak tanımlanan tüketimciliğin post-modern toplumdaki egemen konumuna ilişkin incelemenin sonunda getirilen çözüm önerisinde de rastlamak olası. Bock'un kapitalist tüketimcilik ideolojisi karşısında getirdiği öneri,

daha en baştan yine kapitalizmin sınırları içinde kalmaya mahkûm görünüyor ve üstelik yeni bir "Püriten ahlak" öğretisi aracılığıyla, tüketim olmadan sermaye birikiminin sağlanabileceği düşünene dayandığı için de modern kapitalizmin özüyle çelişiyor.

Bütün bunlara karşın Bock, günümüz kapitalizminde kültürel bir süreç olarak tüketimin sahip olduğu yeri tarihsel gelişimiyle birlikte incelerken, tüketimle ilgili çeşitli yaklaşımları bir arada sunarak eğitici bir yapıt ortaya koymuş. Özellikle bilinçaltı, gösterge, sembol, toplumsal kimlik gibi kavramlarla ilgilenenler ve post-modern bir bakışın çağdaş kapitalizme getirdiği eleştirileri, post-modern toplumun içsel sorunlarını aşmak için ileri sürdüğü çözüm önerilerini merak edenler için okunmaya değer bir yapıt.

Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)

Nilgün Gürkan (1998)

Istanbul: İletişim Yayınları. 481 sayfa

Abdülrezaq Altun

Tanımı üzerinde uzlaşılmasa da, demokrasi Türkiye'de neredeyse 100 yıldır tartışılıyor. Cumhuriyetin kurulmasından sonra yaşama geçirilmesi yolunda yoğun çabalar gösterilen, rejimin bugün bile ulaşılan noktada, demokrasi olup olmadığı konusunda uzlaşmış değil.

Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinin tarihi eski olduğu kadar, olaylar açısından da oldukça yoğun. Sivil geleneklerden yoksun bir ülke ve halk, bir anlamda da sivil güçlerin egemenliği demek olan demokrasiyi kavramak ve yaratmak konusunda oldukça büyük sıkıntılar geçirmiş/geçiriyor.

Türkiye'de demokrasi, biraz da liberal siyaset anlayışı çerçevesinden bakılarak, genellikle "çok partili siyasal yaşam" ile özdeşleştiriliyor. Sistemin özü, seçmenlerin oylarıyla belirlenen temsilcilerin oluşturduğu "millet meclisi". Bu doğrultuda Türkiye'de demokrasi, bir anlamda vatandaşların oylarını kullanabilmesi, vatandaşların oy verebilecekleri farklı görüşleri benimsemiş(!) siyasal kadroların/partilerin varlığı. Bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye'de demokrasinin başlangıcı 2. Dünya Savaşı sonrasına tarihlendirilir. Savaşın hemen sonrasında, o ana kadar ülke yönetimini üstlenmiş tek partinin, CHP'nin, egemenliğinin son-

landırılıp, çok partili siyasal yaşama geçilmesi yönündeki adımlar, demokrasiye geçiş sürecinin başlangıcı olarak kabul ediliyor.

Kitap Hakkında

Nilgün Gürkan, "*Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın*" adlı çalışmasında, Türkiye'nin 1945 ile 1950 yılları arasındaki dönemin siyasal yaşamını, "demokrasiye geçiş" sürecini inceliyor.

Kitap, Nilgün Gürkan'ın A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi dalında yaptığı doktora çalışması. Yazar, kitabın önsözünde, "2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de, siyasal ortamda oluşan değişiklik ve Demokrat Parti'nin ortaya çıkışı ile başlayan çok partili yaşama geçiş sancılarının, bir başka deyişle demokrasi yolunda emekleme döneminin nasıl başladığını anlamak, demokratikleşme çabalarında yer alan aktörlerin siyasal kültürel katkılarını basın aracılığıyla ortaya çıkarmak" istediğini belirtiyor.

Çalışma iki kısım altında toplanmış 6 bölümden oluşuyor. "Demokrasiye Geçerken Türkiye ve Türk Basını" başlıklı birinci kısımda, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Basın" ve "Türk Basını Sınırlayan İdeolojik, Kültürel ve Yasal Koşullar" inceleniyor. Bu bölümlerde; 1945-1950 yılları arasında basının demokrasiye geçiş sürecindeki rolünün tam olarak anlaşılabilmesi için varolan zemin ortaya konmaya çalışılıyor, demokrasinin geliştiği zorlayan uluslararası ortam, Türkiye'nin dış ilişkileri açısından değerlendiriliyor ve Türkiye'nin iç durumunun demokrasiye geçiş

ne kadar hazır olduğu belirleniyor. Çalışmanın basın üzerine temellendirilmiş olması nedeniyle, basın bu konudaki birikimi inceleniyor, Osmanlı döneminden bu yana, basında verilen demokrasi mücadelesi incelenerek, bu süreç dönemin ideolojik, kültürel ve yasal olgularıyla açıklanmaya çalışılıyor.

İkinci kısmın başlığı ise, "Demokrasiye Geçişte Basının Rolü". Bu kısmın altında yer alan, "Demokrasiye Geçiş Belirtilerine Basının Yaklaşımı", "İktidar-Muhalefet İlişkilerinin Basında Değerlendirilmesi", "Partiler Arasında İlişkilerin Çıkmaza Girişi ve Basının Yaklaşımı", "Basının Parti İç Çatışmalarına Yaklaşımı", "Basının Muhalefet Partisinin İsteklerine Yaklaşımı" ve "Siyasal Yaşamda Demokrasinin Sınırlarının Çizilmesi" başlıklı bölümlerde; 1945-1950 yılları arasında siyasal rejimi etkileyebilecek toplumsal gelişmelere basının nasıl baktığı ve bu konuda yönlendirici olup olmadığı ele alınıyor.

Çalışma kapsamındaki tartışmalar, sözkonusu dönemde ülke çapında dağıtımı yapılan günlük gazetelerden -Ulus, Vatan, Cumhuriyet, Tanin, Vakit, Yeni Sabah, Tasvir, Akşam, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Hürriyet ve Yeni Asır-, yine aynı dönemde kamuoyunu etkileyen ve günlük basında yankı bulan dergilerden -Büyük Doğu, Zincirli Hürriyet, Marko Paşa (Malum Paşa)- elde edilen verilerle yürütülüyor.

Çıkarsamalar

Kitabın "Sonuç" bölümünde yazar, incelenen dönemin özelliğini; "2. Dünya Savaşı'nı demokrasi

ile yönetilen ülkelerin kazanması, savaştan kısa bir süre sonra, 'soğuk savaş' olarak adlandırılan dönemin başlamasıyla dünyanın bir kutuplaşmaya doğru gitmesi ve Türkiye'nin batı blokuna kayma sürecinin hızlanması" olarak niteliyor. Yazar, "Türkiye'de siyasal rejimin yapısının savaş sonrası değişme sürecine girdiği" saptamasını yapıyor. Ayrıca, yasal değişiklikler yapılmadığı halde siyasal iktidarın liberalleşme çabaları sonucu, 1945 öncesine göre, o güne kadar değinilmeyen konulara değinilmeye başlandığını belirliyor. Kitapta, özetle şu saptamalarda bulunuluyor:

1. Sözkonusu dönemde, basın organları siyasal iktidarla dış politika konusunda aynı çizgiyi savunmuşlardır.

2. İktidarın dönemin gereklerine uyarak basın üzerindeki baskıları hafifletmesi basının kamuoyunu yansıtma görevini yerine getirebileceği koşulları oluşturmuştur.

3. Kamuoyunu etkileyen gazetecilerin nitelikleri ülkenin siyasal rejimine yaklaşımları açısından önem taşımaktadır... İncelenen dönemde basında söz sahibi olan gazetecilerin ortak özellikleri, kemalist ideolojinin sahibi olmalarıdır... Modernleşme hedefini benimseyen gazeteciler, devletle halk arasındaki ilişkileri sağlayacak ara yapıların bulunmaması, toplumsal örgütlenmelerin yeterli olmaması nedeniyle toplumu eğitici, akıl verici görev üstlenmişlerdir.

4. Basının demokratik değişimlerin sağlanmasında öncü olma ro-

lünün siyasal ortamın uygun olduğu dönemlerde arttığı görülmektedir.

5. 1945-1950 yılları arasında basının organları için başlıca amaç, çok partili demokrasinin yaşatılması üzerinde toplanmıştır.

6. Basın, biri diğerinden doğmuş partilerde, yönetici kadronun savaş sonrasındaki yeni koşullara uyum sağlayan, toplumsal dönüşümü devam ettirecek olan popülist mobilizasyona daha yatkın ilericisi kesimi desteklemiştir.

7. İncelenen dönemde ülke çapında etkili olan bazı İstanbul gazeteleri ile DP arasında bir ittifak sözkonusudur... Demokrasinin yerleşmesi, tek parti yönetiminin baskısından kurtulmak isteyen basın için de, muhalefet partisinin yaşaması için de gereklidir... Basınla DP'nin birleştiği bir başka nokta, her ikisinin de toplumsal hoşnutsuzluğu kanalizasyon edebileceği bir alan olmamasıdır.

8. Savaş sonrasında, hükümetin basını denetleme önlemleri yumuşayınca, basında resmi ideolojinin dışına çıkmış, daha liberal ve merkez dışı eğilimlere yaslanan görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak, merkezi otorite basında çeşitliliğe belli sınırlar içinde izin vermiş, sol ve sağ görüşleri savunan basın organlarına karşı izlenen tutum, bir açıdan Türkiye'de kurulacak demokrasinin sınırlarının ne olacağını göstermiştir.

9. Basın resmi ideolojiyi tıpkı DP önderleri gibi sorgulamış, hal-kin siyasal katılımını da içeren po-

pülist bir yorum getirmiştir... Basın resmi ideolojinin yeni koşullara uyumunun sağlanmasına, bir başka deyişle dönüştürülmesine katkıda bulunmuştur.

Bağımsız birkaç söz

Kapsamlı ve yoğun bir çalışma olan "Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)" adlı çalışmada ifade edilen, kavram, konu ve başlıkların dışında, yine çalışmaya yönelik olarak birkaç söz söylemek gerekebilir. Bu sözler yazarın durduğu noktanın ya da çalışmanın yürütüldüğü koşulların dışında, onlardan bağımsız olduğu için özeldir.

Öncelikle, kitabın adında yer alan, demokrasi kavramından başlamak gerektiğini düşünüyorum. Yukarıda, yazının başında da belirttiğim gibi, Türkiye'de demokrasi kavramının anlamı üzerinde uzlaşmış değil. Demokrasi denince Türkiye'de genellikle ve çoğunlukla, çok partili siyasal yaşam anlaşılıyor. Bu nedenle, çalışmanın başlığı "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Yaşama Geçişte..." mi olmalıydı?

Yazar da, çalışmasında esas aldığı "demokrasi" kavramını açıklarken (s. 16-18), "...günümüzde demokrasinin tam gerçekleşmemiş bir ideal olduğu da belirtilmelidir... Bu çalışmada yurttaş olmanın halihazırda kapsadığı ve zaman içinde kapsayacağı çeşitli boyutları karşılayacak ve gündelik yaşamın bütün alanlarını buna göre yeniden demokratikleştirecek dinamik bir katılımcı demokrasi anlayışı temel alınmıştır" demekte, ancak, "katılımcı demokrasi" kavramı ile söz-

konusu dönem arasında nasıl bir ilinti kurulduğunu açıklamamaktadır (Eğer basın! yorumları "katılmacılık" çerçevesinde yorumlanıyorsa).

Kitap kanımca, daha çok Türkiye'nin yakın dönemine ilişkin bir "siyasal tarih" çalışması. Çalışmanın, bu hüvviyetinin dışında ikinci bir hüvviyeti daha var; kitabın adında da belirtildiği gibi, sözkonusu dönemde Türkiye'deki "basın" olgusuna dair saptamalar. Basın olgusu kitapta işlendiği biçimiyle, içerik üzerinde baskın, aynı ölçüde de sorunludur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kitabı Türkiye'nin yakın tarihine ilişkin bir siyasal tarih çalışması olarak tanımlamak mümkündür. Tarihçiler pek çok kaynaktan yararlanır. "Günün tarihi" olarak tanımlanabilecek gazeteler ise, günümüz tarihçilerinin en sık başvurdukları kaynaklardır. Bu çerçevede, bir siyasal tarih çalışmasında basın "araç"tır.

Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950) adlı çalışmada ise basının bir araç mı yoksa bir amaç mı? olduğu sorusu netlik kazanmamaktadır. Kitabın sunuşunda yazar, "basını araç olarak" seçtiğini belirtmektedir; "Basın üzerinde çalışarak, o dönemi gün gün takip edecek ve her kesime ilişkin detaylı bilgiler bulabilecektim" (s. 11). Oysa kitabın adındaki vurgu ile "Sonuç" bölümünde ifade edilen saptamalar, basının çalışmada bir araç olarak kullanılmasından daha çok, bir "amaç" olduğu izlenimini veriyor. Kaldı ki, kamuoyunu açık-

lama ve oluşturma işlevi üzerine vurgular, "basın"ın çalışmanın aracı değil, amacı olduğu yönündeki duyguları güçlendirmektedir.

Soruna bu açıdan yaklaşıldığında ise, "basın"ın tek başına, başka güçlerden bağımsız, etkileme yetisi olan bir "olgu" olduğu düşünülmelidir. Bu çerçevede, tek başına "yapabilme" kabiliyetinin ne olduğu, neleri yapabildiği incelenmelidir. İncelenen dönemin toplumsal koşulları, basının ve tartışmalarının ülke genelinde yaygın yankı bulması ve etkide bulunması açısından elverişlidir (Okuma yazma oranı açısından, üretim ve dağıtım açısından, kamuoyunun varlığını kanıtlayacak tepki mekanizmaları açısından). Dolayısıyla, eğer basının etkilediği varsayılan bir kamuoyundan söz edilecekse, çok dar ve sınırlı bir elitten söz edilmelidir. Çalışmada dönemin basının özgün yapısı net bir biçimde açıklanmadan, yönetici elitlerle içiçe olan "yazarların" görüşlerinin sadece gazetelerde yayımlandığı gerekçesiyle "basın" diye nitelen-diriliyor oluşu, algılamalar açısından yanılğılara neden olmaktadır.

Yazı Teslim Kuralları

Gönderilen yazıların, başka bir yerde yayınlanmamış olması ya da yayın için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. Yayınlanmayan yazılar iade edilmez. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayınlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir.

Makaleler 8000 kelimeyi geçmemelidir. 6000-7000 kelimelik bir makale (notlar ve referanslar dahil) iyi bir hedefdir. 2000-3000 kelimelik daha kısa yorum yazıları da kabul edilmektedir. Yazılar, varsa tablo, şekil ve illüstrasyonları da içeren dört eş nüsha olarak teslim edilmelidir. Yazının bir nüshası da diskette gönderilirse (Word for Macintosh ya da Windows), yazıyla ilgili işlemler daha hızlı yürütülebilir. Yazarlar, gönderdikleri yazının eş bir nüshasını kendilerinde bulundurmalarıdır. 100-150 kelimelik İngilizce ve Türkçe birer özet de yazılarla beraber gönderilmelidir. Yazılar, bir toplantıda tebliğ edilmiş ise, toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir.

Yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalıdır. Aynı bir kapak sayfasında yazarlar, isimlerini, tam ve açık kurum posta adreslerini, telefon ve fax numaralarını ve varsa elektronik posta adreslerini bildirmelidirler. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Tüm metin, girintili (indent) paragraflar, notlar ve referanslar dahil, A4 boyutunda kağıda çift aralıklı olarak ve kağıdın sadece bir yüzüne yazılmalıdır. Başlıklar ve arabaslıklar kısa ve belirgin olmalıdır. ABD, TRT gibi kısaltmalarda nokta kullanılmamalıdır.

Dergiye gelen yazıların yayınlanması hakemlerden alınacak değerlendirmelere bağlıdır. Dergiye ulaşan yazılar en kısa süre içinde hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmelerinin normal şartlarda 2-3 ay sürmesi beklenmelidir. Yazarlardan, hakemlerin görüşleri uyarınca yazılarını geliştirmeleri veya gözden geçirmeleri istenebilir. Yayın konusunda son karar Yayın Kurulu'na aittir. Yazıların kabul edilip edilmediğine dair bir mektup, hakem raporlarının fotokopileriyle birlikte, yazarlara gönderilir.

Yazıların gönderileceği adres

Kültür ve İletişim
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Cebeci 06590 Ankara

Kaynak Gösterme Formatı

Metin içinde kaynak belirtme

Tüm referanslar, ana metinde uygun yerlerde ve parantez içinde, yazarın adı, basım yılı ve gerekiyorsa sayfa numaraları ile belirtilir. 'Ibid', 'op.cit.', 'a.g.e.' vs. kısaltmalar kullanılmaz. Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar, metnin içinde numaralandırılıp, metnin sonunda numara sırasına göre ve referanslardan önce yerleştirilmelidir. Notların içinde yer alan referanslar da metin için geçerli olan kurallara göre belirtilir.

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve kitaba referans veriliyorsa, (Williams, 1988)
- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve belli bir sayfa söz konusuysa, (Williams, 1988: 26)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada birden fazla eseri varsa (1988: 26)
- Birbirini takip etmeyen belli sayfalar söz konusuysa, (Williams, 1988: 22-6, 45-8)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada bu yazarın yalnızca bir eseri mevcutsa sadece sayfa numarası verilir. Hawkes'a göre dil ve antropoloji ... (32)
- İki yazar varsa, (Lash ve Urry, 1988)
- İki kiden fazla yazar varsa, (Bennett vd., 1986)
- Aynı yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine referans varsa, basım yılına a, b, c, gibi harfler eklenerek birbirinden ayrılır. (Foucault, 1979a)
- Aynı bahiste birden fazla kaynağa referans varsa, bunlar aynı parantezde noktalı virgülle ayrılarak belirtilmelidir, (Bourdieu, 1984; DiMaggio, 1987; Lamont, 1988)
- Metnin içindeki alıntılar için çift tırnak, alıntının içindeki alıntılar için tek tırnak kullanılmalıdır. 40 kelimedenden uzun alıntılar, tırnak kullanmadan girintili paragrafla verilmelidir.

Dergiden makale

Lawrence, Grossberg (1995). "Cultural Studies vs. Political Economy: Is Anybody Else Bored with this Debate." *Critical Studies in Mass Communication* 1(12): 72-81.

Editörlü bir kitaptan makale

Turov, Joseph (1991). "A Mass Communication Perspective on Entertainment Industries." *Mass Media and Society*. James Curan ve Michael Gurevitch (der.) içinde. London: Edward Arnold. 160-167.

Bir yazarın seçilmiş yazılarından derlenmiş kitabından makale

Thomas, Lewis (1974). "The Long Habit." *Lives of a Cell: Notes of Biology Watcher* içinde. New York: Viking. 47-52.

Kitap

Lewis, Justin (1991). *The Ideological Octopus: An Exploration of Television and Its Audience*. London ve New York: Routledge.

Çeviri kitap

Larrain, Jorge (1993). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Çev., Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal.

Derleme kitap

Balio, Tino (der.) (1990). *Hollywood in the Age of Television*. Boston: Unwin Hyman.

İki yazarlı kitap

Gessell, Arnold ve Francis L. Ilg (1949). *Child Development: An Introduction to the Study of Human Growth*. New York: Harper and Row.

Üç ya da daha fazla yazarlı kitap

Spiller, Robert, vd. (1960). *Literary History of the United States*. New York: MacMillan.

Yazar olarak kurum adı

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (1996). *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları.

Toplum ve Bilim

SAYI 78 GÜZ 1998

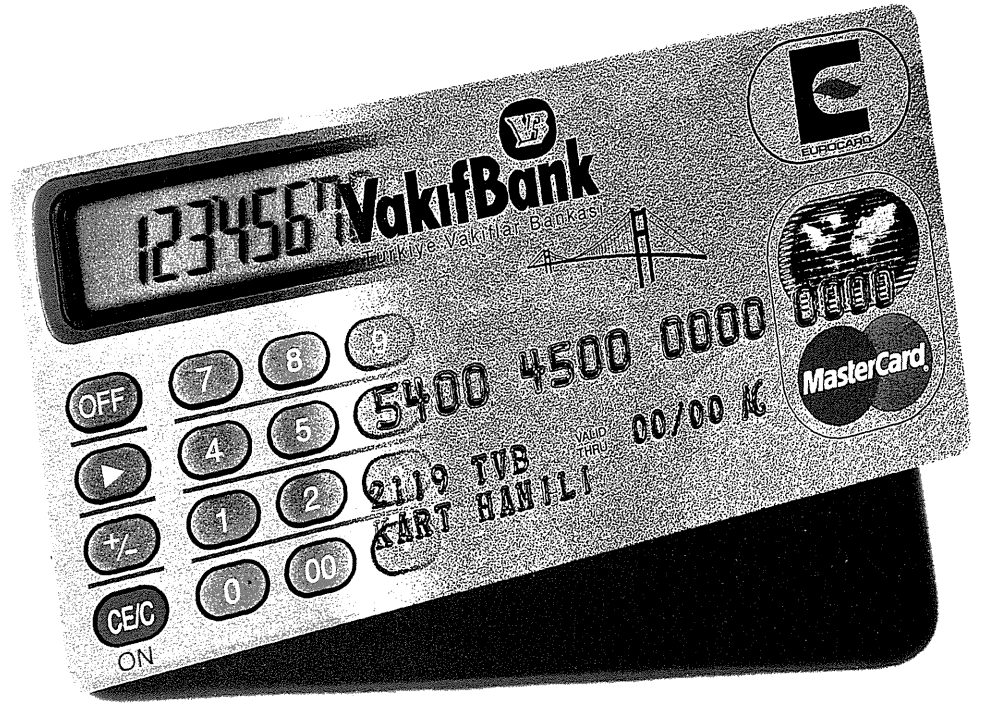
Türkiye'de Solun Kaynakları

ÖMER LAÇİNER THKP-C • **AHMET OKTAY** Türk Solu ve Kültür • **SUAVİ AYDIN** 'Millî Demokratik Devrim'den 'Ulusal Sol'a Türk Solunda Özgücü Eğilim • **METİN ÇULHAOĞLU** Şevket Süreyya Aydemir: Suyu Ararken Yolunu Yitiren Adam • **SÜHA ÜNSAL** Türkiye'de Komünist Düşüncenin Kaynaklarından Biri Olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı • **AYLİN ÖZMAN** Mehmet Ali Aybar: Sosyalist Solda 40'lardan 90'lara Bir Köprü • **ÖZGÜR GÖKMEN** Esat Adil ve TSP • **YAVUZ SELİM KARAKIŞLA** Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri • **ÇİLER DURSUN** Türkiye'de İşçi Sınıfı Kimliğinin Medyada Temsili: 1970-1997 • **METE ÇETİK** Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar*'i Üzerine • **NECMİ ERDOĞAN** Demokratik Sol'dan Devrimci Yol'a: Türk Solunda Popülizm • **MELTEM AĞDUK GEVREK** *Yurt ve Dünya* 1941-1944: 1940'ların Solunun Ankara Çevresi • **ADNAN EKŞİGİL** Türkiye'de Antropolojinin Eni-Boyu Üzerine: Suavi Aydın'a Yanıt

Birikim Yayınları

Yazışma Adresi Selânik Caddesi 64/11, Yenışehir 06640 Ankara Tel. (0312) 425 36 00 Fax: (0312) 425 18 15

Çok Hesaplı... Kredi Kartı!

VakıfBank Kredi Kartları,
"alması kolay, ödemesi kolay"
kredi kartlarıdır.

VakıfBank
"21. Yüzyıl Bankacılığı"